

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
Π.Μ.Σ. ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

*Οι Επαναστάσεις του 1848 στον Ελληνικό Τύπο:
Ιδεολογικές τάσεις και προσλήψεις στην ελληνική δημόσια
σφαίρα*

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΣΠ. Γ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Β. ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, Δ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ

Σίμων Βεκρής

ΑΜ: 1561201801042

Επόπτης Σπουδών: Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης

Αθήνα 2021

Εικόνα εξωφύλλου: Ανωνύμου. *Εσωτερικό Αθηναϊκού σπιτιού την εποχή του Όθωνα. Ένα μέλος της οικογένειας διαβάζει την εφημερίδα Αιών*. Αθήνα, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΓ'*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1977, σ.183.

Περιεχόμενα

<i>Εισαγωγή</i>	σ. 1.
-----------------	-------

Κεφάλαιο Πρώτο

Ο θεσμός του Τύπου και η δημόσια σφαίρα

1.1. <i>Η δημόσια σφαίρα στη δυτική Ευρώπη και την Ελλάδα.</i>	σ. 4.
1.2. <i>Τα ελληνικά «ξενικά» κόμματα και ο ιδεολογικός τους χαρακτήρας.</i>	σ. 13.
1.3. <i>Οι εφημερίδες ως ερευνητικές πηγές.</i>	σ. 23.
1.3.1. <i>Ελπίς.</i>	σ. 26.
1.3.2. <i>Αιών.</i>	σ. 30.
1.3.3. <i>Αίολος.</i>	σ. 31.
1.3.4. <i>Συντηρητική.</i>	σ. 32.
1.4. <i>Η λειτουργία του Τύπου στο Ελληνικό Βασίλειο.</i>	σ. 33.

Κεφάλαιο Δεύτερο

Το επαναστατικό έτος 1848

2.1. <i>Πρελούδιο: Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα τις παραμονές του 1848.</i>	σ. 36.
2.2. <i>Οι Ιταλικές επαναστάσεις τον χειμώνα του 1848.</i>	σ. 38.
2.3. <i>Η άνοδος του επαναστατικού κύματος.</i>	σ. 46.
2.3.1. <i>Η διαπλοκή του λόγου για τις επαναστάσεις με τις εσωτερικές εξελίξεις.</i>	σ. 60.
2.4. <i>Καλοκαίρι 1848: Το σημείο καμπής.</i>	σ. 73.
2.5. <i>Το φθινόπωρο της Αντίδρασης.</i>	σ. 82.

Κεφάλαιο Τρίτο

Το επαναστατικό έτος 1849

3.1. <i>Η τελευταία επαναστατική αναλαμπή.</i>	σ. 97.
3.1.1. <i>Η αποτίμηση του περασμένου έτους.</i>	σ. 103.
3.1.2. <i>Οι αντιδράσεις των εντύπων μπροστά στη διαφαινόμενη ήττα των επαναστατών.</i>	σ. 106.
3.2. <i>Η διαμάχη γύρω από τον Ουγγρικό πόλεμο της ανεξαρτησίας.</i>	σ. 108.

<i>3.3. Οι αναταραχές στα Ιόνια νησιά το 1848-1849.</i>	σ. 116.
<i>3.3.1. Οι πρώτες αναταραχές.</i>	σ. 117.
<i>3.3.2. Οι εξεγέρσεις.</i>	σ. 120.
<i>Επίλογος</i>	σ. 129.
<i>Πηγές - Βιβλιογραφία</i>	σ. 134.

Εισαγωγή

Οι επαναστάσεις του 1848 είναι μια ιδιαίτερη στιγμή στην Ευρωπαϊκή ιστορία. Ήταν οι μεγαλύτερες επαναστάσεις που είχε δει ως τότε η Ευρώπη τόσο ως προς την έκταση, όσο και ως προς τα άμεσα αποτελέσματα. Επηρέασαν μια περιοχή από τη Γαλλία μέχρι τις παρυφές της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και από την Πρωσία μέχρι τη Σικελία ενώ, όπου ξέσπασαν, κατάφεραν να ανατρέψουν την εκάστοτε κυβέρνηση και να καταλάβουν-έστω και πρόσκαιρα- την εξουσία.

Οι επαναστάσεις είχαν πολλά διαφορετικά αιτήματα, καθώς οι δυνάμεις που τις υποστήριζαν, αν και ενωμένες κατά του παλαιού καθεστώτος, είχαν διαφορετικές απόψεις για την επόμενη ημέρα. Υπήρχαν τα φιλελεύθερα αιτήματα: δημιουργία συντάγματος, κοινοβουλίου, κατάργηση των προνομίων και της μονοπώλησης εξουσίας από τους ευγενείς. Τα δημοκρατικά αιτήματα της συμμετοχής των μαζών στην πολιτική και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των φτωχών των πόλεων· και τέλος, οι εθνικιστικές επιδιώξεις για εθνική ανεξαρτησία, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της Ουγγαρίας, είτε για δημιουργία ενιαίου εθνικού κράτους, όπως στις περιπτώσεις των Γερμανών και Ιταλών επαναστατών.¹

Αλλά το επαναστατικό κύμα όσο γρήγορα εξαπλώθηκε, άλλο τόσο γρήγορα υποχώρησε. Από το καλοκαίρι του 1848 οι επαναστάτες έχασαν την πρωτοβουλία και τα παλαιά μοναρχικά καθεστώτα ανασύνταξαν τις δυνάμεις τους. Στα τέλη του ίδιου έτους οι μόνες επαναστατικές εστίες που είχαν απομείνει ήταν στην Ουγγαρία και την Ιταλία· κι εκείνες όμως μέχρι τα μέσα του επόμενου χρόνου είχαν σβήσει. Ακόμα και η αβασίλευτη δημοκρατία που είχε εγκαθιδρύσει η Φεβρουαριανή επανάσταση του Παρισιού, θα επιβίωνε για άλλα δύο μόλις χρόνια, μέχρι το πραξικόπημα του Ναπολέοντα Γ'.

Και όμως, παρά τον εφήμερο χαρακτήρα τους, τα επαναστατικά γεγονότα του 1848-49 είχαν διαρκείς και μακροπρόθεσμες συνέπειες στην πολιτική και κοινωνική οργάνωση της Ευρώπης. Για παράδειγμα, τα τελευταία φεουδαρχικά κατάλοιπα, με την κατάργηση της δουλοπαροικίας στην Αυστρία ή των αγγαρειών των ενοίκων προς τους γαιοκτήμονες στη Γερμανία, εξαλείφθηκαν. Επιπλέον, τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη διατήρησαν κάποια μορφή συντάγματος μετά το τέλος των επαναστάσεων, ενώ μέχρι το 1870 θα αποκτούσαν όλα τους συνταγματικά πολιτεύματα (πλην Ρωσίας). Σε αυτά τα

¹ Μια συνοπτική παρουσίαση των αιτημάτων υπάρχει στο Mike Rapport, *1848 Year of Revolution*. New York: Basic Books 2009, σ. x-xi.

είκοσι χρόνια θα ικανοποιούνταν και πολλά από τα εθνικιστικά όνειρα των επαναστατών, με τη δημιουργία ενιαίου Ιταλικού και Γερμανικού εθνικού κράτους και την παραχώρηση εκτεταμένης αυτονομίας στην Ουγγαρία στο πλαίσιο της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας.²

Τέλος, η βίαιη είσοδος των χωρικών και των χαμηλών στρωμάτων των πόλεων στο πολιτικό προσκήνιο έκανε σαφές ότι δε θα ήταν δυνατό τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα να συνεχίσουν να παραμένουν αγνοημένα. Οι συντηρητικές δυνάμεις συνειδητοποίησαν ότι, αν ήθελαν να διατηρηθούν στην εξουσία, έπρεπε να αναπτύξουν κοινωνικές συμμαχίες με τις μάζες, παίζοντας το κοινοβουλευτικό παιχνίδι, όπως το έκαναν ο Ναπολέοντας Γ΄ και ο Μπίσμαρκ με μεγάλη επιτυχία.³ Από την άλλη, οι φιλελεύθεροι, φοβισμένοι από την πολιτική συμμετοχή των μαζών και την πιθανή επικράτηση σοσιαλιστικών ιδεών, έπαψαν πλέον να θεωρούν την επανάσταση ως μια θεμιτή πολιτική πρακτική.⁴

Για τους παραπάνω λόγους, οι επαναστάσεις του 1848 εμφανίζονται στην ιστοριογραφία ως σημείο καμπής στην ιστορία του 19^{ου} αιώνα. Ο Hobsbawm θεωρεί το 1848 ως το έτος που συμβολίζει το τέλος της εποχής των επαναστάσεων και την αρχή της εποχής του κεφαλαίου,⁵ ενώ ο ιστορικός Goldstone εντάσσει τη σημασία του σε ένα ακόμα ευρύτερο πλαίσιο, με τις επαναστάσεις του 1848 να σηματοδοτούν το τέλος της περιόδου της πρώιμης νεωτερικότητας.⁶

Ενώ όμως το 1848 κατέχει δεσπόζουσα θέση στην ευρωπαϊκή ιστορία, σηματοδοτώντας ένα τέλος εποχής και την αρχή μιας άλλης, στην ελληνική ιστορία περνάει σχεδόν απαρατήρητο. Δεν υπήρξε επανάσταση, πέρα κάποιων εξεγέρσεων τοπικών λήσταρχων, φαινόμενο ενδημικό στην ελληνική επικράτεια,⁷ και μιας μικρής

² E. J. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1875*. Μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ. Αθήνα: ΜΙΕΤ 1994, σ.41, Mike Rapport, *1848 Year of Revolution*, ό.π., σ. 400.

³ Με τα λόγια του Hobsbawm «Οι υπέρμαχοι της κοινωνικής ευταξίας έπρεπε να μάθουν να πολιτεύονται στο όνομα του λαού». Στη συνέχεια φέρνει ως παραδείγματα τον πρώτο Γάλλο Πρόεδρο και τον πρώτο Γερμανό Καγκελάριο. Στο ίδιο, σ. 49.

⁴ Hobsbawm., ό.π., σ. 49-50, Jonathan Sperber *The European Revolutions, 1848 -1851*. Cambridge: Cambridge University Press 2005, σ. 269-270, Rapport, ό.π., σ. 401.

⁵ E. J. Hobsbawm, ό.π., σ. 27.

⁶ Jack A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World: Population Change and State Breakdown in England, France, Turkey, and China 1600-1850*. New York: Routledge 2016, σ. xxii.

⁷ Είναι οι περιπτώσεις των Ιωάννη Βελέντζα και Παπακώστα Τζαμάλα στη Ρούμελη και Ιωάννη Περρωτή στη Μεσσηνία. Οι εξεγέρσεις ξέσπασαν αρχές Απριλίου. Αντιμετωπίστηκαν γρήγορα από τις κυβερνητικές δυνάμεις και μέχρι τις αρχές Μαΐου είχαν καταπνιγεί και οι αρχηγοί τους διέφυγαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ή τα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα. Βλ. Βασίλειος Σφυρόερας, «Περίοδος εσωτερικών ανωμαλιών και εξωτερικών πιέσεων:1847-1853», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως το 1881*, τ. ΙΓ΄, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1977, σ. 135-136, Economopoulou Marietta. *Parties and politics in Greece, 1844-1855*. Oxford: University of Oxford Press 1982, σ. 176-185.

ταραχής που προκάλεσαν φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών την ημέρα της εορτής της 25ης Μαρτίου.⁸ Η εξουσία του Όθωνα και ο έλεγχος του στις αποφάσεις της κυβέρνησης δεν απειλήθηκαν ποτέ ουσιαστικά. Συνεπώς φαίνεται εύλογη η παρατήρηση του ιστορικού Douglas Dakin: «Πραγματικά το 1848 ήταν χρόνος ασυνήθιστα ήσυχος για την Ελλάδα».⁹

Άραγε τι αντίκτυπο είχαν οι επαναστάσεις του 1848 στους Έλληνες πολίτες της εποχής; Πώς είδαν τότε στην Ελλάδα τις επαναστάσεις, που συντάρασσαν την Ευρώπη; Σε ποιο βαθμό πίστευαν ότι αφορούσε αυτούς τους ίδιους, κατοίκους της Εγγύς Ανατολής; Άραγε έδιναν έμφαση σε κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των επαναστάσεων και αγνοούσαν κάποια άλλα ή τα αντιμετώπιζαν εχθρικά; Ποιες διαφορετικές αντιδράσεις υπήρξαν και τι μπορούν να μας πουν για τις πολιτικές αντιλήψεις και ιδεολογίες που υπήρχαν στην ελληνική κοινωνία την εποχή της βασιλείας του Όθωνα; Ίσως, προσπαθώντας να απαντήσουμε σε αυτές τις ερωτήσεις, να διαλευκανθούν λίγο περισσότερο οι ιδεολογικές στάσεις και τάσεις, που υπήρχαν στην ελληνική κοινωνία εκείνη την περίοδο.

⁸ Κώστας. Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε, 2004, σ. 488-489.

⁹ Dakin Douglas, *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*. Μτφρ. Α. Ξανθόπουλος. Αθήνα: ΜΙΕΤ 2012, σ. 132.

Κεφάλαιο Πρώτο

Ο θεσμός του Τύπου και η δημόσια σφαίρα.

1.1. Η δημόσια σφαίρα στη δυτική Ευρώπη και την Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα.

Ένας τρόπος να προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στα ερωτήματα που τέθηκαν στην εισαγωγή, είναι μέσω των εφημερίδων της εποχής, τον κατεξοχήν θεσμό συγκρότησης του πεδίου ανταλλαγών απόψεων και ιδεών μιας κοινωνίας: της δημόσιας σφαίρας.¹⁰ Υπήρχαν βέβαια και άλλοι θεσμοί συγκρότησης, άτυποι, όπως τα καφενεία, τα σαλόνια, οι λέσχες, καθώς και τυπικοί, όπως τα κοινοβούλια. Όμως ο λόγος των εφημερίδων εξαιτίας της έντυπης μορφής τους, μπορούσε να έχει μεγαλύτερη διάδοση από τους προαναφερθέντες θεσμούς και επομένως να συμπεριλάβει έναν πολύ μεγαλύτερο αριθμό ατόμων κάτω από την ίδια κοινότητα.

Επίσης, οι απόψεις που διατυπώθηκαν προφορικά στους υπόλοιπους χώρους συγκρότησης της δημόσιας σφαίρας δε διασώζονται στον ίδιο βαθμό με τις απόψεις που αποτυπώθηκαν στις εφημερίδες. Οι συζητήσεις στα καφενεία και τις λέσχες προφανώς δεν καταγράφονταν, ενώ τα πρακτικά της Βουλής και της Γερουσίας, τουλάχιστον για τις χρονιές 1848-1849 που αφορούν την παρούσα εργασία, δεν καταγράφουν επί λέξει τις ομιλίες των βουλευτών, όπως τα σύγχρονα πρακτικά. Αντίθετα, παραθέτουν σύντομες περιλήψεις των κοινοβουλευτικών συζητήσεων και πέρα από τα ονόματα των εισηγητών των νομοσχεδίων και του προέδρου της Βουλής, δεν αναφέρεται ποιος εξέφρασε μια άποψη, περιοριζόμενα στις εκφράσεις «απήντησεν τις» και «απήντησεν έτερος».¹¹

Όσον αφορά στον όρο «δημόσια σφαίρα», ακολουθώντας τον ορισμό του Jürgen Habermas, εννοούμε το φαντασιακό κοινό ιδιωτών ατόμων με σκοπό την ανταλλαγή απόψεων και την κριτική των δημοσίων πραγμάτων.¹² Η δημιουργία της εντοπίζεται στα

¹⁰ Ο τρόπος με τον οποίο τα έντυπα συγκροτούν τους αναγνώστες τους σε μια φαντασιακή (νοητή) κοινότητα παρουσιάζεται με λεπτομέρεια από τον Benedict Anderson στο έργο *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Μτφρ. Ποθητή Χατζαρούλα. Αθήνα: Νεφέλη, 1997, σ.58-60.

¹¹ Τα πρακτικά της βουλής βρίσκονται ψηφιοποιημένα στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

¹² Ο κατά λέξη ορισμός του Χάμπερμας είναι ο εξής: «The bourgeois public sphere may be conceived above all as the sphere of private people come together as a public; they soon claimed the public sphere regulated from above against the public authorities themselves, to engage them in a debate over the general rules governing relations in the basically privatized but publicly relevant sphere of commodity exchange and social labor». Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press 1991 [1962], σ. 27. Η δημόσια σφαίρα χωρίζεται σε δύο υπομάδες: τη δημόσια σφαίρα των γραμμάτων και των τεχνών και τη δημόσια σφαίρα της πολιτικής σκηνής. Η παρούσα εργασία ασχολείται με τη δεύτερη κατηγορία.

τέλη του 17ου με αρχές 18ου αιώνα από μέλη των αστικών τάξεων, στα διάφορα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, γι' αυτό και ο Χάμπερμας τη χαρακτηρίζει ως «αστική» δημόσια σφαίρα. Οι αστοί, θέλοντας να διαχωρίσουν τους εαυτούς και τη συνείδησή τους από την εξουσία του αριστοκρατικού, απολυταρχικού κράτους και της εκκλησίας, συγκρότησαν έναν χώρο μακριά από τον έλεγχο τους, στον οποίο μπορούσαν να εκφράσουν ελεύθερα την προσωπική και συλλογική άποψή τους. Αρχικά η δημόσια σφαίρα περιοριζόταν στον χώρο των γραμμάτων και των τεχνών, γρήγορα όμως εξαπλώθηκε και στο πεδίο της πολιτικής ζωής.¹³

Το νεωτερικό στοιχείο της δημόσιας σφαίρας, που ερχόταν σε σύγκρουση με τις αντιλήψεις της φεουδαλικής, αριστοκρατικής κοινωνίας, ήταν ότι εντός των πλαισίων της καταλύονταν η κοινωνική ιεραρχία. Όσοι συμμετείχαν στη δημόσια σφαίρα ήταν μεταξύ τους ισότιμοι, συζητούσαν ελεύθερα και εν τέλει επικρατούσε η γνώμη εκείνου που είχε παραθέσει το καλύτερο επιχείρημα. Θεωρητικά όλοι οι άνθρωποι μπορούσαν να συμμετέχουν. Στην πραγματικότητα όμως, κάτι τέτοιο δε συνέβαινε. Γιατί με τον όρο «άνθρωπος» δεν εννοούνταν το βιολογικό είδος, αλλά το ηθικό άτομο, το οποίο είχε αναπτύξει την «ανθρωπιά» του (κατά την έννοια της *humanité*, *humanity*, *Humanität*).¹⁴ Η αντίληψη αυτή αποτυπώνεται εναργώς στο ακόλουθο απόσπασμα από την αθηναϊκή εφημερίδα *Ελπίς*: «τότε μόνο ο άνθρωπος λέγεται άνθρωπος... όταν η προσωπικότης [του] είναι αναπτυγμένη καθ' όλας της τας φάσεις, καθ' όλας της τας ιδιότητας. Όταν η προσωπικότης αυτή δεν είναι τοιουτοτρόπως ανεπτυγμένην τότε ο μεν άνθρωπος λέγεται ζώον...».¹⁵

Τα κριτήρια για να θεωρηθεί κάποιος «ηθικό στοιχείο», δηλαδή άξιο μέλος της κοινωνίας, ήταν συγκεκριμένα: η περιουσία και η μόρφωση. Η κατοχή περιουσίας σήμαινε την οικονομική ανεξαρτησία του ατόμου, συνεπώς και την ικανότητα του να κρίνει αυτόνομα για τον εαυτό του, χωρίς να εξαρτάται από κανέναν. Η μόρφωση εξασφάλιζε ότι το άτομο γνώριζε τους κανόνες της λογικής και διακατεχόταν από τις αξίες της αστικής τάξης και ως εκ τούτου μπορούσε να προσφέρει στον διάλογο. Και σε μια εποχή που δεν υπήρχε δημόσια δωρεάν παιδεία, η κατοχή περιουσίας ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για να έχει κάποιος πρόσβαση στη μόρφωση, ειδικά όταν

¹³ Habermas, *ό.π.*, σ. 29-30.

¹⁴ Martin Conboy, *Journalism: A critical History*. London: Sage Publications 2004, σ. 35, 44-46, Habermas, *ό.π.*, σ.56.

¹⁵ *Ελπίς*, 30/1/49, σ.1.

επρόκειτο για σπουδές υψηλού επιπέδου, πέραν των βασικών γνώσεων γραφής και ανάγνωσης.¹⁶

Με αυτό τον τρόπο οι αστοί είχαν ταυτίσει υποσυνείδητα την έννοια του «ανθρώπου» με τους εαυτούς τους ή για να το θέσουμε καλύτερα, την έννοια της «ανθρωπιάς» με την έννοια της «αστικότητας». Όσοι δε συμμερίζονταν τις αξίες της αστικής τάξης θεωρούνταν βάρβαροι και εχθροί της κοινωνίας.¹⁷ Όπως θα φανεί και από τις πηγές, οι μονάρχες και η αυλή τους αποκαλούνταν αιμοδιψείς τύραννοι και τα φτωχά στρώματα των πόλεων όχλος εγκληματιών, εκτός και αν είχαν τεθεί υπό την ηγεσία αστών. Όσον αφορά τους χωρικούς, αυτοί είχαν ήδη γίνει από πολύ παλαιά συνώνυμο του άξεστου και απολίτιστου ανθρώπου, όπως φανερώνει η χρήση των λέξεων «αγροίκος» στα ελληνικά ή «villain» στα γαλλικά και στα αγγλικά.

Αυτή η συλλογιστική οδήγησε τους αστούς να ταυτίσουν υποσυνείδητα τους εαυτούς τους και με την έννοια του «λαού». Εφόσον η δημόσια σφαίρα περιέκλειε θεωρητικά το σύνολο των ανθρώπων μιας επικράτειας, αυτό σήμαινε ότι εξέφραζε και τον λαό της επικράτειας. Επομένως, τα μέλη της αστικής δημόσιας σφαίρας ένιωθαν ότι μιλούσαν εν ονόματι του λαού.¹⁸

Η έκφραση της κριτικής ικανότητας των επιμέρους μελών της δημόσιας σφαίρας ονομαζόταν «κοινή γνώμη».¹⁹ Υπήρχε η πεποίθηση ότι μέσω της συζήτησης και της αντιπαράθεσης επιχειρημάτων με βάση τους κανόνες της λογικής, εν τέλει θα ανέκυπτε μια και μοναδική ορθή γνώμη για το κάθε θέμα. Εφόσον λοιπόν η κοινή γνώμη, εφαρμόζοντας τους κανόνες της λογικής, «αποκάλυπτε» την αλήθεια, οι αστοί απαιτούσαν από τις μοναρχικές τότε κυβερνήσεις να τη λαμβάνουν υπόψη.²⁰

Οι εφημερίδες²¹ αποτελούσαν το κύριο μέσο έκφρασης της κοινής γνώμης. Λειτουργούσαν ως διαμεσολαβητές μεταξύ της κοινωνίας των πολιτών και της κρατικής

¹⁶Habermas, ό.π., σ. 85, E. J. Hobsbawm. *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848: Β' έκδοση αναθεωρημένη*. Μτφρ. Μαριέτα Οικονομοπούλου. Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1992, σ. 281. Conboy, *The language of Newspapers, Socio-Historical Perspectives*. London: Continuum 2010 σ. 55.

¹⁷Habermas, ό.π., σ. 56.

¹⁸ Habermas, ό.π., σ. 85-87, Jonathan Sperber, *The European Revolutions, 1848 -1851*. Cambridge: Cambridge University Press 2005, σ. 67, Jeffrey L. Pasley, *The Tyranny of the Printers: Newspaper Politics in the Early American Republic*. Charlottesville and London: University Press of Virginia 2001, σ. 35.

¹⁹Ο Χάμπερμας θεωρεί την κοινή γνώμη ως την αυτοαναπαράσταση της λειτουργίας της αστικής δημόσιας σφαίρας. Habermas, ό.π., σ. 89. Την ίδια άποψη υιοθετείται και στο Conboy, *Journalism: A critical History*, ό.π., σ 46.

²⁰ Habermas, ό.π., σ. 95-96.

²¹ Ειδησιογραφικά φύλλα, που περιείχαν νέα από ξένες χώρες προς γνώση των ταξιδιωτών εμπόρων υπήρχαν ήδη από τον 16^ο αιώνα. Conboy, *Journalism*, ό.π., σ. 11. Εφημερίδες με τη σύγχρονη έννοια του δημοσιογραφικού φύλλου, που ασχολείται με την επικαιρότητα και σχολιάζει τα τεκταινόμενα όχι μόνο του εξωτερικού, αλλά και του εσωτερικού, εμφανίζονται αρχικά στην Αγγλία κατά τη διάρκεια του

εξουσίας. Ενημέρωναν του πολίτες σχετικά με τα δημόσια πράγματα, ώστε να μπορούν να τα κρίνουν και αντιπροσώπευαν αυτή την κρίση προς το κράτος. Η ιδιότυπη αυτή σχέση του Τύπου με το κράτος, η υποσχόμενη δυνατότητά του να ασκεί την επιρροή της κοινής γνώμης στην κρατική διακυβέρνηση και στις πολιτικές αποφάσεις, αποτελούσε την πολιτική (αλλά και την εμπορική) νομιμοποίηση του στα μάτια της κοινωνίας, ως απαραίτητο στοιχείο μιας σύγχρονης, οργανωμένης κοινωνίας.²²

Βέβαια, οι εφημερίδες, εκτός από εκφραστές της κοινής γνώμης, ήταν και διαμορφωτές της.²³ Ο δημοσιογράφος να μην εξέφραζε το κοινό, του οποίου ήταν μέρος, αλλά ταυτοχρόνως προσπαθούσε να το διαπαιδαγωγήσει, δείχνοντας του τη σωστή άποψη μέσα από τα επιχειρήματά του.²⁴ Ακόμα και η ροή των ειδήσεων αποτελούσε μια μορφή επιρροής της γνώμης των αναγνωστών. Η επιλογή των θεμάτων με τα οποία το έντυπο διάλεγε να ασχοληθεί λιγότερο ή περισσότερο, επηρέαζε και το επίπεδο ενημέρωσης των αναγνωστών γύρω από αυτά άρα και τη κρίση του.²⁵

Φυσικά, ο όρος «κοινή γνώμη» είναι κάπως σχηματικός. Στην πραγματικότητα δεν υπήρξε ποτέ μια πραγματικά «κοινή» άποψη μέσα στη δημόσια σφαίρα αλλά πολλές διαφορετικές γνώμες, οι οποίες αντανακλούσαν την ποικιλομορφία, κοινωνική και ιδεολογική, που υπήρχε μέσα στις ίδια την αστική τάξη και κατ' επέκταση στην κοινωνία. Επίσης, οι απόψεις αυτές δε θα προέρχονταν για πολύ καιρό αποκλειστικά από τους κόλπους της αστικής τάξης. Στο δεύτερο τέταρτο του 19ου αιώνα παρατηρείται μια αλλαγή στη δομή της δημόσιας σφαίρας, η οποία άρχισε να περιλαμβάνει μέλη από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, όπως τεχνίτες, αγρότες, τους φτωχούς εργαζόμενους των πόλεων, τα οποία δε διέθεταν κάποια ιδιοκτησία ή μόρφωση και είχαν διαφορετικά συμφέροντα και αξίες από τους αστούς.²⁶

Η παραπάνω επέκταση της δημόσιας σφαίρας προς τις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις ήταν αποτέλεσμα της διττής επανάστασης που έλαβε χώρα στα τέλη του 18^{ου} αιώνα στην Ευρώπη.²⁷ Η Γαλλική επανάσταση στο πολιτικό πεδίο και η βιομηχανική επανάσταση στο οικονομικό, είχαν ως αποτέλεσμα οι υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες, όπως οι μικροαστοί, οι τεχνίτες, οι αγρότες, οι φτωχοί εργαζόμενοι των πόλεων, να αρχίσουν να

Αγγλικού εμφύλιου πολέμου. Βλ. Conboy, *ό.π.*, σ. 28, Habermas, *ό.π.*, σ. 262 [12]. Μέχρι τα μέσα 18^{ου} αιώνα είχαν εμφανιστεί και στην υπόλοιπη δυτική Ευρώπη. Habermas, *ό.π.*, σ. 24-25, 67.

²² Martin Conboy, *Journalism: A critical History*. *ό.π.*, σ. 47.

²³ Conboy, *ό.π.*, σ. 55, Conboy, *The language of newspapers*, *ό.π.*, σ.4.

²⁴ Habermas, *ό.π.*, σ. 24-25, 37.

²⁵ Conboy, *Journalism: A critical History*, *ό.π.*, σ. 3-4.

²⁶ Habermas, *ό.π.*, σ. 133, Conboy, *Journalism: A critical History*. *ό.π.*, σ. 88-89.

²⁷ Η έννοια της διττής επανάστασης έχει αναλυθεί στο κλασικό πια έργο του Hobsbawm *Η εποχή των επαναστάσεων*, *ό.π.* Ενδεικτικά βλέπε την εισαγωγή του έργου σ. 11-15.

διεκδικούν την πολιτική εκπροσώπησή τους, θέλοντας να προωθήσουν τα συμφέροντά τους, τα οποία απειλούνταν από την έλευση του καπιταλισμού και την ηγεμονία των αστικών τάξεων. Το 1848 θεωρείται κομβικό σημείο σε αυτή τη διαδικασία, αφού για πρώτη φορά οι κατώτερες τάξεις εισβάλλουν με δυναμικό τρόπο στη δημόσια σφαίρα μεταβάλλοντας ριζικά τη σύστασή της. Ενδεικτικό είναι ότι τότε εμφανίζονται και οι πρώτες εφημερίδες που απευθύνονταν σε κοινωνικές ομάδες οι οποίες μέχρι τότε ήταν αποκλεισμένες από τον δημόσιο λόγο, όπως οι γυναίκες, οι αγρότες και οι εργάτες. Η πιο διάσημη από αυτές είναι η *Neue Rheinische Zeitung* του Κάρλ Μάρξ.²⁸

Έχοντας παρουσιάσει τον χαρακτήρα και την ιστορική πορεία τη δημόσιας σφαίρας και του θεσμού του Τύπου στην Δυτική Ευρώπη μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, ο ερευνητής έρχεται αντιμέτωπος με το εξής ερώτημα: Σε ποιο βαθμό η παραπάνω εικόνα αντανακλάται στην ελληνική πραγματικότητα της Οθωνικής περιόδου; Δυστυχώς δεν έχει υπάρξει στην ιστοριογραφία αυτοτελής μελέτη που να εστιάζει στην ελληνική δημόσια σφαίρα της εποχής, ενώ οι εφημερίδες της εποχής του Όθωνα αναφέρονται συνοπτικά μόνο σε έργα γενικής φύσης.²⁹

Βέβαια, η απουσία ιστορικών έργων με κύριο θέμα τους τον Τύπο είναι ένα γενικό φαινόμενο στην ιστοριογραφία. Ο τεράστιος όγκος υλικού, το οποίο συνήθως βρισκόταν αταξινόμητο και συγκεντρωμένο σε λίγα συγκεκριμένα αρχεία, καθιστούσε τις εφημερίδες δύσκολο υλικό για επεξεργασία. Ο δεύτερος λόγος ήταν ότι οι ιστορικοί δεν εμπιστεύονταν τις εφημερίδες ως αξιόπιστη ιστορική πηγή, λόγω της ανακρίβειας των πληροφοριών τους και την έλλειψη «αντικειμενικότητας», ειδικά όσον αφορά στον τύπο του 19^{ου} αιώνα. Τα τελευταία χρόνια όμως, παρατηρείται μια αύξηση του ερευνητικού ενδιαφέροντος με αντικείμενο τις εφημερίδες, καθώς η πολιτισμική στροφή στην

²⁸Sperber, ό.π., σ. 160-162. Ο Habermas σε μεταγενέστερο άρθρο του εντόπιζε την δημιουργία μιας «πληβειακής» (plebeian) δημόσιας σφαίρας μετά την Γαλλική Επανάσταση, η οποία λειτουργούσε στα πρότυπα της αστικής δημόσιας σφαίρας. Προέκυψε μέσα από την ώσμωση των ιακωβινικών ριζοσπαστικών στοιχείων και των χαμηλών στρωμάτων των πόλεων και λόγω των διαφορετικών ταξικών συμφερόντων και αξιών της ήταν αποκλεισμένη από την κυρίαρχη αστική σφαίρα. J. Habermas, «Further Reflections on the Public Sphere», (επιμ.) Graig Calhoun, *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T Press 1992, σ.422-427.

²⁹ Πρόκειται για τα: Λουκία Δρούλια, Γιούκα Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784 – 1974*. τ. Α'. Αθήνα: ΙΝΕ/ΕΙΕ: 2008, Λουκία Δρούλια (επιμ.) *Ο ελληνικός τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: ΙΝΕ/ΕΙΕ 2005, Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*. τ. Α. Δημόπουλος 1957, καθώς και στο Αικατερίνη Κουμαριανού, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου 18^{ου} -19^{ου} αι*. Αθήνα: Ερμής 2010, όπου συγκεντρώνεται το σύνολο των άρθρων της ιστορικού για τον Τύπο. Οι εν λόγω μελέτες αποτελούν μια γενική επισκόπηση της ιστορίας του Τύπου και δεν εξειδικεύουν στη έρευνα του περιεχομένου των εφημερίδων, αποτελώντας βάσεις για περαιτέρω εμβάθυνση της έρευνας.

ιστοριογραφία ανέδειξε τη σημασία τους για την κατανόηση της πολιτικής κουλτούρας μιας κοινωνίας.³⁰

Μια ενδεδειγμένη έρευνα της δομής της ελληνικής δημόσιας σφαίρας υπερβαίνει τους σκοπούς της παρούσας εργασίας. Ωστόσο, θα επιχειρηθεί μια αδρομερής σκιαγράφηση του μέρους της δημόσιας σφαίρας που συγκροτείται γύρω από τον θεσμό του Τύπου, επειδή κρίνεται αναγκαίο, προτού μελετήσουμε τον λόγο των εφημερίδων, να υπάρχει μια αντίληψη του κοινού στο οποίο απευθύνονταν και εξέφραζαν.

Πρέπει κατ' αρχάς να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού αποτελούνταν από αγρότες και χαμηλά στρώματα των πόλεων (υπηρέτες, αχθοφόροι, ναύτες, τεχνίτες), οι οποίοι κατά τεκμήριο δεν ήταν εγγράμματοι, ώστε να μπορούν να διαβάζουν και να κατανοούν το περιεχόμενο των εφημερίδων, οι οποίες ήταν γραμμένες στην καθαρεύουσα και είχαν λόγιο ρητορικό ύφος. Ο Νίκος Αλιβιζάτος αναφέρει ότι το 1844 το ποσοστό των εγγραμμάτων ανερχόταν μόλις στο 10% του πληθυσμού,³¹ ενώ το 1870, 36 χρόνια μετά την καθιέρωση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης στο δημοτικό, το 71% των ανδρών και το 94% των γυναικών παρέμενε αναλφάβητο.³² Κατά δεύτερον, η κυκλοφορία των εφημερίδων βασιζόταν σε συνδρομές, επομένως σε άτομα τα οποία είχαν την οικονομική επιφάνεια να καταβάλουν το απαραίτητο χρηματικό αντίτιμο.³³ Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε ότι το αναγνωστικό κοινό ήταν πολύ περιορισμένο.

Βέβαια, η διακίνηση των ειδήσεων των εφημερίδων δεν περιοριζόταν στους αναγνώστες τους. Ήταν σύνηθες στα καφενεία ή σε άλλους χώρους συνάθροισης, κάποιος εγγράμματος να διαβάζει φωναχτά την εφημερίδα και οι υπόλοιποι θαμώνες να τον ακούν.³⁴ Έτσι η πληροφορία διαχεόταν και στον αναλφάβητο πληθυσμό επηρεάζοντας την γνώμη του. Ο βαθμός επιρροής παραμένει ένα ερώτημα για τον ερευνητή. Από τη μία οι εφημερίδες αποτελούσαν τη μοναδική επίσημη πηγή ενημέρωσης και ήταν περιβεβλημένες με το κύρος του γραπτού λόγου κι από την άλλη δε γνωρίζουμε κατά

³⁰ Adrian Bingham, «The Digitization of the Newspaper Archives: Opportunities and Challenges for Historians», *Twentieth Century British History* τ.21, αρ.2. Oxford: Oxford University Press 2010, σ. 225, Pasley, *The Tyranny of the Printers*, ό.π., σ. 2-3.

³¹ Νίκος Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία 1800-2010*. Αθήνα: Πόλις 2011, σ. 94.

³² Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2018, σ. 20.

³³ Κώστας Μάγερ, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*. τ. Α. Αθήνα: Α. Δημόπουλος 1957, σ. 61. Το πρώτο πρατήριο Τύπου στην Ελλάδα θα ιδρυόταν το 1875, στο ίδιο, σ. 111.

³⁴ Pasley, *The Tyranny of the Printers*, ό.π., σ. 8.

πόσο το περιεχόμενο των δημοσιογραφικών φύλλων ανταποκρινόταν στις έγνοιες και τις απόψεις του αγράμματου πληθυσμού.

Ωστόσο, όπως προκύπτει από τη μελέτη των πηγών, η πορεία της πληροφορίας δεν ήταν αμφίδρομη, γεγονός που συνάδει με την εικόνα της δημόσιας σφαίρας του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα ως κατεξοχήν αστικού χώρου, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω. Η γνώμη των αναλφάβητων χαμηλών στρωμάτων δεν έβρισκε τον δρόμο της στα φύλλα των εφημερίδων. Οι εφημερίδες εξέφραζαν τις απόψεις των ανώτερων και μεσαίων τάξεων. Από αυτές τις κοινωνικές ομάδες, από τον κόσμο των «γραμματιζόμενων», προέρχονταν τόσο οι συντάκτες, όσο και οι κύριοι καταναλωτές τους. Επομένως, η σύσταση της δημόσιας σφαίρας, όπως συγκροτούνταν γύρω από τον θεσμό του Τύπου, δε φαίνεται να διαφέρει από αυτή των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κοινωνιών, με την έννοια ότι περιοριζόταν κατά κύριο λόγο στα μορφωμένα μέλη των αστικών τάξεων.

Δυστυχώς οι γνώμες της συντριπτικής πλειοψηφίας της κοινωνίας, διατυπωμένες προφορικά, δεν επιβίωσαν για να τις εξετάσει αυτούσιες ο ιστορικός ερευνητής. Ο περιορισμός του έντυπου λόγου στον κόσμο των μορφωμένων, σίγουρα λειτουργεί ως εμπόδιο στην απόκτηση μιας συνολικής εικόνας του ελληνικού ιδεολογικού τοπίου. Ταυτόχρονα όμως λειτουργεί και ως ευκαιρία για τη μελέτη της ιδεολογίας των αστικών τάξεων του ελληνικού κράτος κατά την Οθωνική περίοδο.

Οι αστικές τάξεις χωρίζονταν στους λεγόμενους αστούς του χρήματος (εμπόρους, επιχειρηματίες, τραπεζίτες) και στους αστούς της γνώσης (γιατρούς, δικηγόρους, καθηγητές, ανώτερους κρατικούς υπαλλήλους).³⁵ Επίσης περιλαμβάνονται όσοι από τους προεπαναστατικούς προεστούς είχαν ενταχθεί στο πλέγμα εξουσίας του αστικού κράτους, είτε ως πολιτικοί ή κρατικοί αξιωματούχοι.³⁶ Άλλωστε πολλοί προεστοί ήταν έμποροι (π.χ. η οικογένεια Κουντουριώτη στην Ύδρα), ή αν είχαν κτήματα ασκούσαν παράλληλα και «καπιταλιστικές» δραστηριότητες, όπως την τοκογλυφία.³⁷ Στις αστικές τάξεις δεν περιλαμβάνονται σε αυτήν τη θεώρηση οι τεχνίτες: χασάπηδες, ξυλουργοί, τσαγκάρηδες, κ.λπ. Οργανωμένοι σε συντεχνίες στη συντριπτική πλειοψηφία τους, συνέχιζαν μια

³⁵ Για τον διαχωρισμό αυτόν των αστικών τάξεων βλ. Jürgen, Kocka, «The Middle Classes in Europe» *The Journal of Modern History*, τ.67, Αρ.4. Chicago: University of Chicago Press 1995, σ. 783-806 και Κώστας Ράπτης, «Αστικές τάξεις και αστικότητα στην Ευρώπη 1789-1914: Προσανατολισμοί της σύγχρονης ιστοριογραφίας», *Μνήμων*, τ. 20. Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού 1998.

³⁶ Για την έννοια του κρατικού πλέγματος εξουσίας βλ. την ανάλυση του ιστορικού Γ. Β. Δερτιλή στην εισαγωγή της *Ιστορίας της Σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., σ. xxι-xxv.

³⁷ Για την αλληλοεπικάλυψη των προεστών με τους αστούς στην ελληνική περίπτωση βλ. Δερτιλής, ό.π., σ. 102-107, 149-152.

παράδοση ριζωμένη στη προνεωτερικότητα και δεν εμπνέονταν από το πνεύμα της «προόδου» που ευαγγελιζόταν η αστική τάξη ούτε είχαν τα ίδια συμφέροντα.³⁸

Οι εφημερίδες εκτός από πηγή για τη μελέτη της ιδεολογίας του αστικού χώρου μπορούν να αποτελέσουν πηγή και για τον ιδεολογικό χαρακτήρα των τριών ξενικών πολιτικών κομμάτων της Οθωνικής περιόδου, του Γαλλικού, Αγγλικού και Ρωσικού.³⁹ Ο Τύπος είχε μεγάλο ειδικό βάρος στη συγκρότηση των κομματικών ταυτοτήτων και τη διαμόρφωση της πολιτικής τους κατά το πρώτο μισό του 19ου αιώνα, καθώς η κομματική δομή τότε ήταν κατά πολύ ασθενέστερη της σημερινής. Τα κόμματα δε διέθεταν ούτε μητρώο στελεχών, ούτε τοπικές οργανώσεις, ούτε ιδρυτικό καταστατικό αρχών. Για την ακρίβεια δεν υπήρχαν καν ως νομικά πρόσωπα. Δεν υπήρχαν κάπου «γραφεία» του αγγλικού ή του γαλλικού κόμματος. Αποτελούσαν ουσιαστικά χαλαρές, άτυπες συσσωματώσεις πολιτών από διάφορες κοινωνικές ομάδες και ιδεολογικές καταβολές, οι οποίοι συσπειρώνονταν σε ομάδες γύρω από συγκεκριμένα αιτήματα.⁴⁰

Δεδομένης της δυσχέρειας που υπήρχε στις μετακινήσεις και την επικοινωνία, οι εφημερίδες ήταν ο μόνος θεσμός που μπορούσε να διαδώσει τον λόγο των κομμάτων σε ένα ευρύ κοινό και να συγκροτήσει μια κοινή κομματική ταυτότητα. Αποτελούσαν επομένως τον βασικό άξονα γύρω από τον οποίο αναπτύσσονταν τα κόμματα και οι εκδότες τους ήταν εξίσου σημαντικά πολιτικά πρόσωπα με τα επιφανέστερα κομματικά στελέχη.⁴¹ Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην Ελληνική ιστορία είναι η περίπτωση της εφημερίδος *Απόλλων* κατά την περίοδο της διακυβέρνησης του Καποδίστρια, η οποία αποτέλεσε τον άξονα γύρω από τον οποίο συσπειρώθηκαν η αντιπολίτευση εναντίον του Κυβερνήτη.⁴² Πρέπει βέβαια να θυμόμαστε ότι ένα δημοσιογραφικό φύλλο δεν ταυτίζεται ποτέ απόλυτα με το κόμμα στο οποίο πρόσκειται., εφόσον στην περίπτωση μας οι εφημερίδες δεν ήταν ιδιοκτησία του εκάστοτε κόμματος, ούτε λειτουργούσαν ως επίσημα κομματικά όργανα. Δεν δρούσαν βάση εντολών, αλλά διατηρούσαν την αυτονομία τους,

³⁸ Βλ. Koeka, Jürgen. «Το ευρωπαϊκό πρότυπο και η γερμανική περίπτωση», *Αναζητήσεις της νεότερης γερμανόφωνης ιστοριογραφίας*. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων 2004, σ. 133,134. Jonathan Sperber, *The European Revolutions 1848 -1851*. Cambridge: Cambridge University Press 2005, σ. 18, 88. Για την έννοια της προόδου ως αστικό ιδεολογικό στοιχείο και τη διαφορά των παλιών συντεχνιακών δραστηριοτήτων με τα νέα αστικά επαγγέλματα βλ. Hannes Siegrist «The Professions in Nineteenth Century Europe», Hartmut Kaelbe (Επιμ.), *The European Way: European Societies in the Nineteenth and the Twentieth Centuries*. Oxford: Berghahn Books 2004, σ. 68-88.

³⁹ Για την παρουσίαση των κομμάτων και τη σχετική βιβλιογραφία βλ. παρακάτω.

⁴⁰ Hering, ό.π., σ. 54-55, 270-271, Sperber, ό.π., σ. 62.

⁴¹ Sperber, ό.π., σ. 59-62, 161, Pasley, *The Tyranny of the Printers*, ό.π., σ. 11-14.

⁴² Βλ. τα έργα του Χρήστου Λούκου *Η αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια 1828-1831*. Θεμέλιο: Αθήνα 1988 και «Η δίωξη της εφημερίδας *Ο Απόλλων*», *Ο Ερασιστής*, τ.9: Αθήνα 1971, σ. 200-218.

εκφράζοντας και ταυτόχρονα διαμορφώνοντας τις απόψεις που υπήρχαν μεταξύ των υποστηρικτών του κόμματος.

Επομένως, μέσα από τον λόγο των εφημερίδων γύρω από τα επαναστατικά γεγονότα του 1848-49, στα οποία ήρθαν σε σύγκρουση τόσες διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις, μπορούμε να ερευνήσουμε τον χαρακτήρα των τριών «ξενικών» κομμάτων. Πώς εκφράζονταν στα φύλλα των εφημερίδων οι πολιτικές θέσεις τους, οι ευρύτερες ιδεολογικές τους απόψεις; Ποιες ήταν οι στάσεις που κράτησαν οι εφημερίδες απέναντι στις επαναστάσεις και ποιες οι μεταξύ τους διαφορές; Πώς εντάχθηκε η ευρωπαϊκή αναταραχή, στον κομματικό ανταγωνισμό;

1.2. Τα ελληνικά «ξενικά» κόμματα και ο ιδεολογικός τους χαρακτήρας.

Διερευνώντας τα ερωτήματα που τέθηκαν προηγουμένως, η παρούσα εργασία φιλοδοξεί να συμβάλει στην περαιτέρω μελέτη των πολιτικών κομμάτων της Οθωνικής περιόδου, η ιστοριογραφία των οποίων δεν είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη. Τα πρώτα και κυριότερα έργα, μνημειώδη τόσο σε όγκο όσο και σε βάθος έρευνας, με τα οποία γίνεται εκτενής αναφορά στα πολιτικά κόμματα και αναδεικνύονται στοιχεία της ιδεολογίας τους είναι του Ιωάννη Πετρόπουλου (1972), *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο. 1833-1843*) και του Gunnar Hering (1991), *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936*. Ο Πετρόπουλος ασχολείται με τη συγκρότηση των κομματικών σχηματισμών, και την πολιτική που ακολούθησαν ήδη από την εποχή της Επανάστασης, παρακολουθώντας ιδιαίτερα την πορεία και τα συμφέροντα των διαφόρων κομματικών στελεχών. Η πραγματεία του όμως τελειώνει με την ψήφιση του συντάγματος του 1844, επομένως δεν καλύπτει τα χρονικά όρια της παρούσας εργασίας. Ο Hering ασχολείται επισταμένως με τα «ξενικά» κόμματα, επικεντρωνόμενος στα ιδεολογικά χαρακτηριστικά τους.

Σε αυτά τα έργα μπορούμε να προσθέσουμε τη διδακτορική διατριβή της Μαριέτας Οικονομοπούλου (1982) στο πανεπιστήμιο της Οξφόρδης *Parties and politics in Greece, 1844-1851*, η οποία παρακολουθεί τις πολιτικές εξελίξεις από την εθνοσυνέλευση του 1843 μέχρι το τέλος του Κριμαϊκού πολέμου, καθώς και το άρθρο του Χρήστου Λυριντζή (2008) «*Κράτος, εξουσία, Πολιτική 1830-1880*», στο οποίο επιχειρείται μια γενική εποπτεία της ιστοριογραφίας γύρω από το ελληνικό κομματικό σύστημα. Τέλος, την πιο πρόσφατη συμβολή αποτελεί η μονογραφία της Λίνας Λούβης *Η Ευρώπη των Ελλήνων. Πρότυπο, απειλή, προστάτις 1833-1857*, εκδιδόμενη το 2020, η οποία είναι και η πρώτη που έχει ως βασική της πηγή αποκλειστικά εφημερίδες της εποχής. Η Λούβη προσπαθεί μέσω αυτών να σκιαγραφήσει την αντίληψη που είχαν οι Έλληνες για την Ευρώπη αλλά και για τον ίδιο τους εαυτό.

Ίσως η παρατηρούμενη έλλειψη ενδιαφέροντος να οφείλεται κατά ένα μέρος στην κακή φήμη που έχουν τα κόμματα της οθωνικής περιόδου, ως διεφθαρμένες πελατειακές ενώσεις, που αποκλειστικό σκοπό είχαν την κατάληψη της εξουσίας από τους κομματάρχες και την εξυπηρέτηση των ιδιωτικών συμφερόντων των οπαδών τους εις βάρος του δημοσίου ταμείου. Οι συχνές αλλαγές στρατοπέδων μεταξύ των κομματικών στελεχών, οι δολοπλοκίες των αρχηγών, οι πολιτικές συμμαχίες που γρήγορα

προδίδονταν, έδειχναν να επιβεβαιώνουν την εικόνα των κομμάτων ως στυγνών ομάδων συμφερόντων, που άλλαζαν πολιτική και ιδέες ανάλογα με τη συγκυρία. Η στενή σχέση που διατηρούσαν με τους εκάστοτε πρέσβεις των Προστάτιδων Δυνάμεων και φυσικά τα ίδια τους τα ονόματα, προσέθεταν και τον χαρακτηρισμό τους ως υποχείριων ξένων συμφερόντων.⁴³ Στο ερώτημα της πολιτικής τους ιδεολογίας η απάντηση φαινόταν να είναι: Ούκ έστιν ώδε.

Την αποτροπή του ιστορικού ερευνητή επέτεινε και η γενικότερη αντίληψη ότι το φιλελεύθερο κοινοβουλευτικό σύστημα στην Ελλάδα αποτελούσε ένα κακέκτυπο του δυτικού υποδείγματος. Η έλλειψη ισχυρής αστικής τάξης στο Ελληνικό Βασίλειο δεν επέτρεψε στις φιλελεύθερες ιδέες του Διαφωτισμού, τις οποίες πρέσβευε η ελληνική επανάσταση, να ριζώσουν και εν τέλει οι ιδέες αυτές ηττήθηκαν από την απολυταρχία των Βαυαρών και του Όθωνα, τον ρομαντικό εθνικισμό της Μεγάλης Ιδέας και τη συντηρητική αντίδραση των εγχώριων ελίτ των προυχόντων και του υψηλόβαθμου κλήρου. Η αντίληψη αυτή έχει τις καταβολές της τόσο στη μαρξιστική ελληνική σχολή⁴⁴ όσο και στη φιλελεύθερη «σχολή του Διαφωτισμού» του Κ. Θ. Δημαρά,⁴⁵ οι οποίες στη διάρκεια της Μεταπολίτευσης συνενώθηκαν στο ρεύμα της λεγόμενης «Νέας Ιστορίας».⁴⁶

Την εκτενέστερη κριτική στη παραπάνω στάση της ιστοριογραφίας έχει διατυπώσει ο Hering, ο οποίος υποστήριξε ότι τα «ξενικά» κόμματα δεν ήταν ομάδες φατριών αλλά κόμματα εκπροσώπησης με δικά τους ξεχωριστά ιδεολογικά

⁴³Η αρνητική αυτή αντιμετώπιση των κομμάτων βρίσκεται βαθιά ριζωμένη στην ελληνική ιστοριογραφία, ήδη από την εποχή του Παπαρηγόπουλου. Για μια ιστορική επισκόπηση της σχετικής ιστοριογραφίας βλ. την Εισαγωγή του Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 15-61. καθώς και το άρθρο του Χρήστου Λυριντζή «Κράτος, εξουσία, πολιτική (1830-1880)», Λιάκος Αντώνης (επιμ.), *Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους: Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19ο αιώνα*. Αθήνα: Νεφέλη 2008, σ. 69-82.

⁴⁴Βλ. τα έργα του Γεώργιου Σκληρού *Το κοινωνικόν μας ζήτημα*. Αθήνα Τυπογραφείο Ανέστη Κωνσταντινίδου 1907 και Ιωάννη Κορδάτου *Η κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασεως του 1821 1922*.

⁴⁵Κορυφαίο έργο του Κ.Θ. Δημαρά είναι ο *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*. Αθήνα: Ερμής 1989 με πρώτη έκδοση το 1945. Σύμφωνα με τον ιστορικό Αντώνη Λιάκο σύγχρονοι εκπρόσωποι της σχολής του «Νεοελληνικού Διαφωτισμού», οι οποίοι συνεχίζουν την παράδοση του Δημαρά για μια ιστορία των νοοτροπιών είναι ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης και η Έλλη Σκοπετέα. Βλ. Antonis Liakos «Modern greek historiography (1974-2000). The Era of Transition from Dictatorship to Democracy», Ulf Brunnbauer (επιμ.) *Writing History-Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Munster: LIT Verlag, 2004, σ. 358-361.

⁴⁶ Ιστοριογραφική επισκόπηση αυτής της άποψης βλέπε στα Liakos, ό.π., 361-364, Βίκου Καραφουλίδου *Όψεις της εθνικής ιδεολογίας 1770-1854*. Αθήνα: Πόλις 2018, σ. 33-38, Αλέξης Φραγκιάδης, «Μακροπρόθεσμες επιπτώσεις: η ανάδυση του στερεότυπου της υπανάπτυξης», 1932: *Η Χρεοκοπία και το τέλος του βενιζελισμού*. Αθήνα: Καθημερινή 2019, 133-143. Hering «Εισαγωγή», *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ.15-61. Βασικά έργα αυτής της σχολής της Νέας Ιστορίας, που εκφράζουν την άποψη περί δυσλειτουργίας του ελληνικού κοινοβουλευτικού συστήματος είναι του Κωνσταντίνου Τσουκαλά, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος*. Αθήνα: Θεμέλιο 1981 και του, Νίκου Μουζέλη, *Εκβιομηχάνιση και Κοινοβουλευτισμός στην Ημπεριφέρεια. Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*. Αθήνα: Θεμέλιο 1987.

χαρακτηριστικά, καθώς και ότι όλα τα ελληνικά κόμματα ήταν αναγκαστικά «νεωτερικά», αφού το ίδιο το ελληνικό κράτος ήταν αποτέλεσμα μιας νεωτερικής επανάστασης.⁴⁷

Οι υπερασπιστές της παραδοσιακής κοινωνίας και των αξιών της, όσοι εναντιώνονταν στους σύγχρονους κρατικούς θεσμούς και στις δυτικές αξίες, οι Παπουλάκοι και οι Μαυρομιχάληδες, βρίσκονταν στις τάξεις της προεπαναστατικής κοινωνίας, που δεν είχε ενσωματωθεί πλήρως στη νέα κοινωνική οργάνωση και ένιωθαν να απειλούνται οι παραδόσεις τους τόσο στο τομέα των αξιών, όσο και στην κοινωνική και πολιτική οργάνωσή τους. Τέτοιες περιπτώσεις αποτελούσαν οι χωρικοί, η μεγάλη μάζα του πληθυσμού, καθώς και οι μοναχοί, οι κλέφτες και οι προεστοί.

Στα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους σημειώθηκαν πολλές εξεγέρσεις κατά της κεντρικής κρατικής εξουσίας, που καταστρατηγούσε την αυτόνομη, προεπαναστατική οργάνωση των επαρχιών, με την εκτεταμένη αυτονομία και εξουσίες που είχαν οι τοπικοί προεστοί και οπλαρχηγοί,⁴⁸ ενώ η αγροτική παραδοσιακή κοινωνία ήταν λογικό να αισθάνεται απειλή από τις νέες αστικές αξίες.⁴⁹ Όσον αφορά τους μοναχούς, το κλείσιμο πολλών μονών από τους Βαυαρούς, το Αυτοκέφαλο της ελληνικής Εκκλησίας και οι νέες «δυτικές» ιδέες θεωρήθηκαν ότι απειλούσαν την ίδια την Ορθοδοξία και τον μοναχισμό.⁵⁰ Και τα τρία κόμματα είχαν οπαδούς μεταξύ αυτών των κοινωνικών ομάδων όμως ποτέ οι ηγεσίες δεν υποστήριξαν κινήματα που στρέφονταν κατά της ίδιας της δομής του κράτους.⁵¹

Ενδεικτικό της σύστασης αυτού του παραδοσιακού κόσμου είναι το εξής επεισόδιο από τις πρώτες εκλογές του 1844 που παραθέτει ο Hering:

⁴⁷ Βλ. τη παρατήρηση του Hering, *ό.π.*, σ. 272. «Όλα τα ελληνικά πολιτικά κόμματα διαφέρουν από τα σύγχρονά τους πολιτικά ρεύματα και κόμματα άλλων χωρών, λόγω της ρήξης με το πολιτικό παρελθόν της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αν η προοδευτική πολιτική σημαίνει την υπέρβαση του πραγματικού στον ορίζοντα μελλοντικών δυνατοτήτων, όλα τα κόμματα πιστεύουν ότι βρίσκονται στην αυγή του μέλλοντος που αρχίζει με την ανατροπή της κυριαρχίας του σουλτάνου».

⁴⁸ Βλ. σχετική παρουσίαση τους στο Κώστας Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας: Η διαμόρφωση του Ελληνικού κράτους 18^{ος} -21^{ος} αιώνας*. Αθήνα: Πατάκης 2013, σ. 208-212, Πέτρος Πιζάνιας, «Ο αγροτικός κόσμος», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, τ.4 Μέρος Α, *ό.π.*, σ. 100-102.

⁴⁹ Για τη διαφορά νοοτροπιών βλ. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, *ό.π.*, σ. 149-151. Πρβλ. με το James Roberts, «The popular Counter-Revolution», *The Counter-Revolution in France 1787-1830*. Basingstone, Hampshire: Palgrave 1990, σ. 22-44, όπου αναδεικνύει την πολιτισμική διάσταση των αντεπαναστατικών εξεγέρσεων στη Γαλλία, ως αντίδραση της παραδοσιακής κοινωνίας προς το νεωτερικό κράτος που έφερε η Γαλλική Επανάσταση.

⁵⁰ Κωστής, *ό.π.*, σ. 232.

⁵¹ Ο Hering, *ό.π.*, σ. 286-287, αναφέρει ότι «εμφανίζονταν ταραξίες εκτός κομμάτων, οι οποίοι στις υπανάπτυκτες περιοχές... υποδαύλιζαν την υποβόσκουσα αντίσταση κατά της διεύθυνσης της δημόσιας διοίκησης και κατά της μετατροπής της οικονομικής δομής και των κοινωνικών σχέσεων». Φέρνει ως παραδείγματα τη συνωμοσία της Φιλορθόξου Εταιρείας (1839) και την εξέγερση του Παπουλάκου, (1852) τις οποίες το Ρωσικό Κόμμα δεν υποστήριξε, παρότι ανάμεσα στα άλλα, τα κινήματα αυτά ήθελαν την επιβολή ορθόδοξου ηγεμόνα. Στο ίδιο, σ. 287-289.

«Επικρίσεις προέρχονταν ειδικά από εκείνους που ήταν αντίθετοι στον κοινοβουλευτισμό εν γένει και θεωρούσαν ακόμη και το Ρωσικό Κόμμα πολύ δυτικό, πολύ «αριστερό». Οι τρεις στρατηγοί Γενναίος Κολοκοτρώνης, Δημήτριος Πλαπούτας και Κανέλλος Δεληγιάννης είχαν συμπύξει εκλογική συμμαχία στην περιφέρεια της Γορτυνίας... Μιλούσαν κατά των «Φράγκων» και των «Φραγκοφορεμένων» και κινητοποιούσαν προκαταλήψεις «Τι τους χρειαζόμαστε τους μορφωμένους; Καταστρέψανε την πατρίδα και πρέπει να τους διώξουμε για να ελευθερωθούμε».⁵²

Εκφράζονταν άραγε οι απόψεις αυτές στην ελληνική δημόσια σφαίρα; Η παρούσα εργασία θα υποστηρίξει, πως στον λόγο των εφημερίδων δεν εντοπίζεται κάποια σύγκρουση μεταξύ νεωτερικών και αντινεωτερικών, διαφωτιστικών και αντιδιαφωτιστικών δυνάμεων. Μόνο οι απόψεις του αστικών τάξεων και όσων προυχόντων είχαν ενσωματωθεί στο «νεωτερικό» κρατικό πλέγμα εξουσίας, εκφράζονταν στις εφημερίδες. Όσοι εξέφραζαν απόψεις εκτός πλαισίου δε φαίνεται να συμμετείχαν στον έντυπο λόγο, γεγονός που συνάδει με τον αστικό και νεωτερικό χαρακτήρα της δημόσιας σφαίρας, όπως τον περιγράψαμε προηγουμένως.

Για να κατανοήσουμε τη συμπεριφορά και τη στάση που κράτησαν οι κυρίαρχες τάξεις και τα κόμματα στις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου, σκόπιμη είναι μια σύντομη αναφορά στα δυο μεγάλα πολιτικά ιδεολογικά ρεύματα της εποχής: τον Φιλελευθερισμό και τον Συντηρητισμό.⁵³

Συγκεκριμένα, ο φιλελευθερισμός αποτέλεσε την κατεξοχήν ιδεολογία των ανώτερων στρωμάτων στην Ευρώπη και ειδικά των αστικών. Αποτέλεσε την ιδεολογία, η οποία εξέφρασε τις αντιλήψεις των αστών τόσο για την κοινωνία, όσο για τον εαυτό τους και τον ρόλο τους μέσα σε αυτήν.⁵⁴ Όσοι δεν εμπνέονταν από αυτές αποτελούσαν τις

⁵² Στο ίδιο, σ. 282.

⁵³ Οι πληροφορίες για τα πολιτικά ρεύματα προέρχονται από τις αντίστοιχες αναλύσεις που έχουν γίνει στα έργα του E. J. Hobsbawm *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Κεφάλαιο ΙΓ' «Ιδεολογία: Θύραθεν», ό.π., σ. 330-355 και στο έργο του J. Sperber *The European Revolutions, 1848 -1851*, ό.π., σ. 65-88. Ο σοσιαλισμός βρισκόταν ακόμα στα σπάργανα και δεν είχε μεγάλη απήχηση. Ειδικά στην Ελλάδα οι φορείς σοσιαλιστικών ιδεών μετριούνταν στα δάχτυλα του ενός χεριού. Ουσιαστικά πρόκειται για τον σανσιμονιστή Φραγκίσκο Πυλαρινό και για τη sui generis περίπτωση του Παναγιώτη Σοφιανόπουλου. Για το ιδεολογικό πορτρέτο του Σοφιανόπουλου βλ. το οικείο κεφάλαιο στο βιβλίο του Νικήτα Σινιόσογλου, *Αλλόκοτος Ελληνισμός; Δοκίμιο για την οριακή εμπειρία των ιδεών*. Αθήνα: Κίχλη 2016, σ. 237-287. Για μια πραγμάτευση των σοσιαλιστικών ιδεών στην Ελλάδα βλ. Βίκυ Καραφουλίδου *Η γλώσσα του σοσιαλισμού. Ταξική προοπτική και εθνική ιδεολογία στον ελληνικό 19^ο αιώνα*. Αθήνα: Βιβλιόραμα 2011. Για μια γενική παρουσίαση των σοσιαλιστικών ιδεών στην Ευρώπη στο 19^ο αιώνα βλ. Ιωάννης Δημάκης, «Η πολυφωνία του σοσιαλισμού», *Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός και Εθνικισμός στη Νεότερη Ευρώπη*. Αθήνα: Παπαζήσης 1983, σ. 51-76.

⁵⁴ Hobsbawm, *Η εποχή των επαναστάσεων*, ό.π., σ. 331. Ο φιλελευθερισμός βέβαια δεν περιοριζόταν μόνο στις αστικές τάξεις αλλά αφορούσε όλο το κοινωνικό σώμα των προυχόντων. Ο Sperber

εξαιρέσεις που επιβεβαίωναν τον κανόνα. Ήταν όσοι είχαν ενταχθεί στο πλέγμα εξουσίας του παλαιού καθεστώτος με την απόκτηση κυβερνητικών αξιωμάτων ή είχαν συνάψει στενές (και επικερδείς) οικονομικές σχέσεις με το παλαιό καθεστώς. Ο Φιλελευθερισμός στα μισά του 19^{ου} αιώνα δεν ήταν μια συνεκτική πολιτική ιδεολογία αλλά είχε διάφορες εκδοχές, οι οποίες συγκλίνουν σε δύο κύρια ρεύματα: ένα μετριοπαθές και ένα ριζοσπαστικό. Το μετριοπαθές ρεύμα ήταν και το πολυπληθέστερο και στηριζόταν από τη μεγάλη πλειοψηφία των αστικών τάξεων. Τα κύριο αίτημα του ήταν η δημιουργία Συντάγματος, το οποίο θα εγκαθιστούσε ένα κοινοβουλευτικό πολίτευμα και θα εξασφάλιζε βασικές ελευθερίες και δικαιώματα: ελευθερία του τύπου, του συνέρχεσθαι, ανεξιθρησκία, ισονομία μεταξύ όλων των πολιτών (άρα και κατάργηση των όποιων προνομίων των ευγενών ή άλλων ελίτ) και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε τη βασική διαφορά του φιλελευθερισμού της εποχής με τον σύγχρονο φιλελευθερισμό: το αίτημα για κοινοβουλευτισμό δεν ταυτιζόταν με αίτημα για δημοκρατία.

Οι μετριοπαθείς φιλελεύθεροι δεν ήταν υπέρ της καθολικής ανδρικής ψηφοφορίας. Δικαίωμα ψήφου θα είχαν μόνο όσοι είχαν περιουσία. Το ακριβές εύρος της εκλογικής βάσης αποτελούσε αντικείμενο διαμάχης όμως σε κάθε περίπτωση απέκλειε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Η περιουσία ως προϋπόθεση για τη συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα, οφείλεται στην αντίληψη ότι μόνο οι χρηστοί πολίτες μπορούσαν να συμμετέχουν στα κοινά και κριτήριο για τη χρηστότητα τους ήταν η περιουσία που είχαν. Επιπλέον, θεωρούσαν ότι έπρεπε να είναι κανείς οικονομικά ανεξάρτητος ώστε να μπορεί να έχει ανεξάρτητη κρίση.

Επίσης, δε ζητούσαν την κατάργηση της μοναρχίας. Ο βασιλιάς θα παρέμενε αρχηγός του κράτους και θα είχε ενεργό ρόλο στη διοίκηση, ορίζοντας την κυβέρνηση και λειτουργώντας ως διαμεσολαβητής μεταξύ των κομμάτων και των υπουργών. Ενδεικτικό της σχέσης του μετριοπαθούς φιλελεύθερου ρεύματος με τη μοναρχία είναι το γεγονός ότι όσοι το εκπροσωπούσαν αυτοπροσδιορίζονταν ως συνταγματικοί μοναρχικοί. Μόνο στη Γαλλία υπήρχαν μετριοπαθείς φιλελεύθεροι που ζητούσαν αβασίλευτη δημοκρατία (οι λεγόμενοι republicains), εξαιτίας της παράδοσης της Γαλλικής Επανάστασης. Γενικότερα, υπήρχε η αντίληψη ότι μόνο η συνταγματική μοναρχία μπορούσε να διασφαλίσει την άσκηση των βασικών ελευθεριών, σε αντίθεση με την τυραννία της απόλυτης μοναρχίας ή την οχλοκρατία της δημοκρατίας.

ενδεικτικά σημειώνει ότι το σωστό ερώτημα δεν είναι ποιοί από τους πλούσιους και ισχυρούς ήταν φιλελεύθεροι αλλά ποιοί δεν ήταν, Sperber, ό.π., σ. 70.

Το ριζοσπαστικό φιλελεύθερο ρεύμα αποτελούσε τη λεγόμενη «αριστερά» της εποχής και εμπνεόταν από τη ρεπουμπλικανική και ιακωβίνικη περίοδο της γαλλικής επανάστασης. Πέρα από ισονομία, οι ριζοσπάστες ζητούσαν και ισοπολιτεία για όλους τους άντρες πολίτες, χωρίς περιουσιακά κριτήρια. Ήταν υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας, με τον λαό και όχι τον μονάρχη, να είναι η πηγή της εξουσίας. Με τους μετριοπαθείς διέφεραν και στην πολιτική πρακτική. Οι συνταγματικοί μοναρχικοί ήταν κατά των βίαιων αλλαγών καθεστώτων και των οξυμένων πολιτικών αντιπαραθέσεων εν γένει. Έβλεπαν με καχυποψία την προοπτική μαζικής κινητοποίησης για την προώθηση της ατζέντας τους, αφού έβλεπαν σε αυτή τον κίνδυνο επανάληψης της περιόδου της Τρομοκρατίας (La Terreur) της Γαλλικής επανάστασης. Προτιμούσαν να έχουν την υποστήριξη των εύπορων και να προωθούν τις πολιτικές τους μέσω σταδιακών μεταρρυθμίσεων. Αντιθέτως, οι ριζοσπάστες ήταν υπέρ των επαναστατικών αλλαγών καθεστώτων και υιοθετούσαν μια ενεργητική πολιτική πρακτική που ζητούσε τη μαζική κινητοποίηση του πληθυσμού των πόλεων.

Ως προς την κοινωνική σύνθεση τους, οι ριζοσπάστες είχαν μεγάλη αντιπροσώπευση στους κύκλους των διανοούμενων και ειδικά των φοιτητών, λόγω ακριβώς της δραστήριας και ενεργητικής πολιτικής πρακτικής τους, που ταίριαζε στον παρορμητικό χαρακτήρα της νεότητας. Είναι χαρακτηριστικό ότι η ονομασία πολλών ομάδων ριζοσπαστών που πρωταγωνίστησαν στις οδομαχίες κατά τη διάρκεια των επαναστάσεων, παρέπεμπε στη νεολαία, όπως οι μυστικές οργανώσεις του Ιταλού εθνικιστή επαναστάτη Μαρτσίνι (Giuseppe Mazzini), «Νεαρή Ευρώπη» και «Νεαρή Ιταλία».⁵⁵ Επίσης, είχαν υποστηριχτές μεταξύ των αντικληρικαλιστών, των λεγόμενων «ελευθεροφρόνων» (libertines).

Το πολιτικό ρεύμα του Συντηρητισμού ήταν το αντίπαλο δέος του Φιλελευθερισμού. Ήταν το κόμμα της «τάξης» που αντιπαραβαλλόταν στο κόμμα της «κίνησης» και αντιμαχόταν τις αλλαγές που επέφερε η Γαλλική Επανάσταση: την αμφισβήτηση της οργανωμένης θρησκείας, την ισότητα των πολιτών κάτω από το νόμο και την ίδρυση ενός συγκεντρωτικού γραφειοκρατικού κράτους. Οι συντηρητικοί ήταν υπέρ των παραδόσεων, των εθίμων και των θεσμών που είχαν διαμορφωθεί σε μια κοινωνία είτε αυτοί αφορούσαν στη διοίκηση, είτε στις νοοτροπίες, είτε στην πολιτική συμμετοχή. Επομένως, μέσα σε αυτό το πλαίσιο ήταν υπέρ της διατήρησης των προνομίων της παλαιάς κοινωνίας και της οργάνωσής της σε νομοκατεστημένες τάξεις.

⁵⁵ Sperber, ό.π., σ. 63, Mike Rapport, *1848 Year of Revolution*, ό.π., σ. 19-20.

Επίσης, συντάσσονταν με τον κλήρο στην υπεράσπιση της οργανωμένης θρησκείας κατά των «ελευθεροφρόνων» και αντικληρικών ριζοσπαστών. Όσον αφορά στο πολίτευμα οι συντηρητικοί είχαν μια πατερναλιστική αντίληψη της εξουσίας. Έβλεπαν τον Μονάρχη ως ένα ιερό, απαραβίαστο πρόσωπο, το οποίο είχε θείο δικαίωμα να βασιλεύει. Ο περιορισμός αυτού του δικαιώματος με συντάγματα ήταν ιεροσυλία. Ο βασιλιάς ήταν ο πατέρας και το κράτος ο οίκος του. Δεν επιθυμούσαν όμως μια επιστροφή στο *status quo ante*. Η πεφωτισμένη δεσποτεία του *ancien regime* με το συγκεντρωτικό κράτος της, είχε περιορίσει τα διάφορα προνόμια που είχαν οι τοπικές ελίτ, καθώς και την πρόσβασή τους στην εξουσία. Οι συντηρητικοί επιθυμούσαν μια μοναρχία που θα κυβερνούσε με έναν λιγότερο απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης και θα έδινε εξουσίες στις τοπικές αρχηγείες.⁵⁶

Τέλος, αν και επί της αρχής ήταν κατά της δημοκρατίας, δηλαδή μιας πολιτειακής οργάνωσης, στην οποία ο μονάρχης δε διέθετε εκτελεστικές εξουσίες και το δικαίωμα ψήφου ήταν εκτεταμένο στον ανδρικό πληθυσμό, οι συντηρητικοί συμμετείχαν σε αυτή όταν επιβαλλόταν, υιοθετώντας και κάποιο από το λεξιλόγιο της, προκειμένου να επιβιώσουν πολιτικά στο νέο συνταγματικό πλαίσιο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα, είναι οι Γάλλοι πολιτικοί Φρασονουά Γκυζώ (Francois Guizot) και Οντιλιόν Βαρώ (Odillon Barot). Ο πρώτος διετέλεσε κοινοβουλευτικός πρωθυπουργός του βασιλιά Λουδοβίκου Φιλίππου, μέχρι και την επανάσταση του 1848. Ο δεύτερος υπήρξε ένας από τους κύριους υπεύθυνους της πτώσης του Γκυζώ, συντασσόμενος με τους επαναστάτες, αν και ο ίδιος ήταν *legitimiste*, δηλαδή οπαδός της νόμιμης μοναρχίας των Βουρβόνων. Η κοινωνική τους βάση ήταν ίδια με αυτή των φιλελευθέρων. Πολλοί έμποροι και επιχειρηματίες είχαν στενές σχέσεις με τα παλαιά καθεστώτα, ενώ η συντηρητική τους ιδεολογία δεν αντέβαινε στην εξάσκηση καπιταλιστικών δραστηριοτήτων, καθώς το πατριαρχικό πρότυπο εξουσίας μπορούσε να εφαρμοστεί και στις επιχειρήσεις: ο εργοδότης ήταν ο πατέρας των εργαζομένων του.

Οι συντηρητικοί, για να εκφράσουν τις παραπάνω αντιλήψεις, χρησιμοποιούσαν έναν λόγο ριζωμένο στον Διαφωτισμό, όπως και οι φιλελεύθεροι. *Το πνεύμα των Νόμων* του Μοντεσκιέ, όπως είχε εμπνεύσει του φιλελεύθερους για να αντιταχθούν στην απολυταρχία υπέρ ενός κράτους ισονομίας και αντιπροσώπευσης, έτσι ενέπνευσε και τους διάφορους ευγενείς για να υπερασπιστούν τα πατρογονικά τους δικαιώματα απέναντι στον

⁵⁶ Η αντίθεση των συντηρητικών, και ειδικά των μελών της αριστοκρατίας, προς μια δεσποτικού τύπου διακυβέρνηση αναλύεται στο James Roberts. *The Counter-Revolution in France 1787-1830*. Basingstone, Hampshire: Palgrave 1990. Βλ. ενδεικτικά σ. 10-12, 80-81 του έργου.

βασιλιά. Οι συντηρητικοί επομένως, δεν αντιτίθονταν επί της αρχής στον Διαφωτισμό, απλώς τον έβλεπαν με διαφορετική οπτική από τους φιλελεύθερους και κατέληγαν σε διαφορετικά συμπεράσματα.⁵⁷

Σε αυτό το σημείο εντοπίζουμε μια μεγάλη απόκλιση της ελληνικής ιστοριογραφίας, συγκεκριμένα της σχολής του «Νεοελληνικού Διαφωτισμού», των μαθητών δηλαδή του Κ.Θ. Δημαρά,⁵⁸ από αυτήν του εξωτερικού. Στην ελληνική περίπτωση ο Διαφωτισμός, ευρωπαϊκός και ελληνικός, θεωρείται συνώνυμο του φιλελευθερισμού και το αντίστροφο.⁵⁹ Σύμφωνα με αυτήν την άποψη η Ελληνική κοινωνία κατά την Οθωνική περίοδο χαρακτηριζόταν από τη σύγκρουση του δυτικού πνεύματος, των διαφωτιστικών/ φιλελεύθερων ιδεών, με το ανατολικό πνεύμα, των αντιδιαφωτιστικών/ συντηρητικών ιδεών.⁶⁰ Εκπρόσωποι του διαφωτισμού ήταν οι εκδυτικισμένοι λόγιοι και έμποροι, οι οποίοι ήθελαν ένα σύγχρονο κράτος δικαίου, που θα αποτελούσε κομμάτι της Δύσης. Από την άλλη, φορείς των αντιδιαφωτιστικών απόψεων βρίσκονταν μεταξύ όσων ήταν συνδεδεμένοι με τον κλήρο και το βυζαντινό παρελθόν, οι φιλορθόδοξοι, όπως ονομάζονται σε μέρος της ιστοριογραφίας,⁶¹ έβλεπαν την Ελλάδα ως μέρος μιας ευρύτερης ορθόδοξης κοινότητας, με προστάτη βέβαια την ομόδοξη τσαρική Ρωσία.

Μια λεπτομερής κριτική της ελληνικής ιστοριογραφίας πάνω στο θέμα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού υπερβαίνει τους σκοπούς και τον χώρο της παρούσης εργασίας. Η απόκλιση της από την αντίστοιχη ξενόγλωσση σχετικά με το περιεχόμενο του Διαφωτισμού και της σχέσης του με τα πολιτικά ρεύματα της εποχής, αναφέρθηκε για να υποδειχθεί το γεγονός ότι το ελληνικό ιδεολογικό πεδίο και κατ' επέκταση τα πολιτικά

⁵⁷ James Roberts. *The Counter-Revolution in France*, ό.π., σ. 2, 12. Για μια σύντομη παρουσίαση σκέψης Μοντεσκιέ, βλ. Κιτρομηλίδης Μ. Πασχάλης. *Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων χρόνων. Βιογραφικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Πορεία 2007, σ. 95-103.

⁵⁸ Βλ. υποσημείωση [46], σ.12 του παρόντος κειμένου.

⁵⁹ Στο Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ό.π. οι όροι «διαφωτισμός» και «φιλελευθερισμός» χρησιμοποιούνται ως ισοδύναμες λέξεις καθ' όλη την έκταση του κειμένου. Ενδεικτικά στη σ.14 αναφέρει ότι ο πολιτικός φιλελευθερισμός.. αποτέλεσε τη φυσική έκφραση της νέας φιλοσοφίας [του Διαφωτισμού].

⁶⁰ Ο Λιάκος στο *Modern greek historiography*, ό.π., σ. 258-362, αναφέρει ως κύριο χαρακτηριστικό της σχολής αυτής το προαναφερόμενο δίπολο. Το ίδιο και η Βίκυ Καραφουλίδου, *Όψεις της εθνικής ιδεολογίας 1770-1854*. Αθήνα: Πόλις 2018, σ. 33-38.

⁶¹ Ο όρος «φιλορθόδοξος» απαντά στο Λούβη, *Η Ευρώπη των Ελλήνων*, ό.π. ως ισοδύναμο των αντιδιαφωτιστών, αντιδυτικών, οπαδών του ρωσικού κόμματος. Ενδεικτικά, στη σ. 25 αναφέρει «Ο Αιών, η εμβληματικότερη εφημερίδα της φιλορθόδοξης-φιλορωσικής παράταξης». Ο όρος αυτός είναι αδόκιμος, καθώς δε χρησιμοποιούνται από τους ανθρώπους της εποχής και από τη μέχρι τώρα ιστοριογραφία με αυτήν την έννοια και δημιουργεί λάθος εντυπώσεις. Ο όρος «φιλορθόδοξος» αναφερόταν μόνο στη συνωμοσία της «Φιλορθόδοξου εταιρείας» του 1839. Βλ. Πετρόπουλος, ό.π., σ. 365-380, Σκοπετέα, *Πρότυπο Βασίλειο*, ό.π., σ. 260 [9]. Επίσης η χρήση του όρου αυτού υποδηλώνει ότι οι αντίπαλοί του ήταν «αντί-ορθόδοξοι». Κάτι που, όπως θα φανεί από την παρούσα εργασία, δεν προκύπτει από τις πηγές.

και ιδεολογικά χαρακτηριστικά των κομμάτων χρήζουν περαιτέρω μελέτης και επανεξέτασης.⁶²

Όσον αφορά στην ιστοριογραφία σχετικά με τα κόμματα, παρατηρούμε ότι η Λούβη υιοθετεί το παραπάνω ερμηνευτικό σχήμα που προτείνει η σχολή του Κ.Θ. Δημαρά και στο έργο της η *Ευρώπη των Ελλήνων* συνδέει τους φορείς του Διαφωτισμού/φιλελευθερισμού με το Αγγλικό κόμμα και τους φορείς του αντιδιαφωτισμού/συντηρητισμού με το Ρωσικό.⁶³ Ο Πετρόπουλος παραδέχεται ότι αν και τα κόμματα ξεκίνησαν αρχικά ως συσσωματώσεις φατριών και πελατειακών δικτύων, στα τέλη της περιόδου της Βαυαρικής απολυταρχίας, είχαν αρχίσει μια διαδικασία ιδεολογικής συγκρότησης. Το Αγγλικό Κόμμα συνδεόταν με τις φιλελεύθερες απόψεις των εκδυτικισμένων λογίων, το ρωσικό με τον συντηρητισμό και την Ορθοδοξία και το Γαλλικό με τον κόσμο των «παλικαριών» και τα αιτήματά τους για δυναμική και άμεση πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας.

Ο Πετρόπουλος θεωρούσε ότι αυτά τα χαρακτηριστικά δεν ανταποκρίνονταν απολύτως στη πραγματικότητα, αφού τα κόμματα είχαν οπαδούς από όλες τις κοινωνικές ομάδες –δεν ήταν όλοι οπλαρχηγοί μέλη του Γαλλικού κόμματος, ούτε όλοι οι λόγιοι οπαδοί του Αγγλικού. Δεχόταν όμως ότι οι διαφορές μεταξύ των κομμάτων αντανάκλυσαν υπάρχουσες διαφορές πολιτισμικού προσανατολισμού στην ελληνική κοινωνία.⁶⁴

Τέλος, ο Hering υποστήριξε ότι οι παραπάνω στάσεις που αποδίδονταν στα κόμματα, αποτελούσαν πράγματι τα ιδεολογικά χαρακτηριστικά τους και καθόριζαν σε σημαντικό βαθμό την πολιτική τους και την απήγησή τους στη κοινωνία.⁶⁵ Βέβαια, επισήμανε ότι η κατηγοριοποίηση με βάση τα δυτικά πολιτικά πρότυπα σε προοδευτικές ή

⁶² Ουσιαστικός αντίλογος πάνω σε αυτήν την οπτική πέρα από κάποιες παρατηρήσεις για σχηματικότητα δεν έχει διατυπωθεί στην ιστοριογραφία. Μια πρόσφατη κριτική είναι αυτή της Καραφουλίδου, *Όψεις της Εθνικής ιδεολογίας 1770-1854*. Αθήνα: Πόλις 2018, σ. 36-38. Εκεί σημειώνει ότι: *Υπερτονίστηκε η συνοχή και ο ριζοσπαστικός χαρακτήρας του νεοελληνικού διαφωτισμού ως ρεύματος ιδεών, τη στιγμή που ο Ρομαντισμός και η διάδοχη εποχή στην οποία διατυπώθηκε η Μεγάλη Ιδέα, εικονογραφήθηκε εν πολλοίς ως συνώνυμο της -λιγότερο ή περισσότερο- ακραίας συντήρησης. Επίσης υπαρκτές αντιστίξεις του τύπου διαφωτισμός/ αντιδιαφωτισμός, πρόοδος/ αντίδραση μεγεθύνθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν με τρόπο ιδιαίτερα ανελαστικό, ενώ σχηματοποιήθηκε αρκετά αυστηρά η σύγκρουση μεταξύ νεωτερικών και παραδοσιακών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων.*

⁶³ Λούβη, ό.π., σ. 20-22.

⁶⁴ Πετρόπουλος, ό.π., σ. 630-632.

⁶⁵ Προβάνει σε λεπτομερή ανάλυση τους στο Hering, «Τα ξενικά κόμματα: ευρωπαϊκά πρότυπα και ελληνικά προβλήματα», *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, ό.π., σ. 196- 251. Παρά τις επιφυλάξεις του ο ίδιος περιγράφει το Αγγλικό Κόμμα ως «κληρονόμο του πολιτικού διαφωτισμού», ό.π., σ. 205 και δέχεται ότι το Ρωσικό Κόμμα είχε «σαφώς συντηρητική τοποθέτηση». Ό.π., σ. 224.

συντηρητικές παρατάξεις είναι δύσκολη και ότι οι θέσεις τους δεν ήταν ξεκάθαρες και σταθερές σε όλα τα θέματα.⁶⁶

Από τα παραπάνω συνάγουμε ότι, παρά τις όποιες επιφυλάξεις, το σχήμα της σύγκρουσης Διαφωτισμού/Αντιδιαφωτισμού, Δύσης/Ανατολής έχει επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό και την ιστοριογραφία σχετικά με τα ελληνικά κόμματα της εποχής του Όθωνα. Το Αγγλικό Κόμμα συνδέεται με τον φιλελευθερισμό και το Ρωσικό Κόμμα με τον συντηρητισμό, ενώ το Γαλλικό Κόμμα ξεχώριζε από την έμφαση που έδινε στη δυναμική πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.

Η παρούσα εργασία θα ισχυριστεί ότι μέσα από τη μελέτη του Τύπου προκύπτουν τα εξής όσον αφορά στα ιδεολογικά χαρακτηριστικά των κομματικών εφημερίδων:

α) Ο *Αιών*, η εφημερίδα του Ρωσικού Κόμματος εξέφραζε μετριοπαθείς φιλελεύθερες ιδέες.

β) Συντηρητικές απόψεις μπορούμε να αποδώσουμε μόνο στη *Συντηρητική* και τον *Αίοιο*, συμπολιτευόμενες εφημερίδες που ήταν προσκείμενες στο Γαλλικό Κόμμα.

γ) Δεν υφίστατο κάποια διαμάχη μεταξύ διαφωτιστικών και αντιδιαφωτιστικών ιδεών ούτε μεταξύ νεωτερικότητας και προνεωτερικότητας στη δημόσια σφαίρα.

δ) Η σύγκρουση μεταξύ υποστηρικτών του δυτικού και ανατολικού πνεύματος υπήρχε, όμως το περιεχόμενο αυτών των εννοιών δεν ταυτιζόταν με τις έννοιες του φιλελευθερισμού/συντηρητισμού ή Διαφωτισμού/Αντιδιαφωτισμού.

⁶⁶ Hering, ό.π., σ. 272.

1.3. Οι εφημερίδες ως ερευνητικές πηγές.

Πεδίο έρευνας της παρούσας μελέτης είναι οι ελληνικές εφημερίδες της διατίας 1848-1849. Μέσω αυτών θα επιχειρηθεί να απαντηθούν τα ερωτήματα που τέθηκαν στην αρχή της εργασίας. Δύο είναι οι βασικοί λόγοι που επιλέχθηκε ο Τύπος ως αντικείμενο μελέτης, ο ένας πρακτικός και ο άλλος μεθοδολογικός. Ο πρακτικός λόγος είναι ότι οι το σύνολο των ελληνικών εφημερίδων⁶⁷ από την αρχή του ελληνικού κράτους μέχρι και το 1948 έχει ψηφιοποιηθεί από τη βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων και είναι προσβάσιμο δωρεάν μέσω του διαδικτύου από οποιοδήποτε υπολογιστή. Η εξ αποστάσεως πρόσβαση στο υλικό διευκολύνει κατά πολύ το έργο του ερευνητή εξοικονομώντας χρόνο και παρέχοντας τη δυνατότητα να δει το πρωτογενές υλικό οποιαδήποτε στιγμή αυτός θελήσει.⁶⁸ Ο μελετητής δε χρειάζεται να έρχεται αντιμέτωπος με τα ακατάλληλα ωράρια λειτουργίας, ούτε με τη δυσκολία μετάβασης στον αρχαιακό χώρο, ούτε με την άχαρη, και ενίοτε κοστοβόρα, διαδικασία φωτοτύπησης. Επομένως, μέσω της ψηφιοποίησης αίρονται εμπόδια που αποτρέπουν όσους εργάζονται ή μένουν μακριά από μητροπολιτικές περιοχές, να ασχοληθούν με την έρευνα.

Επίσης, η δωρεάν χρήση των πηγών, πέρα από το ότι δεν επιβαρύνει οικονομικά τον ερευνητή, τον αφήνει απερίσπαστο να ασχοληθεί με το υλικό για όσο χρόνο κρίνει απαραίτητο. Συνήθως αρχεία τέτοιου τύπου, όπως το ψηφιακό αρχείο του Δημοσιογραφικού Οργανισμού Λαμπράκη ή το αρχείο της εφημερίδας TIMES, χρεώνουν κάποιου είδους συνδρομή, το ύψος της οποίας κυμαίνεται ανάλογα με τον επιθυμητό χρόνο πρόσβασης στο υλικό. Η ελεύθερη χρήση του αρχείου δεν είναι αυτονόητη και δε θα πρέπει να υποτιμάται η αξία της. Το ψηφιακό αρχείο Τύπου της Βουλής συμβάλει πραγματικά στον περεταίρω εκδημοκρατισμό της επιστημονικής έρευνας.

Βέβαια η έρευνα μέσω των ψηφιακών αρχείων έχει κατηγορηθεί ως μέθοδος για αποσπασματικότητα. Η ψηφιοποίηση κάνει εύκολα προσβάσιμα συγκεκριμένα αρχεία, τα οποία προτιμούνται σε σχέση με τα υπόλοιπα -μη ψηφιοποιημένα- ακόμα και αν δεν είναι τα πλέον κατάλληλα για το σκοπό του ερευνητή. Δημιουργείται ο κίνδυνος να ερευνηθούν

⁶⁷ Το αρχείο περιλαμβάνει όσες εφημερίδες εκδίδονταν στα όρια του Ελληνικού κράτους, ελληνόφωνες και μη, καθώς και όσες ελληνόφωνες εκδίδονταν εκτός αυτών. Ο περιοδικός Τύπος απουσιάζει από τη λίστα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι ένα αρχείο του Τύπου του Ελληνισμού.

⁶⁸ Η ηλεκτρονική πρόσβαση στις πηγές απεδείχθη πραγματικά σωτήρια στην παρούσα περίπτωση, καθώς η εργασία γραφόταν την περίοδο της πανδημίας COVID-19, κατά την οποία η πρόσβαση των ερευνητών σε αρχεία και βιβλιοθήκες ήταν από πολύ δύσκολη έως αδύνατη.

εφημερίδες σε δυσανάλογη έκταση σε σχέση με την επιρροή τους, ή να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικά δείγματα της κοινής γνώμης χωρίς να υπάρχει πραγματικός λόγος. Επίσης, ο μηχανισμός αναζήτησης λέξεων κλειδιών μέσα στα φύλλα των εφημερίδων, αν και διευκολύνει την αναζήτηση συγκεκριμένων όρων μέσα σε ένα τεράστιο όγκου υλικού, π.χ. η χρήση του όρου κοινοκτημοσύνη στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, ταυτοχρόνως απομονώνει τον όρο από το συγκείμενο του. Ο ερευνητής διαβάζει το κείμενο στο οποίο περιέχεται ο όρος, όμως δε λαμβάνει υπόψη του τη θέση του άρθρου στο φύλλο της εφημερίδας, τα άρθρα με τα οποία συνόρευε, τα υπόλοιπα θέματα τα οποία απασχόλησαν την εφημερίδα την ίδια και τις προηγούμενες μέρες, αυτό δηλαδή που θα ονομάζαμε «γεωγραφία» του φύλλου.⁶⁹

Οι παραπάνω λόγοι όμως δε συντρέχουν στην παρούσα περίπτωση. Το αρχείο της Βουλής έχει ψηφιοποιήσει το σύνολο των εφημερίδων,⁷⁰ επομένως ο ερευνητής μπορεί να διαλέξει με βάση την καταλληλότητα της πηγής ως προς τον σκοπό του και όχι με βάση την πρόσβαση του σε αυτήν. Επίσης, δε διαθέτει κάποιο μηχανισμό εύρεσης λέξεων κλειδιών. Οι μόνοι όροι αναζήτησης είναι ο τίτλος του εντύπου και ο τόπος και χρόνος έκδοσης του. Επομένως, ο ερευνητής «εξαναγκάζεται» εκ των πραγμάτων να διαβάσει το συγκείμενο του στοιχείου που αναζητεί, αφού πρέπει να ξεφυλλίσει όλο το τεύχος που τον ενδιαφέρει, αποκτώντας έτσι την εικόνα του συνόλου του φύλλου.

Οι εφημερίδες πάνω στις οποίες βασίζεται η έρευνα είναι εξής: Ο *Αιών*, η *Ελπίς*, η *Συντηρητική* και ο *Αίολος*. Τα κριτήρια με τα οποία τα παραπάνω έντυπα επιλέχθηκαν ως αντικείμενα μελέτης ήταν τα παρακάτω: α) ο τόπος έκδοσης τους, β) η κομματική τους υποστήριξη και γ) σε ένα βαθμό η αναγνωσιμότητα της εφημερίδας. Στόχος ήταν το δείγμα να είναι όσο το δυνατόν αντιπροσωπευτικό των ιδεολογικών και πολιτικών ρευμάτων στον ελληνικό χώρο εκείνης της εποχής. Όσον αφορά στον τόπο έκδοσης έγινε προσπάθεια να συμπεριληφθούν εφημερίδες και εκτός Αθηνών, ώστε να ερευνηθούν διαφορές στην οπτική των γεγονότων που τυχόν οφείλονταν στους διαφορετικούς τοπικούς χαρακτήρες. Η μόνη εφημερίδα από την επαρχία που διασώζεται στη βιβλιοθήκη της βουλής των Ελλήνων για εκείνη την περίοδο είναι ο *Αίολος*, με τόπο έκδοσης την Ερμούπολη της Σύρου. Η Ερμούπολη, ως κατεξοχήν εμπορική πόλη, είχε

⁶⁹ Bingham, *The Digitization of the Newspaper Archives*, ό.π., σ. 229-230.

⁷⁰ Τυχόν κενό στους ψηφιακούς καταλόγους κάποιων εφημερίδων, π.χ. αν για μια εφημερίδα που εκδιδόταν από το 1830 μέχρι το 1840, λείπει το έτος 1836, μπορεί να σημαίνει ότι η εφημερίδα έχει ψηφιοποιηθεί, αλλά δεν έχει ανεβεί στο διαδίκτυο. Αν ρωτήσει κανείς τους υπαλλήλους της βουλής μπορούν να αποστείλουν το έτος που λείπει με e-mail. Ο υποφαινόμενος συνάντησε τέτοια περίπτωση με το έτος 1848 της *Αθηνάς* και 1833 του *Χρόνου* στο πλαίσιο άλλης εργασίας.

διαφορετικό χαρακτήρα από την Αθήνα, το διοικητικό κέντρο του κράτους, κάτι που αποτυπωνόταν και στο ιδεολογικό τους περιβάλλον. Όπως έχει επισημανθεί,⁷¹ ο άκρατος ρομαντισμός που επικρατούσε στην Αθήνα δεν έβρισκε πρόσφορο έδαφος στο πρακτικό πνεύμα των Ερμουπολιτών εμπόρων. Επίσης, συμπεριλήφθηκαν έντυπα απ' όλα τα κομματικά υπόβαθρα. Ο *Αιών* επρόσκειτο στο Ρωσικό Κόμμα, ο *Αίολος* στο Γαλλικό και η *Ελπίς* στο Αγγλικό.⁷² Η *Συντηρητική* αν και αρχικά στήριζε το Γαλλικό Κόμμα, το 1848 είχε καθαρά μοναρχικό χαρακτήρα και δεν υποστήριζε κάποιο συγκεκριμένο κόμμα.

Η αναγνωσιμότητα είναι ενδεικτική της απήχησης των απόψεων που εκφράζονταν στο κάθε φύλλο, του ειδικού βάρους που έφεραν στη δημόσια σφαίρα. Δυστυχώς, δε σώζονται στοιχεία για το ύψος της κυκλοφορίας των φύλων, επομένως πληροφορούμαστε για τη δημοφιλία τους από τη βιβλιογραφία. Η Αικατερίνη Κουμαριανού αναφέρει στο έργο της ότι οι μεγαλύτερες και σημαντικότερες εφημερίδες κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Όθωνα ήταν η *Ελπίς*, η Αθηνά και ο *Αιών*.⁷³ Οι δύο από αυτές τις εφημερίδες είναι αντικείμενο της έρευνας. Η εφημερίδα η Αθηνά δε συμπεριλήφθηκε για δύο λόγους: α) τα φύλλα της για τη χρονιά του 1848 δε διασώζονται στην ψηφιακή βιβλιοθήκη της Βουλής, επομένως θεωρήθηκαν χαμένα⁷⁴ β) υπήρχε ήδη μια εφημερίδα που εκπροσωπούσε το Αγγλικό Κόμμα, η *Ελπίς*. Μπορεί να μην αποτελούσε τη «ναυαρχίδα» του κόμματος όπως η Αθηνά, υποστήριζε όμως τις θέσεις του ανοιχτά. Όσον αφορά τις υπόλοιπες δύο εφημερίδες της έρευνας, τον *Αίολο* και τη *Συντηρητική*, η διάρκεια κυκλοφορίας τους θεωρήθηκε απόδειξη ότι είχαν κοινό και δεν ήταν αδιάφορες, εφόσον δεν είχαν κλείσει στα πρώτα δύο χρόνια λειτουργία τους. Ο *Αίολος* εκδιδόταν επί 12 χρόνια από το 1844 μέχρι το 1856, ενώ η *Συντηρητική* για τρία χρόνια από το 1846 μέχρι το 1848.⁷⁵

Πιο αναλυτικά παρουσιάζεται κάτωθι η ταυτότητα του κάθε έντυπου.

⁷¹ Αλέξης Πολίτης, «Ποίηση στην Ερμούπολη, 1830-1880. Από την ισχνή έξαρση στη σταδιακή εξαφάνιση», Χριστίνα Αγριαντώνη, Δημήτρης Δημητρόπουλος (Επιμ.), *Σύρος και Ερμούπολη Συμβολές στην ιστορία του νησιού, 15^{ος}-20^{ος} αι.* Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ 2008, σ. 201-251. Για τον «πεζό» χαρακτήρα των εμπορικών πόλεων εν γένει βλ. Αλέξης Πολίτης, *Η Ρομαντική Λογοτεχνία στο Εθνικό Κράτος: 1830-1880*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017, σ. 121-122.

⁷² Για την Ελπίδα υπάρχει μια σύγχυση στη βιβλιογραφία περί της κομματικής της ταυτότητας, η οποία θα εξεταστεί παρακάτω.

⁷³ Κουμαριανού, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου 18ος -19ος αι*, ό.π. σ 28.

⁷⁴ Ο ερευνητής τελικά έμαθε κατόπιν ερωτήσεως στο παράρτημα της βιβλιοθήκης της Βουλής στο Καπνεργοστάσιο, ότι τα φύλλα εκείνης της χρονιάς υπάρχουν ψηφιοποιημένα, αλλά δεν έχουν αναρτηθεί στο διαδίκτυο. (Αν και η πρώτη απάντηση εκ μέρους της βιβλιοθήκης ήταν ότι, οτιδήποτε δεν υπάρχει στον κατάλογο της βουλής δεν είναι και σωζόμενο.)

⁷⁵ Ο λόγος που έκλεισε η *Συντηρητική* δεν ήταν τα οικονομικά προβλήματα, αλλά ο διορισμός του συντάκτη της Κωνσταντίνου Ράμφου στη θέση Συμβούλου του Ελεγκτικού Συνεδρίου, βλ. παρακάτω.

1.3.1. Ελπίς

Η *Ελπίς*⁷⁶ (7 Οκτωβρίου 1836 - 17 Νοεμβρίου 1837, 9 Σεπτεμβρίου 1843 - 17 Σεπτεμβρίου 1868) κυκλοφορούσε δύο φορές την εβδομάδα και εκδιδόταν στην Αθήνα, από τον Κωνσταντίνο Λεβίδη, μέλος της παλαιάς φαναριώτικης οικογένειας Λεβίδη. Γεννήθηκε το 1790 στα Ταταύλα της Κωνσταντινούπολης. Πατέρας του ήταν ο Νικόλαος Λεβίδης, λόγιος και δικαιοφύλακας του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Ο Κωνσταντίνος σπούδασε Πολιτικές επιστήμες, Ιστορία και Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο της Βιέννης, όπου και μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Μέλη της εταιρείας ήταν επίσης ο πατέρας και τα αδέρφια του. Με το ξέσπασμα της επανάστασης του 1821 έφυγε από τη Βιέννη και κατατάχθηκε στον Ιερό Λόχο, όπου πολέμησε στο πλευρό του αδελφού του και τεσσάρων εξαδέλφων του.⁷⁷ Επί Καποδίστρια είχε διορισθεί ανώτερος κρατικός λειτουργός, και επί Αντιβασιλείας Σύμβουλος επί των Οικονομικών Γραμματειάς. Το 1835 διορίσθηκε σύμβουλος του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Απαυδισμένος από την οικονομική κακοδιαχείριση και την απολυταρχική πολιτική του Όθωνα και των Βαυαρών συμβούλων του⁷⁸ παραιτήθηκε τον επόμενο χρόνο και ίδρυσε την *Ελπίδα*. Μέσω των φύλλων της ασκούσε σφοδρή κριτική στους Βαυαρούς, των οποίων ήθελε την εκδίωξη από όλα τα δημόσια αξιώματα, και προωθούσε την υιοθέτηση Συνταγματικού πολιτεύματος. Υπέστη πολλές διώξεις από την κυβέρνηση του Άρμανσπεργκ (Armanberg), φυλακίστηκε το φθινόπωρο του 1837 και στις 16 Νοεμβρίου δέχτηκε επίθεση από ομάδα Βαυαρών αξιωματικών με σκοπό τον ξυλοδαρμό του. Ύστερα από αυτό το επεισόδιο σταμάτησε τη λειτουργία της εφημερίδας. Ο Λεβίδης ξεκίνησε ξανά την έκδοση της *Ελπίδος*, αμέσως μετά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου και συνέχισε αδιάκοπα μέχρι τον θάνατό του, το 1868. Καθ' όλη τη διάρκεια αυτή υποστήριζε με ιδιαίτερα μαχητική και οξεία αρθρογραφία τις συνταγματικές αρχές, κατακρίνοντας τις Οθωνικές παρεμβάσεις.

⁷⁶ Πληροφορίες για την εφημερίδα προέρχονται από τα αντίστοιχα λήμματα στο Δρούλια, Κουτσοπανάγου (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, τ.Α', ό.π., σ.75 και στο Μάγερ *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*. ό.π., σ. 62-68. Βιογραφικά στοιχεία του εκδότη παίρνουμε από το Ανωνύμου. *Περί της Οικογένειας Λεβίδη*. Αθήνα: χ.ε. 1929, σ.10-14.

⁷⁷ Όλα τα μέλη της οικογένειας Λεβίδη είχαν μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία. Γι αυτό τον λόγο, στις σφαγές των Ελλήνων που έγιναν στην Κωνσταντινούπολη μετά την έναρξη της επανάστασης, ένας θείος του Κωνσταντίνου απαγχονίστηκε και άλλοι δύο λιντσαρίστηκαν από τον όχλο που εισέβαλαν στο σπίτι τους. Οι υπόλοιποι διέφυγαν στην επαναστατημένη Ελλάδα. Ανωνύμου, ό.π., σ.5-9.

⁷⁸ Είχε αντιταχθεί και είχε ασκήσει έντονη κριτική στα διατάγματα της Αντιβασιλείας για τον τρόπο είσπραξης της δεκάτης, η οποία αποτελούσε πηγή δυσανεξίας για τους χωρικούς, και για τον αυθαίρετο διαμοιρασμό κτημάτων με τον νόμο περί προικοδοτήσεως. Στο ίδιο, σ. 11.

Ως προς την πολιτική και κομματική ένταξη του εντύπου η σύγχρονη βιβλιογραφία αναφέρει ότι ανήκε στη παράταξη του Γαλλικού Κόμματος. Ωστόσο, η παρούσα μελέτη υποστηρίζει ότι αυτή η άποψη αποτελεί παρανόηση. Μέσα από τις πηγές ανακύπτει, ότι η *Ελπίς* υποστήριζε, τουλάχιστον κατά τα έτη 1848-49, το Αγγλικό Κόμμα.⁷⁹

Οι πρώτες χρονολογικά πληροφορίες που παίρνουμε για την *Ελπίδα*, προέρχονται από το βιβλίο *Περί της οικογενείας Λεβίδη: Σύντομον ιστορικών απάνθισμα*, εκδιδόμενο το 1929. Σε αυτό, πέρα από βιογραφικές πληροφορίες για τον εκδότη της, Κωνσταντίνο Λεβίδη, υπάρχει και ειδικό παράρτημα που περιγράφεται η ιστορία της εφημερίδας. Σε αυτό δεν αναφέρεται πουθενά ότι υποστήριζε το Γαλλικό ή οποιοδήποτε άλλο κόμμα. Ούτε στην ιστορία του Τύπου του Μάγερ γίνεται λόγος για κάποια κομματική υποστήριξη. Η έμφαση στα έργα αυτά δίνεται στον αγώνα του Λεβίδη για την εφαρμογή των συνταγματικών αρχών και την αντίθεση του στην απολυταρχία των Βαυαρών και του Όθωνα. Η απουσία αναφοράς σε κομματική υποστήριξη δικαιολογείται ως προσπάθεια των δύο συγγραφέων να παρουσιάσουν τον «Πατριάρχη της ελληνικής δημοσιογραφίας», όπως τον είχαν αποκαλέσει,⁸⁰ ως υπεράνω κομματικών αντιπαραθέσεων, ειδικά όταν επρόκειτο περί των ξενικών κομμάτων, τα οποία βρίσκονταν σε ανυποληψία ως ενεργούμενα των πρεσβειών και των φατριών, χωρίς καθόλου αρχές. Άλλωστε η *Ελπίς* δεν ήταν επίσημο κομματικό όργανο, (τη θέση αυτή για το Αγγλικό Κόμμα την κατείχε η *Αθηνά* του Εμμανουήλ Αντωνιάδη) ούτε η οικογένεια Λεβίδη ήταν άμεσα συνδεδεμένη με κάποιες από τις πολιτικές φατρίες.

Η πρώτη μνεία περί γαλλόφιλης *Ελπίδος* γίνεται στο έργο του Ιωάννη Πετρόπουλου, *Πολιτική συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο*. Στο κεφάλαιο όπου πραγματεύεται τον σχηματισμό της αντιπολίτευσης εναντίον του τότε πρωθυπουργού Armansperg, αναφέρει ότι «Στην κάπως συγκρατημένη αντιπολίτευση της Αθηνάς προστέθηκε η πιο οξεία κριτική της νεοϊδρυμένης εφημερίδας *Ελπίς*, την οποία εξέδιδε γαλλόφιλος Κωνσταντίνος Λεβίδης, χρησιμοποιώντας ένα πιεστήριο που είχε στείλει ο Κωλέττης από το Παρίσι».⁸¹ Η μόνη πηγή πάνω στην οποία βασίζει τον χαρακτηρισμό «γαλλόφιλος» είναι ένα γράμμα του βρετανού πρεσβευτή στην Αθήνα Lyons προς τον υπουργό εξωτερικών Palmerston, στο οποίο περιγράφει τον Λεβίδη ως «κάποιο πρόσωπο

⁷⁹ Υπάρχει και ένας χαρακτηρισμός της *Ελπίδος* ως «Ναπικής» (Ναπαίοι ήταν το υποκοριστικό των οπαδών του Ρωσικού κόμματος) από τον ιστορικό Νικηφόρο Διαμαντούρο στο Νικηφόρος Διαμαντούρος, «Περίοδος συνταγματικής μοναρχίας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ'. Ο.π., σ. 105-133.

⁸⁰ Ανωύμου, *Περί της Οικογενείας Λεβίδη*, ό.π., σ.10,

⁸¹ Πετρόπουλος, ό.π., σ. 302.

προς το οποίο ο κ. Κωλέττης [σ. Ο Κωλέττης βρισκόταν από το 1835 σε άτυπη εξορία στο Παρίσι ως πρέσβης] έστειλε πρόσφατα ένα πιεστήριο από το Παρίσι.»⁸²

Δεν έχουμε λόγο να αμφισβητήσουμε τις πληροφορίες του πρέσβη, ωστόσο η αποστολή πιεστηρίου δεν είναι απαραίτητα ένδειξη ότι ο Λεβίδης ήταν γαλλόφιλος, πόσο μάλλον ότι η εφημερίδα του εξέφραζε τις ιδέες του γαλλικού κόμματος. Ο Λεβίδης μπορεί να ήρθε σε επαφή με τον Κωλέττη, γιατί είχαν ένα κοινό εχθρό, τον Armandsparg και τη Βαυαροκρατία γενικότερα. Εκείνη την περίοδο η Γαλλία ήταν ο μεγαλύτερος αντίπαλος του βαυαρού πρωθυπουργού, ο οποίος βασιζόταν στην υποστήριξη της Αγγλίας⁸³, ενώ ο Κωλέττης εχθρευόταν τον άνθρωπο που τον εξόρισε στο Παρίσι και του στερούσε την πρόσβαση στην εξουσία.⁸⁴ Επομένως, ήταν λογικό να προσφέρει την υποστήριξη του σε οποιονδήποτε τολμούσε να ασκήσει κριτική στην κυβέρνηση Armandsparg. Δεν ήταν άλλωστε η πρώτη φορά που οπαδοί του γαλλικού και του αγγλικού κόμματος θα συνεργάζονταν. Επί Καποδίστρια τα δυο αυτά κόμματα παραμέρισαν τις διαφορές τους και συγκρότησαν την παράταξη των «Συνταγματικών», προκειμένου να αντιπολιτευτούν τον Κυβερνήτη. Ο Κωλέττης λοιπόν, ο οποίος εμφανιζόταν εκείνη την εποχή ως ένθερμος υποστηρικτής του Συντάγματος, μπορούσε να αποτελεί έναν δυνητικό σύμμαχο για ένα οπαδό του αγγλικού κόμματος, χωρίς ο τελευταίος να αισθάνεται ότι πρόδιδε τις αρχές του.

Από πού στοιχειοθετείται όμως ότι η *Ελπίς* ήταν αγγλόφιλη; Καταρχήν από το ίδιο το περιεχόμενο της εφημερίδας. Ο ίδιος ο Πετρόπουλος είχε παρατηρήσει ότι σε άρθρο της στις 7 Δεκεμβρίου 1843 «η γαλλόφιλη εφημερίδα του Λεβίδη συκοφάντησε με θράσος τον Κωλέττη υιοθετώντας φρασεολογία που χρησιμοποιούσαν συνήθως το “Αγγλικό” και “Ρωσικό” κόμμα- ότι δηλαδή ήταν γέννημα της Αυλής του Αλή Πασά».⁸⁵ Ο ιστορικός θεώρησε αυτή τη φράση ένδειξη, ότι κομμάτι του γαλλικού κόμματος είχε στασιάσει έναντι του αρχηγού του.⁸⁶ Στη πραγματικότητα είναι μια ένδειξη ότι ο Λεβίδης δε στήριζε το Γαλλικό Κόμμα. Αυτό θα γίνει ξεκάθαρα εμφανές, όταν παρατεθούν στη συνέχεια της μελέτης αποσπάσματα από άρθρα της *Ελπίδος* μεταξύ 1848-1849, που στρέφονται κατά του Κωλέττη, της Γαλλίας και των βασιλικών κυβερνήσεων που αποτελούνταν κυρίως από στελέχη του γαλλικού κόμματος. Επίσης υποστήριζε ανοιχτά και συνεχώς την Αγγλία και την πολιτική της, ακόμα και σε στιγμές που ήταν εχθρική

⁸² Στο ίδιο, σ. 449 [109].

⁸³ Στο ίδιο, σ. 296-299.

⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 796.

⁸⁵ Στο ίδιο, 712 [54].

⁸⁶ Στο ίδιο, ό.π., σ.605.

προς τις ελληνικές θέσεις, όπως στην περίπτωση της καταστολής των εξεγέρσεων στην Κεφαλονιά.

Πέρα από τα συμπεράσματα που μπορούμε να εξαγάγουμε από την αρθρογραφία της, μπορούμε να πληροφορηθούμε άμεσα για την πολιτική στάση της *Ελπίδος* μέσα από την άποψη που είχαν οι υπόλοιπες εφημερίδες γι αυτήν. Η πολεμική των άρθρων προκαλούσαν πολλές φορές τη μήνιν των αντιπάλων, με τον Αιώνα να εμπλέκεται πολλές φορές σε άμεση αντιπαράθεση μαζί της. Για τις υπόλοιπες εφημερίδες της μελέτης λοιπόν, ήταν ξεκάθαρο ότι η *Ελπίδα* στήριζε το Αγγλικό Κόμμα. Ενδεικτικά αναφέρουμε εδώ ότι για τον Αιώνα η *Ελπίς* προσπαθούσε «να μας πείσει ότι δυτικίζοντες, και μάλιστα αγγλίζοντες, σωζόμεθα» και ότι ήταν διάδοχος των εφημερίδων *Φίλος του Νόμου* και *Απόλλων*, που ανήκαν «στην ίδια ξενίζουσα φατρία», δηλαδή το Αγγλικό Κόμμα.⁸⁷ Ο *Αίολος* θεωρούσε ότι η *Ελπίς* «κατέχει τον πρώτο τόπον» στην αντιπολίτευση που ασκείται προς την Κυβέρνηση του γαλλικού κόμματος,⁸⁸ ενώ η *Συντηρητική* την αποκαλούσε όργανο του «Μαυροκορδατισμού»⁸⁹. Τέλος, και από κοινωνιολογική σκοπιά, ο Λεβίδης ως Φαναριώτης σπουδαγμένος στη Δύση, ανήκε στην κοινωνική ομάδα που στήριζε κατά κύριο λόγο το Αγγλικό Κόμμα.⁹⁰

Από τα παραπάνω στοιχεία συνάγεται ότι η *Ελπίς* ήταν εφημερίδα που επρόσκειτο στο Αγγλικό Κόμμα. Ο Πετρόπουλος βάσισε τον χαρακτηρισμό στην αναφορά του Lyons για τη δωρεά του πιεστηρίου από τον Κωλέττη. Δεδομένου ότι οι εφημερίδες δεν αποτελούσαν την κύρια πηγή του έργου του (η ίδια η *Ελπίδα* αναφέρεται τρεις φορές συνολικά) συνάγεται ότι ο συγγραφέας δε μελέτησε επισταμένα το περιεχόμενο του εντύπου. Βέβαια δεν μπορεί να αποκλειστεί το 1837 να εξέφραζε φιλικές προς τη Γαλλία και το Γαλλικό Κόμμα απόψεις, εφόσον αυτοί ήταν οι κυριότεροι σύμμαχοι του Λεβίδη στον αγώνα του εναντίον της απολυταρχίας του Άρμανσπεργκ. Όμως από το 1837 μέχρι το 1843 μεσολαβεί μεγάλη χρονική απόσταση. Ήδη από το 1843 είδαμε ότι η *Ελπίδα* καταφερόταν κατά του Κωλέττη. Το 1848-49 ήταν αδιαμφισβήτητα στο πλευρό της αγγλικής παράταξης.

Μετέπειτα μελέτες αναπαρήγαγαν αυτή την οπτική περί γαλλόφιλης εφημερίδας. Η Αικατερίνη Κουμαριανού χαρακτηρίζει την *Ελπίδα* σε δύο άρθρα της σε συλλογικούς τόμους, αλλά και στο σχετικό λήμμα στην *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου*, ως

⁸⁷ *Αιών*, 20/8/49, σ.1. Ο Παναγιώτης Σούτσος και ο Αναστάσιος Πολυζωίδης εκδότες του Φίλου του Νόμου και του Απόλλωνα αντίστοιχα ήταν εξέχοντα μέλη του Αγγλικού κόμματος.

⁸⁸ *Αίολος*, 22/5/1848, σ.1.

⁸⁹ *Συντηρητική*, 17/7/1848, σ.1.

⁹⁰ Πετρόπουλος, ό.π., σ. 163.

έντυπο του Γαλλικού κόμματος.⁹¹ Η συγγραφέας δεν παρέχει παραπομπές πάνω στις οποίες βασίζει την αποτίμηση της αυτή. Δεν πρέπει όμως να έκανε επισταμένη έρευνα, αφού η αναφορά της στην *Ελπίδα* γίνεται στα πλαίσια σύντομων επισκοπήσεων της ιστορίας του Ελληνικού Τύπου. Και ενώ οι αναλύσεις του επαναστατικού και προεπαναστατικών εφημερίδων είναι εκτενείς, τα έντυπα της Οθωνικής περιόδου παρουσιάζονται εν τάχει. Η Λίνα Λούβη είναι πιο προσεκτική και χαρακτηρίζει την εφημερίδα «θεωρούμενη γαλλόφιλη»⁹² και προειδοποιεί ότι «δεν είχε σταθερή φιλογαλλική γραμμή»,⁹³ ενώ αναφέρει «παρότι αρχικά στήριξε το Γαλλικό Κόμμα, αντιτάχθηκε στην κυβέρνηση Κωλέττη και στη συμπεριφορά της Γαλλικής πολιτικής στην Ελλάδα».⁹⁴ Εν τέλει όμως χρησιμοποιεί την *Ελπίδα* ως πηγή για τις απόψεις του Γαλλικού κόμματος.

Επίσης, υπάρχει μια σύγχυση στην ιστοριογραφία ως προς την ιδεολογία του συντάκτη της εφημερίδας. Η Λούβη αναφέρει τον Λεβίδη, ως «ιδιότυπο πρώιμο σοσιαλιστή»⁹⁵ ενώ ο Λιάκος από την άλλη, στο έργο του *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα (1986)* χαρακτηρίζει τον Λεβίδη ως συντηρητικό μοναρχικό.⁹⁶ Η παρούσα εργασία θα υποστηρίξει ότι μέσω των πηγών, τουλάχιστον για τη δεδομένη περίοδο, προκύπτει ότι εξέφραζε ριζοσπαστικές φιλελεύθερες απόψεις και αντιθέτως εναντιωνόταν στους σοσιαλιστές. Από την παραπάνω σύγχυση αναδεικνύεται η έλλειψη που υπάρχει στην ελληνική ιστοριογραφία βιογραφικών μελετών, με τις οποίες θα παρακολουθούνται στην ολότητά τους, οι πράξεις και οι θέσεις ενός προσώπου.

1.3.2. Αιών

Ο *Αιών*⁹⁷ (25 Σεπτεμβρίου 1838-31 Μαΐου 1888) εκδιδόταν στην Αθήνα από τον Ιωάννη Φιλήμονα. Κυκλοφορούσε δύο φορές την εβδομάδα, κάθε Τετάρτη και Σάββατο. Ο

⁹¹ Στο Ακατερίνη Κουμαριανού *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου 18ος -19ος αι.* Αθήνα: Ερμής 2010, τα άρθρα «Ιστορική διαδρομή του ελληνικού τύπου 1780-1922», σ. 47-57, αρχικά δημοσιευμένο στο Λουκία Δρούλια (επιμ.), *Ο ελληνικός τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις.* Αθήνα: ΙΝΕ/ΕΙΕ 2005, σ. 55-62 και «Η γένεση και ανάπτυξη του Ελληνικού Τύπου» σ. 19-38, αρχικά στο Λουκία Δρούλια, Γιούκα Κουτσοπανάγου(επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 – 1974.* τ.Α΄.Αθήνα: ΙΝΕ/ΕΙΕ: 2008, σ.29-33.

⁹² Λούβη, ό.π., σ. 25.

⁹³ Στο ίδιο, σ. 25.

⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 27.

⁹⁵ Λούβη, ό.π., σ. 123.

⁹⁶ Αντώνης Λιάκος, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα.* Αθήνα: Θεμέλιο 1985,σ. 123.

⁹⁷ Πληροφορίες από το αντίστοιχο λήμμα της Εγκυκλοπαίδειας του Τύπου, τ.1, ό.π., σ.153-154.

εκδότης και συντάκτης της⁹⁸, γεννήθηκε το 1799 στην Κωνσταντινούπολη από αφανή οικογένεια ενός ζωγράφου. Σπούδασε στη Μεγάλη του Γένους Σχολή με καθηγητή τον λόγιο Νικόλαο Λογάδη. Εκεί δούλεψε στο τυπογραφείο της Σχολής. Το 1821, μετά τις διώξεις των Τούρκων εναντίον των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη διέφυγε στον Μωριά, όπου τέθηκε στην υπηρεσία του Δημήτριου Υψηλάντη ως γραμματέας και συμμετείχε σε πολλές στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια του Αγώνα. Υποστήριξε τον Καποδίστρια κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης του, ενώ προσπάθησε να εκδώσει και φιλοκαποδιστριακή εφημερίδα. Από τον Μάιο έως τον Σεπτέμβριο του 1833 κυκλοφορεί την εφημερίδα Χρόνος στο Ναύπλιο, η οποία υποστήριζε το ρωσικό κόμμα. Το 1838 εκδίδει τον Αιώνα, ο οποίος θα αποτελέσει τη ναυαρχίδα του ρωσικού κόμματος. Ο Φιλήμων άλλωστε θεωρούταν ως ένα από τα εξέχοντα στελέχη του. Αν και αρχικά δεν ήταν κατά του συντάγματος, γρήγορα στράφηκε υπέρ του, και υποστήριξε ένθερμα και με μαχητικό τρόπο τις συνταγματικές αρχές. Παρ' όλα αυτά εμφανίζεται στη βιβλιογραφία ως εκφραστής συντηρητικών, αντιδιαφοριστικών απόψεων λόγω της φιλοπατριαρχικής στάσης του, της εναντίωσης στο Αυτοκέφαλο της Ελληνικής Εκκλησίας και της υποστήριξης του προς το Ρωσικό Κόμμα, το οποίο και αυτό θεωρείται συντηρητικό.⁹⁹ Η παρούσα εργασία θα υποστηρίξει ότι στη πραγματικότητα εξέφραζε μετριοπαθείς φιλελεύθερες απόψεις.

1.3.3. Αίολος

Εκδιδόταν στην Ερμούπολη (Αύγουστος 1844- Δεκέμβριος 1856) κάθε Σάββατο. Εκδότης και ιδρυτής της εφημερίδα ήταν ο γιατρός Παναγιώτης Ζωντανός, πρόσφυγας από το Αϊβαλί της Μικράς Ασίας το 1821. Ωστόσο ήδη από τον Μάρτιο του 1845 το όνομά του απαλείφεται από την εφημερίδα. Τον Δεκέμβριο του 1849, μετά τον θάνατο του Ζωντανού, ως εκδότης αναφέρεται ο Νικόλαος Βαρβαρέσος, στο τυπογραφείο του οποίου, τυπωνόταν η εφημερίδα όλα τα προηγούμενα χρόνια. Δεδομένου ότι στη νεκρολογία του Ζωντανού δε γίνεται καμία μνεία για τη δραστηριότητά του ως εκδότη, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο πραγματικός συντάκτης των κειμένων ήταν ο Βαρβαρέσος εξ αρχής. Δυστυχώς για το πρόσωπο του δε διασώζονται βιογραφικά στοιχεία. Ο *Αίολος* στην αρθρογραφία του στηρίζει τις βασιλικές κυβερνήσεις που αποτελούνται κυρίως από

⁹⁸ Βιογραφικές πληροφορίες στο «Φιλήμων Ιώαννης», Πάπυρος Larrouse Britannica. τ.59. Αθήνα: Πάπυρος 1994, σ. 283.

⁹⁹ Βλέπε ενδεικτικά Λουβη, ό.π., σ. 129, 204, Hering, ό.π., σ. 239, 289.

φιλογαλλικά στελέχη, στρεφόμενος κατά του ρωσικού και του αγγλικού κόμματος. Εξέφραζε μετριοπαθείς συντηρητικές απόψεις. Διατηρεί συχνή αλληλογραφία με έμπορους αναγνώστες, οι οποίοι λειτουργούν ως ανταποκριτές, περιγράφοντας στα γράμματά τους τα επαναστατικά ευρωπαϊκά γεγονότα όπως τα έζησαν. Η αλληλογραφία αυτή αποτελεί πολύτιμο υλικό για τη μελέτη των απόψεων της ελληνικής εμπορικής αστικής τάξης.

1.3.4. Συντηρητική

Εκδιδόταν στην Αθήνα¹⁰⁰ (16 Σεπτ.1846- 10 Οκτ. 1848) μια φορά την εβδομάδα. Αν και ως εκδότης αναφέρεται ο τυπογράφος Κωνσταντίνος Ράλλης και ως υπεύθυνος συντάκτης ο Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, ο πραγματικός εκδότης ήταν ο γνωστός εκείνη την εποχή μυθιστοριογράφος Κωνσταντίνος Ράμφος. Γεννημένος στη Χίο το 1796, εντάχθηκε στη Φιλική Εταιρεία ιδιαίτερα νέος, όταν ασχολούταν με το εμπόριο. Στην επανάσταση μετείχε σε πολεμικές επιχειρήσεις και διπλωματικές αποστολές. Επί Καποδίστρια διορίστηκε δικαστής στον Πόρο και διοικητής των φρουριών της Μεσσηνίας. Φιλοκαποδιστριακός, μετά τη δολοφονία του υποστήριξε τον Όθωνα και τη μοναρχία. Είχε διοριστεί αρχηγός της Αστυνομίας το 1845 και σύμβουλος στο Ελεγκτικό Συνέδριο το 1848 (οπότε σταματά και την κυκλοφορία της εφημερίδας). Υπηρέτησε μέχρι το τέλος της βασιλείας του Όθωνα σε διάφορες προξενικές θέσεις. Πέθανε το 1871. Αν και διατεινόταν αρχικά ότι υποστήριζε την κυβέρνηση του Ιωάννη Κωλέττη, ίσως και λόγω της φιλικής στάσης του προς τον Βασιλιά, γρήγορα άρχισε να την επικρίνει και το 1848 τίθεται αναφανδόν εναντίον όλων των κομμάτων. Όπως δηλώνει εύγλωττα ο τίτλος του εντύπου, ο Ράμφος εξέφραζε έντονες συντηρητικές απόψεις, που στρέφονταν κατά του συντάγματος και των κοινοβουλευτικών θεσμών, και στήριζαν τις εκτεταμένες εξουσίες του μονάρχη.¹⁰¹

¹⁰⁰ Πληροφορίες για την εφημερίδα από το λήμμα «*Συντηρητική*», Εγκυκλοπαίδεια του Τύπου, τ. 4, ό.π., σ. 153. Βιογραφικά στοιχεία του εκδότη από το Νίκος Θεοχαράκης, Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, «Το παπί του οικονομολόγου: Μια σάτιρα της φιλελεύθερης οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.», (Επιμ. Αλεξία Αλτουβά, Καϊτή Διαμαντάκου) *Πρακτικά Ε' Πανελλήνιου Θεατρολογικού Συνεδρίου*. Αθήνα: Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ 2018, σ.8.

¹⁰¹ Ενδεικτικό των αντιφιλελεύθερων ιδεών του είναι ένα θεατρικό του, με τίτλο *Το παπί του οικονομολόγου*, το οποίο σατιρίζει τον οικονομικό φιλελευθερισμό του Άνταμ Σμίθ. Βλ. Θεοχαράκης, Ψαλιδόπουλος, ό.π.

1.4. Η Λειτουργία του Τύπου στο Ελληνικό Βασίλειο

Για να κατανοήσουμε το τον λόγο των εφημερίδων, πρέπει να λάβουμε υπόψη και το νομοθετικό πλαίσιο στο οποίο λειτουργούσαν. Οι νόμοι περί Τύπου έθεταν ορισμένους περιορισμούς στο τι μπορούσαν και τι δεν μπορούσαν να γράψουν οι εφημερίδες. Επομένως η κείμενη νομοθεσία επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο των δημοσιογραφικών φύλλων όσο και τον τρόπο με τον οποίο αυτό παρουσιάζονταν.

Από την άφιξη του Όθωνα και μέχρι την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου η εύρυθμη λειτουργία του Τύπου συναντούσε εμπόδια από σειρά παρεμβάσεων του καθεστώτος εναντίον του. Η Αντιβασιλεία ήδη από τον πρώτο χρόνο της εγκαθίδρυσης της, στις 14 Σεπτεμβρίου 1833, εξέδωσε τρεις νόμους περί Τύπου και Τυπογραφίας.¹⁰² Οι νόμοι προέβλεπαν ένα αυστηρό πλαίσιο για τη λειτουργία των εφημερίδων, που διευκόλυνε τις διώξεις εναντίον του Τύπου εκ μέρους της εκτελεστικής εξουσίας, ενώ δυσχέραινε την ίδρυση και κυκλοφορία νέων εφημερίδων. Συγκεκριμένα για την άδεια έκδοσης πολιτικής εφημερίδας, προβλεπόταν κατάθεση χρηματικής εγγύησης από τον εκδότη, ενώ αν ένα άρθρο κρινόταν ότι προσέβαλε ή υποκινούσε μίσος εναντίον του Βασιλέα, της κυβέρνησης ή δημόσιου λειτουργού, τότε μπορούσε να ασκηθεί δίωξη επί ποινή φυλάκισης στον εκδότη, τον συντάκτη, τον τυπογράφο και τον διανομέα του άρθρου. Δεν προκαλεί λοιπόν εντύπωση το γεγονός ότι αυτοί οι νόμοι ονομάστηκαν «Τυποκτόνοι».¹⁰³

Το υπέρογκο ποσό της εγγύησης, 5.000 δραχμές, πέρα από το κώλυμα που προκαλούσε στην κυκλοφορία νέου εντύπου, ανάγκασε ήδη κυκλοφορούντα έντυπα να διακόψουν την κυκλοφορία τους ή να μετατραπούν σε εφημερίδες επιστημονικού περιεχομένου ή απλών ειδήσεων, οι οποίες απαγορευόταν να φιλοξενούν πολιτικά άρθρα.¹⁰⁴ Οι αυστηρές αυτές διατάξεις χρησιμοποιήθηκαν κυρίως για τη φίμωση των αντιπολιτευόμενων εφημερίδων. Κατά την περίοδο 1836-1842 εκδικάστηκαν 56 συνολικά

¹⁰² Επρόκειτο για τους νόμους «Περί του δικαιώματος του μετέρχεσθαι την τυπογραφίαν, λιθογραφίαν ή βιβλιοπωλίαν», «Περί Αστυνομίας του Τύπου» και «Περί εγκλημάτων εκ της καταχρήσεως του Τύπου». Παρατίθενται ολόκληροι στο Κ. Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*, τ. Α', Αθήνα 1957, σ. 46-58.

¹⁰³ Ελισώ Γ. Αναστασιάδου. *Ελευθερία του Τύπου. Σύγχρονες κανονιστικές διατάξεις ενός κλασικού δικαιώματος*. Διδακτορική διατριβή. Νομική ΑΠΘ 2010, 45.

¹⁰⁴ Αναστασιάδου, ό.π., σ. 46. Ενδεικτικά οι εφημερίδες *Χρόνος* του Ιωάννη Φιλήμονα και ο *Ήλιος* των αδερφών Σούτσων, αναγκάστηκαν να διακόψουν τη κυκλοφορία τους το 1833.

υποθέσεις περί Τύπου στο Πλημμελειοδικείο Αθηνών, οι οποίες αφορούσαν αποκλειστικά και μόνο αντιπολιτευόμενες εφημερίδες.¹⁰⁵ Παρ' όλα αυτά οι διώξεις αυτές και η καταπάτηση της ελευθεροτυπίας δεν κατάφεραν να σταματήσουν την αντιπολιτευτική δραστηριότητα. Οι σημαντικές υποθέσεις εκδικάζονταν από δικαστήριο ενόρκων, το οποίο ευνοϊκά διακείμενο όπως ήταν προς τους δημοσιογράφους, και καθώς δε χρειαζόταν να αιτιολογήσει τις αποφάσεις του, απέβαινε σε αθωωτικές αποφάσεις. Επιπλέον, όλα τα κόμματα, φρόντιζαν να προστατεύουν τους δημοσιογράφους από τις διώξεις και να στηρίζουν τις εφημερίδες που ήταν φίλα προσκείμενες σε αυτά.¹⁰⁶

Οι δυσχερείς αυτές συνθήκες για τη λειτουργία των εντύπων άλλαξαν μετά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου. Το άρθρο 10 του νέου συντάγματος κατοχύρωνε την ελευθεροτυπία, απαγόρευε την προληπτική λογοκρισία καθώς και την καταβολή χρηματικής εγγύησης.¹⁰⁷ Βέβαια, οι νόμοι περί Τύπου της Αντιβασιλείας, όπως είχαν κωδικοποιηθεί στον «Νόμο περί εξυβρίσεων και εν γένει περί Τύπου» του 1837, συνέχισαν να ισχύουν και μετά τη ψήφιση του Συντάγματος. Μάλιστα, θα διατηρούσαν την ισχύ τους και μετά τη ψήφιση των Συνταγμάτων του 1864 και 1911, μέχρι και την έκδοση του νόμου 5060/1931.¹⁰⁸

Η μη αντικατάσταση του νόμου από τις εθνοσυνελεύσεις δε θα πρέπει να αποδοθεί σε μια συντηρητική προσπάθεια ελέγχου της ελευθεροτυπίας. Κατά την άποψη του γράφοντος είναι σωστότερο να θεωρηθεί ως μια αβελτηρία του νομοθετικού σώματος, που επέλεξε να μην αλλάξει τους νόμους της Αντιβασιλείας, καθώς ρύθμιζαν με ένα σαφή νομοθετικό πλαίσιο τις περιπτώσεις περί συκοφαντίας και εξύβρισης, όχι μόνο στον Τύπο αλλά και γενικότερα. Άλλωστε οι νομοθέτες πίστευαν, ότι η επιταγή του Συντάγματος «ο Τύπος είναι ελεύθερος», ακύρωνε αναγνώσεις των νόμων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να φιμώσουν τον αντιπολιτευτικό λόγο ή την κριτική έναντι της κυβέρνησης. Επιπλέον, το άρθρο 20 του *Νόμου περί Τύπου* όριζε ότι οι διατάξεις δεν εμπόδιζαν την άσκηση κριτικής στις πράξεις των υπουργών, ενώ η εκδίκαση των υποθέσεων από ενόρκους θεωρούνταν ότι προστάτευε τους δημοσιογράφους, από άδικες και ψευδείς διώξεις.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Στο ίδιο σ. 47.

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 48.

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 48-50. Μαγερ, ό.π., σ. 46-58 Το άρθρο όριζε: «Ο τύπος είναι ελεύθερος και λογοκρισία δέν επιτρέπεται. Οι υπεύθυνοι συντάκται, εκδότηι και τυπογράφοι εφημερίδων δεν υποχρεούνται εις ουδεμίαν χρηματικήν προκαταβολήν λόγω εγγυήσεως».

¹⁰⁸ Βλ. Αναστασιάδου, ό.π., σ. 65.

¹⁰⁹ Παρουσίαση αυτού του σκεπτικού στο Θεόδωρος Ν. Φλογαίτης, *Εγχειρίδιον συνταγματικού δικαίου υπό Θεοδώρου Ν. Φλογαίτη*. Αθήνα: Εκ του Τυπογραφείου Ν. Γ. Πάσσαρη 1879, σ. 314-316. Οι

Η συνταγματική κατοχύρωση της ελευθεροτυπίας και το φιλελεύθερο πλαίσιο που δημιουργήθηκε, προκάλεσε πραγματική εκδοτική έκρηξη, με 12 νέα δημοσιογραφικά φύλλα να ξεκινούν την κυκλοφορία τους κατά τη διετία 1843-44.¹¹⁰ Έτσι το 1848 βρίσκει την Ελλάδα με 18 εφημερίδες σε κυκλοφορία, εκ των οποίων οι 15 εκδίδονταν στην Αθήνα, δύο στην Ερμούπολη και μία στην Πάτρα. Ωστόσο, οι επτά από αυτές τις εφημερίδες θα κλείσουν μέσα στο 1848 και δύο τον Ιανουάριο του 1849. Πιθανότατα, η εξέλιξη αυτή οφειλόταν στην οικονομική κρίση που υπήρχε στην Ελλάδα λόγω των κακών σοδειών και της διατάραξης της εμπορικής δραστηριότητας από τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις.¹¹¹ Σε αυτή την υπόθεση συμβάλει και το γεγονός ότι η πλειοψηφία των εντύπων που έκλεισαν, κυκλοφορούσαν ήδη περισσότερο από τρία χρόνια, επομένως δεν άνηκαν στη θνησιγενή κατηγορία εντύπων, που σταματούσαν στον πρώτο ή δεύτερο χρόνο λειτουργίας τους.

Επομένως τα δημοσιογραφικά φύλλα που ερευνώνται στη παρούσα εργασία, γράφονταν σε μια περίοδο άνθησης της εκδοτικής δραστηριότητας, κατά την οποία διέθεταν μια πρωτόγνωρη ελευθερία έκφρασης. Δείγμα αυτής της ελευθερίας αποτελεί, όπως θα δούμε στη συνέχεια της εργασίας, η σφοδρή και συνεχής κριτική που ασκούσαν τα αντιπολιτευόμενα έντυπα στην κυβέρνηση καθώς και η ανοιχτή υποστήριξη προς τους εξεγερθέντες Ιωάννη Παπακώστα και Παναγιώτη Τζαμάλα. Από την άλλη, οι νόμοι περί Τύπου που ίσχυαν ακόμα, απαγόρευαν την κριτική στο πρόσωπο του μονάρχη. Γι' αυτό τον λόγο δεν παρατηρείται κάποιος σχολιασμός που στρεφόταν απευθείας σε εκείνον. Τα βέλη της κριτικής στρέφονταν προς την «Καμαρίλλα», τη βασιλική αυλή, με τον Όθωνα να παρουσιάζεται ως θύμα των κακών συμβούλων του. Η συνθήκη αυτή έχει ως αποτέλεσμα να μη μπορούμε να είμαστε σίγουροι ποιες ήταν ακριβώς οι απόψεις στον Τύπο για τον Όθωνα ως πρόσωπο, ή για το θεσμό της μοναρχίας στην Ελλάδα.

συνταγματολόγοι καταφέρονταν εναντίον του νόμου περί Τύπου, όχι γιατί πίστευαν ότι ήταν στην ουσία του αντισυνταγματικός, αλλά επειδή η διατύπωση των άρθρων, κυρίως η μη πρόβλεψη για το αν η προσβολή προς τα δημόσια πρόσωπα ήταν αληθής ή όχι, άφηνε περιθώρια για κατάχρηση εκ μέρους της εκτελεστικής εξουσίας εις βάρος της Ελευθεροτυπίας.

¹¹⁰ Πληροφορίες για την κυκλοφορία των εφημερίδων της περιόδου στο Μάγερ, ό.π., σ. 96-99 και στον κατάλογο της Βιβλιοθήκης της Βουλής.

¹¹¹ Δερτιλής, *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας* ό.π., σ. 180-181.

Κεφάλαιο Δεύτερο

Το επαναστατικό έτος 1848

2.1. Προλόγιο: Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα τις παραμονές του 1848¹¹²

Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση της αντιμετώπισης των ευρωπαϊκών επαναστάσεων του 1848 από τον ελληνικό Τύπο, χρήσιμη είναι μια σύντομη αναφορά στην κατάσταση των πολιτικών πραγμάτων στην Ελλάδα, ώστε να κατανοήσουμε καλύτερα τη στάση των εφημερίδων με βάση τη κομματική τους ένταξη.

Η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου φάνηκε να ικανοποιεί όλα τα αιτήματα των κομμάτων αλλά και της ίδιας της Επανάστασης. Η χώρα απέκτησε Σύνταγμα το οποίο διασφάλιζε τις ατομικές ελευθερίες, το δικαίωμα ψήφου σε όλους σχεδόν τους άρρενες πολίτες, και τη συμμετοχή των αντιπροσώπων του έθνους στη διακυβέρνηση και τη νομοθεσία.¹¹³ Τα πολιτικά κόμματα είχαν καταφέρει για πρώτη φορά να συνεννοηθούν μεταξύ τους και να συγκροτήσουν μια εθνική κυβέρνηση συνεργασίας με τη συμμετοχή των τριών αρχηγών, Ιωάννη Κωλέττη, Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο, Ανδρέα Μεταξά.

Γρήγορα όμως, αυτή η συμμαχία κατέρρευσε. Ο Κωλέττης κατάφερε να προσεταιριστεί τον νεαρό βασιλιά και να τον πείσει ότι μόνο αυτός μπορούσε να προστατεύσει τα συμφέροντα του. Οι άλλοι δύο κομματάρχες παραιτήθηκαν καθώς δεν έβλεπαν να έχουν κάποιο λόγο στις αποφάσεις της κυβέρνησης. Από το 1845 η κυβέρνηση βρισκόταν στα χέρια του Γαλλικού κόμματος. Ο Κωλέττης, εκμεταλλεύτηκε την αμέριστη στήριξη που του έδειχνε ο βασιλιάς, ο Γάλλος πρέσβης και η κυβέρνηση της Γαλλίας, για να ικανοποιήσει την κομματική του πελατεία και τους υποστηρικτές του με αξιώματα και θέσεις στον κρατικό μηχανισμό. Η διακυβέρνησή του διακρινόταν για εκτεταμένη διαφθορά και κακοδιοίκηση, περιφρόνηση των κοινοβουλευτικών θεσμών, και εκτεταμένη νοθεία στις εκλογές.

¹¹² Πληροφορίες αντλήθηκαν από την μελέτη της Εconoπουλου, ό.π., σ. 99-156, του Hering ό.π., σ.277-297, και από το Νικηφόρος Διαμαντούρος, «Περίοδος συνταγματικής μοναρχίας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ'. Ό.π, σ. 105-133.

¹¹³ Βλ. Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του*, ό.π., σ. 89-95 για μια παρουσίαση των συνταγματικών διατάξεων και των αρχών που το διέπνεαν.

Την πτώση του Κωλεττικού «συστήματος»¹¹⁴ απεργάζονταν, πέρα από τα κόμματα της αντιπολίτευσης, ο Άγγλος πρέσβης, καθώς ήθελε το Αγγλικό Κόμμα στην κυβέρνηση ώστε να ελέγχει τον Όθωνα, τον οποίο θεωρούσε αντίθετο προς τα συμφέροντα και την επιρροή της Αγγλίας. Επίσης, αρκετοί οπλαρχηγοί του γαλλικού κόμματος θεωρούσαν ότι δεν είχαν ανταμειφθεί ανάλογα από τον Κωλέττη για την υποστήριξη που του είχαν δείξει. Ήδη από το 1847 είχαν ξεσπάσει εξεγέρσεις εναντίον του, όπως του Νικόλαου Κριεζώτη στην Εύβοια ή του Θεόδωρου Γρίβα στην Αιτωλοακαρνανία. Η αντιπολίτευση και η Αγγλία φυσικά, αν και δεν τις είχαν οργανώσει, έδιναν απλόχερα την υποστήριξή τους.

Τον Αύγουστο του 1847 ο γηραιός πια Κωλέττης πεθαίνει από νεφροπάθεια και στο ελληνικό πολιτικό σκηνικό δημιουργήθηκε ένα κενό εξουσίας. Αντί όμως να έρθουν στην εξουσία τα αντιπολιτευόμενα κόμματα, ο Όθωνας αποφάσισε να αναλάβει ο ίδιος τα ηνία της διακυβέρνησης, χρησιμοποιώντας το σύστημα του Κωλέττη προς ίδιον όφελος. Διορίζοντας ως πρωθυπουργό, τον οπλαρχηγό Κίτσο Τζαβέλλα, είχε εξασφαλίσει ότι δεν υπήρχε κάποιος στην κυβέρνηση να αντισταθεί στη γνώμη του. Αυτή η εξέλιξη, όπως ήταν φυσικό, προκάλεσε μεγάλη δυσαρέσκεια στην Αντιπολίτευση καθώς όχι μόνο συνεχιζόταν η ύπαρξη του Κωλεττικού συστήματος, αλλά και οι αρχές του συντάγματος παραβιάζονταν πλέον ξεκάθαρα από τον ίδιο τον βασιλιά. Το 1848 λοιπόν έβρισκε την Ελλάδα σε μια πολωμένη πολιτική κατάσταση, όπου οι στόχοι και τα επιτεύγματα της 3ης Σεπτεμβρίου βρίσκονταν σε πλήρη αμφισβήτηση και καταστολή.

¹¹⁴Ο όρος χρησιμοποιείται με την αρχαιοελληνική έννοια του. Δηλώνει το «καθεστώς» και όχι τον «τρόπο λειτουργίας». Ουσιαστικά είναι το αντίστοιχο του όρου «establishment».

2.2. Οι Ιταλικές επαναστάσεις τον χειμώνα του 1848

Οι πρώτες επαναστάσεις που απασχόλησαν τον Ελληνικό Τύπο ήταν αυτές της Ιταλίας. Στις 11 Ιανουαρίου ξεσπά επανάσταση στο Παλέρμο με σκοπό την απόσχιση από το βασίλειο των Δύο Σικελιών και την ανεξαρτησία της. Γρήγορα ο επαναστατικός αναβρασμός διαδόθηκε και στην υπόλοιπη ιταλική χερσόνησο, με τους ηγεμόνες των διαφόρων κρατιδίων να αναγκάζονται κάτω από τη λαϊκή πίεση να παραχωρούν συνταγματικές ελευθερίες. Ο βασιλιάς των Δύο Σικελιών, Φερδινάνδος Β΄ παραχώρησε Σύνταγμα στις 11 Φεβρουαρίου, ο Δούκας της Τοσκάνης, Λεοπόλδος Β΄, στις 10 Φεβρουαρίου, ενώ ο βασιλιάς του Πεδεμοντίου, Κάρολος Αλβέρτος, δεσμεύθηκε να παραχωρήσει Σύνταγμα στις 8 Φεβρουαρίου, με το οριστικό κείμενο να συντάσσεται στις 4 του επόμενου μήνα.¹¹⁵

Οι ειδήσεις των ιταλικών επαναστάσεων θα φτάσουν στην Ελλάδα στα μέσα Φεβρουαρίου.¹¹⁶ Εκείνη τη χρονική περίοδο, ο ελληνικός Τύπος ασχολείται με τα Μανούσεια, μια διαμάχη γύρω από τη διδασκαλία του καθηγητή ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, Θεόδωρου Μανούση. Κάποιοι φοιτητές είχαν στείλει επιστολή στην εφημερίδα *Αιών* στα τέλη Ιανουαρίου με την οποία κατηγορούσαν τον καθηγητή, ότι έδειχνε ασέβεια προς τη θρησκεία στα μαθήματα του. Αμέσως υπερασπιστικές επιστολές στάλθηκαν στις εφημερίδες *Αθηνά* και *Ελπίς*, μιας και ο Μανούσης ήταν υποστηρικτής του Αγγλικού κόμματος.¹¹⁷

Η διαμάχη μεταξύ των υποστηρικτών και των κατηγορών του, θα μονοπωλούσε το ενδιαφέρον των εφημερίδων εκείνη την περίοδο, με τις αναφορές στις Ιταλικές επαναστάσεις να είναι λίγες. Ο *Αίολος* έκανε μνεία των επαναστάσεων μία φορά στις 14/2. Στην τρίτη σελίδα του φύλλου του φιλοξενούσε γράμμα ενός Έλληνα από τη Ρώμη και ένα απόσπασμα της εφημερίδας *Ιταλικός*, που περιέγραφαν τις εκδηλώσεις

¹¹⁵ Rapport, ό.π., σ. 46-47.

¹¹⁶ Πρέπει να ληφθεί υπόψη η διαφορά 12 ημερών (κατά τον 19^ο αιώνα) μεταξύ του Γρηγοριανού ημερολογίου, που χρησιμοποιούταν στη Δύση και του Ιουλιανού ημερολογίου, που χρησιμοποιούταν στην Ελλάδα. Στη παρούσα εργασία οι ημερομηνίες που αφορούν την Ευρώπη θα είναι στο Γρηγοριανό ημερολόγιο, ενώ οι ημερομηνίες των ελληνικών δημοσιευμάτων θα είναι στο Ιουλιανό. Μπορεί να δημιουργηθεί έτσι η εντύπωση της άμεσης κάλυψης των ευρωπαϊκών εξελίξεων, αφού οι ειδήσεις από την Ευρώπη, οι οποίες μεταφέρονταν στην Ελλάδα μέσω ατόμων, έρχονταν με χρονική καθυστέρηση περίπου όση είναι η χρονική διαφορά μεταξύ των δύο ημερολογίων.

¹¹⁷ Για ανάλυση του επεισοδίου των Μανούσειων, βλ. Κώστας Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα*. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., 2004, σ. 475-487, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*. Αθήνα: ΕΙΕ 2006, σ. 78-84.

ενθουσιασμού του λαού της Ρώμης όταν έμαθε για την παραχώρηση συντάγματος στο Βασίλειο των Δυο Σικελιών και της επιτυχίας της επανάστασης εκεί.¹¹⁸

Η *Ελπίς* αρκέστηκε και αυτή σε μία αναφορά στις επαναστάσεις της Ιταλίας την ίδια ημέρα στη πρώτη σελίδα του φύλλου της.¹¹⁹ Η εφημερίδα θεωρούσε τα γεγονότα στα ιταλικά κράτη μέρος μιας γενικότερης πάλης «εν Ευρώπη μεταξύ του απολυτισμού και των συνταγματικών ελευθεριών» η οποία συνέβαινε «Εν Πορτογαλία, εν Ισπανία, εν Ελβετία, εν Ιταλία, εν Ελλάδα». ¹²⁰ Κοινή συνισταμένη μεταξύ αυτών των εμφυλίων ήταν, ότι η Γαλλία ως κύριος υποστηρικτής των συντηρητικών δυνάμεων μαζί με την Αυστρία και την Πρωσία. «Παντού όπου η ελευθερία εξήτησε να συντρίψει τα δεσμά της, εν Ελβετία, εν Ιταλία, εν Ελλάδα, βλέπομεν την Γαλλικήν πολιτικήν εγκολπούμενη, θυμιάζουσα, υποστηρίζουσιν τους άνδρας αιμάτων,... τον δούκα της Μοδένης, τον βασιλιά της Νεαπόλεως.» Με το μέρος των δυνάμεων της Ελευθερίας, βρισκόταν μόνο η Αγγλία, η οποία ήταν «προστάτης των υπέρ των ελευθεριών των αγωνιζομένων εθνών». Οι Ιταλικές επαναστάσεις ήταν ένα είδος δικαίωσης της αγγλικής πολιτικής, η οποία προσπαθούσε να προωθήσει τις συνταγματικές ελευθερίες στην Ευρώπη. «Το υπουργείον της Αγγλίας... μη εισακουσθέν εις όσας έμφρονες παρατηρήσεις απεύθυνεν κατά καιρούς, έλαβεν εκδίκησιν και εκδίκησιν αξίαν μεγάλου έθνους».

Η *Ελπίς*, βρήκε στις Ιταλικές επαναστάσεις μια αφορμή για να επιτεθεί στο Γαλλικό κόμμα, το οποίο βρισκόταν εκείνη τη στιγμή στην εξουσία. Παρουσιάζοντας τη γαλλική κυβέρνηση ως εχθρό των συνταγματικών ελευθεριών, ταύτιζε και την κυβέρνηση του γαλλικού κόμματος με τις συντηρητικές δυνάμεις. Μάλιστα, για να κάνει την ταύτιση εντελώς σαφή, αποκάλεσε τη Sonderbund, τη συντηρητική ένωση των καθολικών

¹¹⁸ *Αίολος*, 14/2/48 σ. 3.

¹¹⁹ *Ελπίς*, 14/2/48, σ.1.

¹²⁰ Ο αρθρογράφος στις περιπτώσεις της Πορτογαλίας, της Ισπανίας και της Ελβετίας αναφερόταν στους εμφυλίους πολέμους που είχαν διεξαχθεί πρόσφατα ή διεξάγονταν σε αυτές τις χώρες: Τον Δεύτερο Καρλικό πόλεμο στην Ισπανία (1846-1849), τον πόλεμο των Patuleia, «Ξυπόλυτων» (1846-1847) στην Πορτογαλία και τον πόλεμο της Sonderbund (ξεχωριστής ένωσης) στην Ελβετία (1847). Οι πόλεμοι τη Ιβηρικής χερσονήσου ήταν μεταξύ των συντηρητικών κυβερνήσεων και μιας συμμαχίας μοναρχικών, που υποστήριζαν άλλους κλάδους των βασιλικών οικογενειών της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, (Καρλιστές και Μιγκελιστές αντίστοιχα) με φιλελεύθερους ριζοσπάστες. Οι εμφύλιοι αυτοί δε θεωρούνται από την ιστοριογραφία, ότι έχουν σχέση με τις επαναστάσεις του 1848 βλ. Rapport, ό.π., σ. 93. Στην Ελβετία, αφορμή για τον εμφύλιο πόλεμο υπήρξε η προσπάθεια των προτεσταντικών και ριζοσπαστικών φιλελεύθερων πεποιθήσεων καντονίων, να διώξουν τους Ιησουίτες από την Ελβετική Συνομοσπονδία. Σε αυτό αντέδρασαν τα καθολικά και κατά κύριο λόγο συντηρητικά καντόνια, τα οποία σχημάτισαν ένωση, με αποσχιστικές τάσεις, τη Sonderbund. Ο εμφύλιος έληξε με νίκη των προτεσταντικών καντονίων, παρά την υποστήριξη της Γαλλίας και της Αυστρίας προς του καθολικούς. Ο ελβετικός εμφύλιος πόλεμος θεωρείται προπομπός των επαναστάσεων του 1848, αφού ήταν η πρώτη νίκη των φιλελεύθερων δυνάμεων εναντίον των συντηρητικών και ενέπνευσαν στους φιλελεύθερους σε όλη την Ευρώπη, ότι μια πολιτική αλλαγή ήταν εφικτή. Βλ. Sperber, ό.π., σ. 115-116.

ελβετικών καντονίων,¹²¹ «Μοσχομάγκα της Ελβετίας», από το υποκοριστικό «μοσχομαγκίτες», που χρησιμοποιούνταν για τους οπαδούς του Γαλλικού κόμματος. Ταυτόχρονα προσπάθησε να αναδείξει την Αγγλία ως τον μοναδικό προστάτη και αρωγό των φιλελεύθερων αξιών στην Ευρώπη, και την Γαλλία ως προστάτη των συντηρητικών, με φιλελεύθερο προσωπείο. Ο βασιλιάς Λουδοβίκος Φίλιππος κατηγορούνταν για την «ύπουλη ελευθεροφροσύνη» του, που εξαπάτησε τον γαλλικό λαό για να τον ανεβάσει στην εξουσία, ενώ όσα έθνη «ενόμιζον ότι την Γαλλίαν θέλουν εύρη προστάτην,... την εύρον τον υπουλότερον εχθρόν της ελευθερίας».

Τέλος, η *Ελπίς* έκλεινε το άρθρο της με μια προειδοποίηση «εις τους ηγεμόνας εκείνους οίτινες δεν φροντίζουν να προσελκύσωσιν εις εαυτούς την αγάπην των λαών λησμονούντες, ότι ηγεμών κατά τον ΙΘ΄ αιώνα δεν κάθεται ασφαλώς επί του θρόνου του εν όσω ο λαός τον καταράται.» Το μήνυμα απευθυνόταν εμμέσως στον Όθωνα και την «καμαρίλλα» του, του οποίου την πολιτική, αλλά και τις συνεχείς αντισυνταγματικές πρακτικές, ο ριζοσπάστης συντάκτης επέκρινε συχνά.

Ο *Αιών* θα καθυστερούσε να ασχοληθεί με τις Ιταλικές επαναστάσεις. Ήταν πλήρως απορροφημένος από τα Μανούσεια, στα οποία ήταν άμεσα αναμειγμένος, καθώς τα γράμματα των κατηγορών του Μανούση δημοσιεύονταν στα φύλλα του. Θα έγραφε για τις εξελίξεις στην Ιταλία, μόλις στις 28 Φεβρουαρίου, στο πρωτοσέλιδο του με τίτλο «Ιταλία».¹²² Εκεί χαιρέτιζε τις επαναστάσεις, επισημαίνοντας τους ιστορικούς δεσμούς, αλλά και τις ομοιότητες που παρουσίαζαν η Ελλάδα και η «αδελφή» Ιταλία, ώστε «ουδεμία άλλη κοινωνία ως η Ελληνική οφείλει και δύναται να εκφρασθή με ειλικρινεστέρας και ισχυροτέρας τας ευχάς». Ακριβώς λόγω αυτών των ομοιοτήτων ο *Αιών* προειδοποιούσε τους Ιταλούς να παραδειγματιστούν από την ελληνική περίπτωση, για τους κινδύνους που τους περίμεναν, αν δε διατηρούσαν οι ίδιοι τον έλεγχο των πραγμάτων και μετά το τέλος των επαναστάσεων:

Εστε βέβαιοι ότι υπό των μεγαλυτέρων δεινών θέλετε υποκύψει οσονούπω, όταν οι άνθρωποι της μεταβολής δεν καθέξωσιν εις χείρας αυτών την μεταβολήν, όταν παραδώσωσι την εφαρμογήν αυτής εις χείρας άλλων, άλλως η συνταγματική μεταβολή αποβαίνει απηλεστέρα του απολυτισμού τυραννία καθόσον επί του απολυτισμού μεν δεσπόζει εις, επί της συνταγματικής παρωδίας πολλοί και απέναντι των πολλών και τούτων ως επι πολύ ακάθαρτων και ελεεινών προτιμότερος ο δεσπότης.

¹²¹ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τη Sonderbund βλ. τη παραπάνω υποσημείωση.

¹²² *Αιών*, 28/2/48 «Ιταλία», σ. 1.

Αυτές οι συμβουλές απηχούσαν την εμπειρία της επανάστασης της 3^{ης} Σεπτεμβρίου για τους οπαδούς του ρωσικού κόμματος. Παρ' ότι το ρωσικό κόμμα συμμετείχε στην επανάσταση και έπαιξε καθοριστικό ρόλο, το ίδιο δεν καρπώθηκε τα οφέλη της εξουσίας μετά τη συνταγματική μεταβολή. Αντίθετα, την εξουσία ανέλαβε ο Ιωάννης Κωλέττης, ο οποίος καταστρατήγησε το Σύνταγμα ασκώντας δικτατορική εξουσία προδίδοντας με αυτόν τον τρόπο την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου.¹²³

Πάνω απ' όλα έπρεπε να απέχουν από εμφύλιες διαμάχες εντός του επαναστατικού στρατοπέδου και να αντισταθούν στις ξένες επιρροές ειδικά «εκείνων μάλιστα, οίτινες εμπορεύθησαν πάντοτε των λαών τα αίματα και την ελευθερίαν.»¹²⁴ Με την αναφορά στο εμπόριο, το φιλορωσικό φύλλο, υπονοούσε σαφώς την Αγγλία, η οποία, όπως θα φανεί και στη συνέχεια της εργασίας, αποτελούσε συχνό στόχο επιθέσεων του.

Οι παραινέσεις προς τους Ιταλούς έκλειναν με την προτροπή «ως τοιούτους [ξένους] και χείρονας τούτων, θεωρείτε τους ξενίζοντας συμπολίτας υμών, αυτήν την φαρμακερωτέραν πληγήν πάσης κοινωνίας.»¹²⁵ Μπορεί να προκαλέσει απορία πώς μια εφημερίδα που στήριζε ένα «ξενικό» κόμμα, καταφερόταν τόσο έντονα εναντίον όσων συνεργάζονταν με ξένες δυνάμεις. Αυτή η εχθρότητα εξηγείται, αν λάβουμε υπόψη μας, ότι τα ίδια τα «ξενικά» κόμματα, και οι οπαδοί τους, δεν έβλεπαν τον εαυτό τους ως πράκτορες ξένων δυνάμεων.¹²⁶ Από τη μελέτη του έντυπου λόγου ανακύπτει ότι προέβαλλαν συνεχώς την ανεξαρτησία τους από την εκάστοτε Προστάτιδα Δύναμη. Δε χρησιμοποιούσαν ποτέ τους ξενικούς όρους για να περιγράψουν τον εαυτό τους, ενώ ισχυρίζονταν ότι η υποστήριξη τους απέναντι σε μια συγκεκριμένη χώρα, περιοριζόταν στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής, απλώς επειδή «τύχαινε» τα συμφέροντα της να προωθούν αυτά της Ελλάδας. Δεν επιφύλασσαν όμως την ίδια αντιμετώπιση για τα αντίπαλα κόμματα, τα οποία κατηγορούσαν με την πρώτη ευκαιρία για ξενοδοουλία και προδοσία των πραγματικών ελληνικών συμφερόντων, όπως θα φανεί και στη συνέχεια της εργασίας.¹²⁷ Γι' αυτό και ο *Αιών* καταφέρεται κατά των ξενόδουλων, αφού θεωρούνταν αυτονόητο ότι αυτοί βρίσκονταν μόνο μεταξύ των πολιτικών του αντιπάλων.

¹²³ Βλ. Νικηφόρος Διαμαντούρος, «Περίοδος συνταγματικής μοναρχίας», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ', ό.π., σ. 120, 128. Ο Hering χαρακτηρίζει το καθεστώς του Κωλέττη «δεσποτικό» με «μακροχρόνιες συνέπειες στη συνταγματική τάξη στη χώρα», Hering, ό.π., σ. 310.

¹²⁴ *Αιών*, 18/2/48, σ.1.

¹²⁵ Στο ίδιο

¹²⁶ Ο Hering αναφέρει ότι οι ξενικές ονομασίες αποδόθηκαν στα κόμματα από τους πολιτικούς τους αντιπάλους. Βλ. Hering, ό.π., σ.141. Οι ίδιοι οι αρχηγοί των κομμάτων δεν ένιωθαν ότι υπηρετούσαν τις Προστάτιδες Δυνάμεις όταν ζητούσαν τη βοήθεια των πρεσβειών τους. Στο ίδιο, σ. 262.

¹²⁷ Ενδεικτικά βλ. το άρθρο του *Αιώνα* με τίτλο τα «Τα κόμματα», στο οποίο απέδιδε τις ξενικές ονομασίες των κομμάτων «εις μονας του αρχηγού τούτου ή εκείνου του κόμματος τας ιδιαίτερας

Εντύπωση προκαλεί η αυτοπεποίθηση που εκφράζει ο *Αιών*, για την εμπειρία των Ελλήνων στη διεκδίκηση των συνταγματικών ελευθεριών, ώστε να δίνει συμβουλές για τη διαχείριση της επαναστατικής μεταβολής στους «άπειρους» Ιταλούς. Ενδεικτικό είναι ότι η εφημερίδα ερμηνεύει την αποστολή της ιταλικής σημαίας από τους πολίτες της Τοσκάνης στην ελληνική κυβέρνηση ως αποδοχή της Ελλάδας ως προτύπου για τους συνταγματικούς αγώνες «Προηγήθης πάντοτε και επί πάσιν, ω φίλη Ελλάς, αλλ' η Ιταλία σε ακολουθεί πέμπουσα την σημαίαν της δια να βαπτισθή εις τον συνταγματισμόν σου».¹²⁸ Η παραχώρηση ενός ιδιαίτερα φιλελεύθερου και δημοκρατικού Συντάγματος μετά την επανάσταση του 1843, τη στιγμή που τα περισσότερα Ευρωπαϊκά κράτη δεν είχαν καν Σύνταγμα, φαίνεται ότι λειτουργούσε ως παράγοντας υπερηφάνειας. Οι δυσλειτουργίες που εμφανίστηκαν στη λειτουργία του πολιτεύματος από την αρχή της εφαρμογής του, και οι παραβιάσεις του από τον Βασιλιά και τον Κωλέττη, δεν αρκούσαν για να ανατρέψουν την πεποίθηση του *Αιώνα*, ότι οι Έλληνες ανήκαν στην πρωτοπορία των αγώνων για συνταγματικές ελευθερίες. Η ένθερμη αυτή υποστήριξη των ιταλικών επαναστάσεων και η προβολή του συνταγματισμού της Ελλάδας, δε συνάδει με μια εφημερίδα αντικοινοβουλευτικών συντηρητικών αρχών. Αποτελεί μια πρώτη απόδειξη για τις φιλελεύθερες συνταγματικές πεποιθήσεις της εφημερίδας.

Η *Συντηρητική* από την πλευρά της ασχολήθηκε με τις Ιταλικές επαναστάσεις δύο φορές. Η πρώτη αναφορά για αυτές γίνεται στις 22/2 σε ένα μικρής έκτασης άρθρο.¹²⁹ Η εφημερίδα κράτησε ουδέτερη στάση, χωρίς να τίθεται υπέρ ή κατά των επαναστάσεων, παραθέτοντας απλά τα γεγονότα, σημειώνοντας ότι απειλείται η ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή. Θα επανέλθει όμως στις 29/2 με κύριο άρθρο. Ο συντάκτης της εφημερίδας υποδέχεται με ενθουσιασμό τις επαναστάσεις, αλλά σε αντίθεση με τις άλλες εφημερίδες δεν εστιάζει στον φιλελεύθερο χαρακτήρα τους, αλλά στην εθνική τους διάσταση. Από τις Ιταλικές επαναστάσεις απομονώνει την επιθυμία των Ιταλών να ενωθούν σε ένα ενιαίο έθνος με κάθε κόστος, ακόμα και αν αυτό σημαίνει ότι θα χάσουν την ευκαιρία να κυβερνούν οι ίδιοι τα κράτη τους.

Ο Ιερός ανήρ Πίος ο Θ', ο θεσπέσιος ιεράρχης της Ρώμης, παραχωρεί ελευθερίας εις τους απογόνους των Κατόνων και των Τίτων και οι αγαθοί ούτοι πολίται ζήτω η Ιταλία κραυγάζουσι, ζήτω η Ιταλική ένωσις. Οι βασιλείς της Σαρδηνίας και των δύο Σικελιών

εξωτερικές σχέσεις και εις μόνην την οποίαν τα κόμματα έσχον ανάγκης εξωτερικής υποστηρίξεως». *Αιών*, 10/7/48, «Τα Κόμματα».

¹²⁸ *Αιών*, στο ίδιο.

¹²⁹ *Συντηρητική*, 22/2/48, σ.1.

χορηγούσι συντάγματα εις τους λαούς των και πάλιν εκεί η αυτή επευφημία αντηχεί, ζήτω η Ιταλική ένωσις. τα Ιταλικά χρώματα της Ιταλίας, καίτοι υπό διάφορα στέμματα διατελούσης, συμμίγνυνται πανταχού και ανευφημούνται... Το Νεαπολιτανικόν υπουργείον ηθέλησε να διοικήται η Νεάπολις από Νεαπολίτας και η Σικελία από Σικελούς., νόμισαν ότι δια της τοιαύτης προκηρύξεως θωπεύει το πνεύμα του λαού, αλλ' ούτος απέρριψε μετ' αγανακτήσεως τοιαύτην προσφοράν διχοτομίας και διαιρέσεως.¹³⁰

Από το παραπάνω απόσπασμα διαφαίνεται ότι ο συντάκτης παρουσίαζε τους Ιταλούς να αδιαφορούν για την παραχώρηση συντάγματος και να τους ενδιαφέρει μόνη η εθνική ένωση. Μάλιστα παρουσίαζε την παραχώρηση συντάγματος ως εμπόδιο στην εθνική ενοποίηση, ένα αποπροσανατολιστικό δώρο από τους Βασιλείς, προκειμένου ο λαός να μην δεχθεί την ένωση, με το δέλεαρ να ασκεί την εξουσία στα επιμέρους κρατίδια. Η αποσιώπηση των συνταγματικών αιτημάτων και ο διαχωρισμός τους από τα εθνικά αίτημα της δημιουργίας Ιταλικού κράτους, εξυπηρετούσε προφανώς τις συντηρητικές ιδέες του συντάκτη, ο οποίος κατάφερε με αυτόν τον τρόπο να υποστηρίζει τις Ιταλικές επαναστάσεις, χωρίς ταυτόχρονα να ενστερνίζεται τα φιλελεύθερα αιτήματά τους.

Ο συντάκτης αντιπαρέθετε στη συνέχεια αυτήν την εθνική ομοψυχία των Ιταλών με τα διάφορα τοπικιστικά αισθήματα που ακόμα διακατείχαν τους Έλληνες:

Οι Ιταλοί δεν καταδέχονται να γίνωσιν ευτελείς δούλοι προσωπικών συμφερόντων, ιδιοτελείς δήμιοι του μεγαλείου του έθνους των... ήδη ολίγοι σπουδαρχίδα, εκ των διωκόντων τα υπουργεία, όχι δια να υπερετήσωσι την Πατρίδα και τον Θρόνον, αλλά δια να πλουτίσωσιν εαυτούς και τους φίλους των, συνέλαβον άλλην επίσης καταχθονιωτέραν ιδέαν να επιβάλωσιν εις την Εξουσίαν το τμηματικόν διορισμόν των υπουργών, δηλαδή να διορίζωνται τόσοι υπουργοί Πελοποννήσιοι, τόσοι Στερεολλαδίται, και τόσοι Νησιώται, ως να ήσαν Βουλευταί ή αντιπρόσωποι των λαών και όχι υπηρέται του Βασιλέως και του Έθνους... Η ελληνική παλιγγενεσία είναι θυγάτηρ άπασης της Ελληνικής φυλής. Η Ελληνική λοιπόν παλιγγενεσία είναι ιδιοκτησία όλης της Ελλάδος, όλης της Ελληνικής γενεάς και αυτή η μικρά γωνιά εφ' ής σήμερα αναπαύεται είναι ιδιοκτησία όλου του έθνους.¹³¹

Η τελευταία αποστροφή αποτελεί ευθεία επίθεση στις αντιλήψεις των αυτοχθόνων, οι οποίοι πίστευαν ότι μόνο όσοι προέρχονταν από τα όρια του Ελληνικού κράτους μπορούσαν να έχουν πρόσβαση στα δημόσια αξιώματα. Ο ίδιος ο συντάκτης ήταν ετερόχθων, οπότε ήταν λογικό να αντιτίθεται έντονα σε τέτοια τοπικιστικά αιτήματα.

¹³⁰ Συντηρητική, 29/2/48 σ.1.

¹³¹ Στο ίδιο

Από το παραπάνω άρθρο προβάλλεται έντονα ο εθνικισμός που διακατείχε την εφημερίδα, με το Έθνος να είναι κυρίαρχη ιδέα γύρω από την οποία περιστρέφεται τόσο στην περίπτωση των ιταλικών επαναστάσεων όσο και στην περίπτωση της Ελλάδας. Επίσης, ο εθνικισμός αυτός δε συνοδεύεται από έναν συνταγματισμό, όπως στις υπόλοιπες εφημερίδες, οι οποίες, όταν μιλούν υπέρ της ελευθερίας των Ιταλών, εννοούν την παραχώρηση συντάγματος από τους Βασιλείς. Αντίθετα, είναι ένας συντηρητικός εθνικισμός ο οποίος έρχεται σε αντιπαράθεση με τον συνταγματισμό και συνδυάζεται με τη φιλομοναρχική στάση. Πατρίδα και Θρόνος, βασιλιάς και έθνος πάνε μαζί για τον συντάκτη της εφημερίδας.

Εν κατακλείδι, παρατηρούμε ότι οι Ιταλικές Επαναστάσεις αν και δεν αποτέλεσαν το επίκεντρο του ενδιαφέροντος των εφημερίδων, αντιμετωπίστηκαν θετικά από το σύνολο τους, εκφράζοντας την αλληλεγγύη τους. Ο αγώνας των Ιταλών με τα εθνικά και συνταγματικά αιτήματά του, ξυπνούσε τις μνήμες των επαναστάσεων του 1821 και της 3ης Σεπτεμβρίου.¹³² Ο ενθουσιασμός του Τύπου έφτασε σε τέτοιο σημείο ώστε να προβαίνουν σε εκθιαστικούς χαρακτηρισμούς προς τον Πάπα Πίο Θ', ο οποίος είχε δώσει υποσχέσεις για φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις στα Παπικά κράτη. «Στη συνταγματική τάξη μεταβαίνει γιγαντιαίως βήμασιν η Ρώμη υπό τον μέγαν Πίον Έννατο»¹³³ ανέφερε ο Αιών, «Ιερός ανήρ... ο θεσπέσιος ιεράρχης της Ρώμης»¹³⁴ αποκαλείται από τη *Συντηρητική*, «μεγαλοφυής»¹³⁵ χαρακτηρίζεται από τη ριζοσπαστική *Ελπίδα*. Ακόμα και ο *Αίολος*, ο οποίος προέρχεται από μια πόλη όπου η αντιπαλότητα μεταξύ ορθοδόξων και καθολικών ήταν έντονη, παρέθετε γράμμα από τη Ρώμη με το οποίο εκθειάζεται ο Πάπας. Ο ίδιος ο συντάκτης επαινούσε τη «μεγαλοκαρδία» του «Άγιου πατέρα».¹³⁶ Οι χαρακτηρισμοί αυτοί δείχνουν το μέτρο του ενθουσιασμού του ελληνικού Τύπου, αφού ο Πάπας και ο Καθολικισμός γενικότερα θεωρούνταν από τις μεγαλύτερες απειλές του Ελληνισμού και της ορθοδοξίας, απ' όλες τις παρατάξεις.¹³⁷

Οι Ιταλικές επαναστάσεις όπως είδαμε δεν κατάφεραν να αποσπάσουν για πολύ την προσοχή του εγχώριου τύπου από την εσωτερική επικαιρότητα. Στα τέλη

¹³² Πρβλ. με τον ενθουσιασμό που έδειξαν οι Έλληνες μια δεκαετία αργότερα προς τον Γαριβάλδη και τις προσπάθειές του για τη δημιουργία ενιαίου ιταλικού κράτους. Ενδεικτικά, η εφημερίδα *Αιών* το 1859, όταν διοργάνωσε έρανο υπέρ των αγωνιζόμενων Ιταλών, προς ανταπόδοση της βοήθειας των Ιταλών φιλελλήνων στην επανάσταση του 1821. Βλ. Λιάκος, *Η ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*, ό.π., σ. 111.

¹³³ *Αιών*, 28/2/48, σ.1.

¹³⁴ *Συντηρητική*, 29/2/48, σ.1.

¹³⁵ *Ελπίς*, 14/2/48, σ.1.

¹³⁶ *Αίολος*, 14/2/48, σ.1.

¹³⁷ Λούβη, ό.π., σ. 163-173.

Φεβρουαρίου όμως, με το γαλλικό ατμόπλοιο από τη Μασσαλία, θα έφταναν ειδήσεις που δε θα μπορούσαν να αγνοηθούν από κανέναν.

2.3. Η άνοδος του επαναστατικού κύματος

Η Γαλλία βρισκόταν τότε υπό τη βασιλεία του Λουδοβίκου Φιλίππου του οίκου της Ορλεάνης. Ο Λουδοβίκος Φίλιππος είχε ανέλθει στην εξουσία με την Ιουλιανή παρισινή επανάσταση του 1830, η οποία είχε εκθρονίσει τον απολυταρχικό και αντιδραστικών αρχών Λουδοβίκο Γ΄ του οίκου των Βουρβόνων. Ωστόσο, οι ελπίδες για ένα πιο δημοκρατικό και φιλελεύθερο καθεστώς υπό τον «βασιλιά-πολίτη», όπως προβαλλόταν τη στιγμή της ανάρρησης του, διαψεύστηκαν. Τα υψηλά φορολογικά κριτήρια για την απόκτηση του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι, ουσιαστικά απέκλειαν τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού από την πολιτική διαδικασία, και επέτρεπαν τη συμμετοχή μόνο στα μέλη της κοινωνικής ελίτ των notables, αποτελούμενη από την παλιά αριστοκρατία και τη μεγαλοαστική τάξη.¹³⁸ Το 1848 το εκλεκτορικό σώμα αποτελούνταν από 260.000 άτομα, ήτοι το 5% του ενήλικου ανδρικού πληθυσμού.¹³⁹ Επιπλέον, ο Μονάρχης παρενέβαινε ενεργά στην εκτελεστική και νομοθετική εξουσία, διορίζοντας στη βουλή κρατικούς υπαλλήλους, ώστε να ελέγχει μέσω αυτών τη νομοθετική διαδικασία και διατηρώντας στην εξουσία φιλικούς προς αυτόν υπουργούς. Από το 1840, ο ουσιαστικός έλεγχος της κυβέρνησης είχε εναποτεθεί στον συντηρητικό πολιτικό Φρανσουά Γκυζώ (Francois Guizot), ο οποίος είχε ταυτιστεί με το καθεστώς του Λουδοβίκου Φιλίππου.¹⁴⁰

Τον Ιούλιο του 1847, οι παρατάξεις της αντιπολίτευσης, αποτελούμενες από ριζοσπάστες, μετριοπαθείς αλλά και οπαδούς της προηγούμενης δυναστείας των Βουρβόνων εκμεταλλευόμενες τη λαϊκή δυσαρέσκεια λόγω της οικονομικής κρίσης και κυβερνητικών σκανδάλων διαφθοράς, ξεκίνησαν την «εκστρατεία των συμποσίων» (campagne des banquets). Σε όλη την Γαλλία άρχιζαν να οργανώνονται δείπνα ανοιχτά στον κόσμο, τα οποία προωθούσαν τα αιτήματα της αντιπολίτευσης για αύξηση του εκλογικού σώματος και καθιέρωση ασυμβίβαστου μεταξύ του δημοσίου λειτουργήματος και της βουλευτικής ιδιότητας. Η απαγόρευση ενός τέτοιου δείπνου στις 22 Φεβρουαρίου 1848 στο Παρίσι θα έδινε το εναρκτήριο λάκτισμα για το ξέσπασμα της επανάστασης.

¹³⁸ Το φορολογικό όριο για το δικαίωμα ψήφου ήταν τα 200 φράγκα και για το δικαίωμα εκλογιμότητας τα 500 φράγκα. Ενδεικτικά το μέσο ημερομίσθιο ενός Παρισινού εργάτη μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ήταν τρία φράγκα. Επιπλέον, επειδή ο υπολογισμός γινόταν με βάση την καταβολή του φόρου ακίνητης περιουσίας, τα κριτήρια ουσιαστικά προϋπέθεταν την κατοχή μεγάλης εγγείου ιδιοκτησίας, δυσχεραίνοντας ακόμα περισσότερο τη συμμετοχή. Serge Bernstein, Pierre, Milza. *Ιστορία της Ευρώπης. Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919*, τ.2. Μτφρ. Αναστάσιος Κ. Δημητρακόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 1997, σ. 52.

¹³⁹ Sperber, ό.π., σ. 56.

¹⁴⁰ Bernstein, Milza. Ό.π. σ. 53

Πλήθος τεχνιτών και φοιτητών μαζεύτηκε εκείνη την ημέρα για να διαμαρτυρηθεί. Η αστυνομία στην προσπάθειά της να απωθήσει τους διαδηλωτές προκάλεσε τον θάνατο μιας γυναίκας. Αυτό οδήγησε στη δημιουργία οδοφραγμάτων και σε οδομαχίες και την επόμενη ημέρα ο βασιλιάς στη προσπάθειά του να κατευνάσει τους διαδηλωτές, απόπεμψε τον Γκυζώ από την πρωθυπουργία. Το βράδυ της ίδιας ημέρας, οι ριζοσπάστες σε ομιλία προς το πλήθος που γιόρταζε το γεγονός, ζητούσαν την παραίτηση και άλλων υπουργών. Στα επεισόδια που σημειώθηκαν η αστυνομική βία προκάλεσε και άλλους νεκρούς και υπήρξαν ακόμα πιο εκτεταμένες οδομαχίες.

Η καταστολή από τις δυνάμεις του καθεστώτος οδήγησε τους διαδηλωτές σε ακόμα ριζοσπαστικότερες θέσεις. Πλέον οι επαναστάτες δε φώναζαν «Ζήτω η μεταρρύθμιση», αλλά «Ζήτω η Δημοκρατία».¹⁴¹ Το βράδυ της 24ης το πλήθος όρμησε στο παλάτι των Tuileries και ο βασιλιάς διέφυγε στην Αγγλία, παραιτούμενος υπέρ του δεκάχρονου εγγονού του, Φιλίππου, κόμητα των Παρισίων, με τη μητέρα του, τη δούκισσα της Ορλεάνης, να ασκεί χρέη αντιβασίλισσας. Στη συνέλευση της Βουλής όμως που θα αναγνώριζε την αντιβασιλεία εισβάλλουν διαδηλωτές, καθοδηγούμενοι από τη ρεμπουμπλικάνικη παράταξη της αντιπολίτευσης και κάτω από την πίεση τους, εκλέγεται προσωρινή δημοκρατική κυβέρνηση, ενώ η αντιβασίλισσα και ο διάδοχος φυγαδεύτηκαν. Η δεύτερη γαλλική δημοκρατία είχε μόλις ξεκινήσει.

Η απελθούσα κυβέρνηση του Γκυζώ, ο οποίος ήταν και προσωπικός φίλος του Κωλέττη, ήταν από τους βασικούς υποστηρικτές του «Κωλετικού» συστήματος, ενώ το συντηρητικό πολίτευμα της Γαλλίας με τον ενεργό ρόλο του Βασιλιά, την ισχυρή εκτελεστική εξουσία και τις περιορισμένες εξουσίες του κοινοβουλίου θεωρούνταν το πρότυπο της διακυβέρνησης του Κωλέττη και του Γαλλικού κόμματος.¹⁴² Ήταν επόμενο να δημιουργηθεί μια αναμονή για αλλαγές στο εγχώριο πολιτικό σκηνικό, μόλις ήρθαν τα νέα της φυγής του Λουδοβίκου Φιλίππου και της ανακήρυξης δημοκρατίας. Οι εφημερίδες, θα καλούσαν να διαχειριστούν αυτήν την αναμονή με τέτοιο τρόπο ώστε να προωθήσουν την πολιτική τους ατζέντα, η οποία στη συγκεκριμένη συγκυρία αφορούσε ένα και μοναδικό ζήτημα: τη διατήρηση ή τον τερματισμό του «Κωλετικού» συστήματος. Καθ' όλη τη διάρκεια του Μαρτίου στα φύλλα των εντύπων υπήρχαν άρθρα

¹⁴¹ Rapport, ό.π., σ. 54.

¹⁴²Τη λειτουργία του γαλλικού συντηρητικού πολιτεύματος ως προτύπου για το Κωλετικό σύστημα παρουσίαζε εύγλωττα ο Αιών στις 17/10/48, σ.1: *Εφ' όσον διήρκει χρόνον ο απολυτισμός και ο ψευδοσυνταγματισμός εν της Ευρώπη εκάλυπτοντο ενισχυόμενοι υπ αυτών οι άνθρωποι του αντεθνισμού και του ψευδοσυνταγματισμού εν τη Ελλάδι. Τα τοιαύτα γίνονται και εις την Γαλλίαν έλεγε καλύπτων τα αίσχη των προδοσιών του ο Κωλέττης. Ανάγκη δεν έχωμεν άλλων, υποστηριζόμενοι υπό του Γκιζώτου και Μεττερνίχου, συνείθιζον λέγοντες διάφοροι.*

που καλούσαν ή απέτρεπαν μια αλλαγή στο πολιτικό σκηνικό της χώρας. Η δημοσιογραφική κάλυψη των ειδήσεων για τις επαναστάσεις εντασσόμενη σε αυτό πλαίσιο, θα αποτελούσε εργαλείο προκειμένου να υποστηριχθούν τα επιχειρήματα των εγχώριων ελληνικών κομματικών παρατάξεων.

Εκτός όμως από προσδοκίες η βίαια αλλαγή πολιτειακού καθεστώτος προκαλούσε και φόβους. Όπως αναφέραμε στην εισαγωγή¹⁴³, οι φιλελεύθεροι, δεν ήταν υπέρ των βίαιων αλλαγών καθεστώτων και προτιμούσαν ήπιες πολιτικές πρακτικές που θα επέφεραν αλλαγές με σταδιακές μεταρρυθμίσεις. Αλλά και οι αστοί γενικότερα, έβλεπαν με φόβο τη μαζική συμμετοχή των χαμηλών στρωμάτων των πόλεων, επειδή ένιωθαν ότι απειλούσαν το κοινωνικό καθεστώς, και η θέση τους μέσα σε αυτό. Υπήρχε επίσης και ο φόβος ενός νέου Ευρωπαϊκού πολέμου, καθώς η πρώτη γαλλική δημοκρατία, είχε διαδώσει το μήνυμα της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφοσύνης σε ολόκληρη την Ευρώπη μέσω του στρατού της, εγκαινιάζοντας μια εικοσαετή περίοδο συνεχών πολέμων. Με λίγα λόγια οι επαναστάσεις έφερναν στον νου το απειλητικό φάσμα της Ιακωβίνικης Τρομοκρατίας στη Γαλλία με τους μαζικούς απαγχονισμούς, και τον όγλο των αβράκωτων να κυβερνά τους δρόμους.¹⁴⁴

Οι φόβοι αυτοί φαίνονται με ενάργεια στα γράμματα που έστελναν οι αναγνώστες, οι οποίοι έζησαν από κοντά τα επαναστατικά γεγονότα. Διαπερνούν όλα τα γράμματα, ανεξαρτήτως πολιτικής τοποθέτησης, με τη μόνη διαφορά να βρίσκεται στον βαθμό έντασης και τον τρόπο με τον οποίο εκφράζονται.

Οι αναγνώστες του Αιώνα και της Ελπίδας ήταν υπέρ της επανάστασης. Όμως η περιγραφή της εισβολής στο παλάτι του Κεραμεικού (Tuileries), όπου βρισκόταν η βασιλική κατοικία, κατά τη διάρκεια της επανάστασης στο Παρίσι, άφηνε έμμεσα να διαφανούν οι ανησυχίες που τους προκάλεσε το θέαμα:

*Πάντα ήσαν πυρ και αίμα ... τα ανάκτορα των Τουιλεριίων διαρπαζόμενα, τα πάντα ριπτόμενα από των παραθύρων και καταθραυόμενα. Ουδέν πλέον δένδρον επί των λαμπρών δενδροστοιχισμένων οδών υπάρχει. Αι φυλακαί ανεώχθησαν, κήκαν όλοι οι είσοδοι στην πόλη! ...Λόγχοι και μάχαιροι εις χείρας πολλών ικανών να τας φέρωσι, αλλά και άλλων αγνοούντων παντάπασι τι εζήτουν.*¹⁴⁵

¹⁴³ Βλ. Hobsbawm *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848*, Κεφάλαιο ΙΓ' «Ιδεολογία: Θύραθεν», ό.π., σ. 330-355 και Sperber, ό.π., σ. 65-88.

¹⁴⁴ Η κατηγορία του συντάκτη της Ελπίδος προς τον Λουδοβίκο Φίλιππο, ότι ανήλθε στον θρόνο «εξ οχλαγωγείας» δείχνει τις αρνητικές συνδηλώσεις που είχε η συμμετοχή των μαζών στην αλλαγή πολιτικών καθεστώτων. Βλ. *Ελπίς* 1/3/48, σ. 1.

¹⁴⁵ *Αιών*, 3/3/48 σ.1.

Ο επιστολογράφος της *Ελπίδος* ευρισκόμενος το βράδυ μπροστά στο παλάτι περιέγραφε:

Οποία μελαγχολική σκηνή! Εις το ασέληνον της νυκτός σκότος διέκρινες καθ' όλην την έμπροσθεν του παλατίου πλατείαν αναρθμήτους πυράς και πέριξ αυτών χορεύοντας ή καθήμενους, ρακενδύτους επαναστάτας. Το παλάτιον, αν και περιείχε περισσότερον πλήθος, εζύπνα όμως άγριον τι και αποτρόπαιον αίσθημα, παρόμοιον με εκείνο το οποίον αισθάνεται δεισιδαίμων άνθρωπος.¹⁴⁶

Ένας άλλος επιστολογράφος του *Αιώνα* διηγούταν ότι, αφού
ο λαός εκυρίευσε και το παλάτιον, όπου εισήρχετο σωρηδόν, ξεσχίζων, σπάζων ότι ευρισκεν... την νύχτα αυτή όλοι οι πολίται ήσαν ωπλισμένοι προς ησυχίαν. Κανείς δεν εκοιμήθη απο χαράν και φόβον. Την 25η ο φόβος διεσκεδάσθη η προσωρινή διοίκησις έλαβε τα μέτρα της. Η τρίχρωος ταινία κυματίζει εις τα στήθη όλων»¹⁴⁷

Στο παραπάνω απόσπασμα βρίσκεται συμπυκνωμένη η αστική εμπειρία της επανάστασης. Καταρχήν οι πολίτες (δηλαδή οι αστοί) είναι διαχωρισμένοι από τον λαό (τις μάζες των χαμηλών στρωμάτων των πόλεων). Τα συναισθήματα ήταν ανάμεικτα.¹⁴⁸ Χαρά για την έλευση των συνταγματικών ελευθεριών, αλλά και φόβος λόγω των ένοπλων μαζών έξω στους δρόμους. Εν τέλει ο φόβος θα έφευγε μόνο όταν αποκαταστάθηκε η τάξη με την επιβολή της νέας κυβέρνησης και αφού η εθνική τρίχρωμη σημαία επικράτησε της κόκκινης των Ιακωβίνων.¹⁴⁹

Φυσικά αυτοί ήταν οι χαρακτηρισμοί ανθρώπων που ήταν υπέρ της επανάστασης. Όταν εξετάσουμε τα γράμματα όσων δεν εμπνέονταν από τον άνεμο της αλλαγής, η αμφιθυμία αρχίζει να εξαφανίζεται. Στις 20/3 στον *Αιόλο* ένας έμπορος, που έμενε στην Τεργέστη έγραφε για την εκεί επανάσταση:

Ω Θεέ! Οποίαι ζητοκραυγαί υπέρ του Αυτοκράτορος! Οποίαι ύβρεις κατά του Μέτερνιχ! Ο λαός ήτο το παν, ουδείς ετόλμα να ενεργήση μηδέν, οι στρατιώται μηδέν, οι περίπολοι εγένοντο άφαντοι ... Αλλά τι τα θέλεις αδελφέ, ημείς οι υπέρ το Ταχυδρομείον ηρπάξαμεν όλην την μπόρα, ο λαός εφώναζε φωτοχυσίαν, [σ,σ.οι κάμαρες τους] ήσαν αι πρώται αίτινες εκάμαν την αρχήν. Και ας ετόλμα τις να μη κάμη εκείνο το οποίον ο λαός

¹⁴⁶ *Ελπίς*, 3/3/48, σ.2.

¹⁴⁷ *Αιών*, 3/3/48, σ.2.

¹⁴⁸ Αμφιθυμία, μεταξύ δέους και φόβου, εκφραζόταν και για το ίδιο το γεγονός της επανάστασης: Στη *Ελπίδα*, 3/3/48, σ.2 η 24^η Φεβρουαρίου αποκαλείται «αποφράς ..ήτις μέλλει ίσως να αλλάξη όλην την Ευρωπαϊκήν πολιτικήν και να προξενήση ή μεγάλη καλά ή άμετρα δεινά», ενώ στον *Αιώνα*, 3/3/48, σ.1 η επανάσταση αποτελούσε. «Το τρομερόν θέαμα της πτώσεως ενός θρόνου και της αναγορευσεως δημοκρατίας».

¹⁴⁹ Η τρίχρωμη σημαία επιβλήθηκε της κόκκινης ύστερα από παρέμβαση του Λαμαρτίνου. Βλ. Berstein, Milza ό.π., σ. 55.

*εζήτει! Μεταξύ του οποίου ήσαν ευποληπτικότερα υποκείμενα.... Και όστις ετόλμα ας μην εφώναζε ζήτω ή ας μην έφερε την Κονκάρδαν!*¹⁵⁰

Για άλλη μια φορά γίνεται εμφανής η χρήση του λαού με την έννοια της μάζας των χαμηλών στρωμάτων. Η αρνητική χροιά με την οποία φορτίζεται ο όρος «λαός» είναι έντονη, αν και ο επιστολογράφος δεν καταδίκασε πουθενά τους επαναστάτες. Δεξιότερα όμως, σε όσους ήταν ξεκάθαρα κατά της επανάστασης, η όποια επιφύλαξη για τη φύση των επαναστατών είχε χαθεί. Στη *Συντηρητική* ο επιστολογράφος από το Παρίσι στις 3/4 δήλωνε χωρίς περιστροφές:

*Η κυβέρνηση του λαού είναι η χειρίστη πασών δια την Γαλλίαν, διότι συνεπισύρει μεθ' εαυτής πάντοτε το αυθαίρετον και την αναρχίαν, και διότι μας επεβλήθη δια της βίας, χωρίς να ερωτηθή η θέλησις του έθνους. Όλοι οι φρόνιμοι και ο έχων τινά χάση την αποκρούουσι. Η δημοκρατία είναι καλή! Δια τον όχλον μόνον, όστις δεν έχει τι να χάση και το παν να κερδίση! Ο όχλος ούτος θέλει καταδυναστεύσει την Κυβέρνησιν και την καταδυναστεύει ήδη... Οι Τραπεζίται ουδέ υποδέχονται ουδέ πληρώνουν... ευρισκόμεθα εις τοιαύτην οικονομικήν κρίσιν. Ιδού το πρώτον ευεργέτημα της δημοκρατίας, χωρίς εκείνα, τα οποία μας περιμένουν. Αλλά τι ωφελεί. Ο ρακοσυλλέκτης εγένετο εκλέξιμος, τούτο ήτο το αντικείμενον της επαναστάσεως ήτις θέλει ευτυχήσει την Γαλλίαν...*¹⁵¹

Ο λαός πλέον εδώ είναι πλήρως ταυτισμένος με τον όχλο των «ρακοσυλλεκτών» που δεν έχουν τίποτα να χάσουν και εποφθαλμιούν τα πλούτη των «φρονίμων».

Πέρα από τον φόβο του όχλου πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι το πρόσωπο του Μονάρχη έχαιρε ακόμα σεβασμού και η εκδίωξη του δε θα γινόταν δεκτή εύκολα. Οι περισσότεροι αναγνώριζαν στον βασιλιά ρόλο στην εκτελεστική εξουσία, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ανάλογα με την πολιτική τους τοποθέτηση, ώστε να περιορίζει την εξουσία της κυβέρνησης και να εξασφαλίζει τη συνέχεια του κράτους. Πλήρη κατάργηση της μοναρχίας ζητούσαν μόνο ορισμένοι ριζοσπάστες, οι οποίοι ήταν οργανωμένοι σε μικρούς συνωμοτικούς κύκλους, όπως οι Καρμπονάροι ή οι διάφορες επαναστατικές ομάδες του Ματσίνι.¹⁵² Η ταύτιση όμως των επαναστατών με συνωμότες δε θα προκαλούσε τη συμπάθεια της ελληνικής κοινής γνώμης, η οποία είχε ταλαιπωρηθεί από τις συνεχείς συνωμοσίες και εξεγέρσεις, που στρέφονταν κατά της εκάστοτε κυβέρνησης αλλά και του ίδιου του βασιλιά.¹⁵³

¹⁵⁰ *Αίολος*, 20/3/48 σ.2.

¹⁵¹ *Συντηρητική*, 10/4/48, σ.3.

¹⁵² Sperber, ό.π., σ. 63, Rapport, ό.π, σ.19-20.

¹⁵³ Το 1834 σημειώνονται εξεγέρσεις στη Μάνη και τη Μεσσηνία, το 1836 στην Ακαρνανία, το 1839 αποκαλύπτεται η συνωμοσία της «Φιλορθοδόξου Εταιρείας», το 1843 ξεσπά η επανάσταση της 3^{ης}

Ο λόγος των ελληνικών εφημερίδων επομένως, αρθρώθηκε, όπως θα δούμε και παρακάτω, γύρω από τους παραπάνω άξονες: την αναμονή της πολιτικής αλλαγής και τον φόβο της αναταραχής, που θα επέφερε η νέα Γαλλική επανάσταση. Ο αντιπολιτευόμενος Τύπος, ο *Αιών* και η *Ελπίς*, ήθελε να τη χρησιμοποιήσει ως παράδειγμα για αντίστοιχη ανατροπή του εγχώριου καθεστώτος. Για αυτό έπρεπε να προβάλλει μια θετική εικόνα των επαναστατών και να αποσοβήσει τυχόν ανησυχίες για τη νέα κατάσταση που προέκυψε. Στον αντίποδα ο Τύπος της συμπολίτευσης, η *Συντηρητική* και ο *Αίολος*, ήθελε να αποτρέψει την πυροδότηση ανατρεπτικών ενεργειών και προσπάθησαν να μειώσουν τη δυνητική επιρροή των γεγονότων, προβάλλοντας μια αρνητική εικόνα και δίνοντας έμφαση στα ανησυχαστικά στοιχεία τους.

Ως αποτέλεσμα των παραπάνω διαφορές δεν υπήρχαν μόνο στο περιεχόμενο του λόγου τους περί της επανάστασης αλλά και στην έκτασή του. Ο *Αιών* και η *Ελπίς* με το που έφτασαν οι ειδήσεις της ανακήρυξης δημοκρατίας αμέσως εξέδωσαν έκτακτα παραρτήματα¹⁵⁴ και στα επόμενα φύλλα κυκλοφορίας οι ειδήσεις από το Παρίσι μονοπώλησαν το περιεχόμενο τους.¹⁵⁵ Δημοσίευσαν άρθρα γνώμης, επιστολές Ελλήνων από το Παρίσι, εν είδει ρεπορτάζ, και εκτεταμένα αποσπάσματα από γαλλικές εφημερίδες.

Από την άλλη η *Συντηρητική* και ο *Αίολος* ούτε διέκοψαν τον κανονικό ρυθμό κυκλοφορίας τους, ούτε έδωσαν αρχικά στην επανάσταση μεταχείριση πολύ σημαντικού γεγονότος. Περιορίστηκαν στη παράθεση άρθρων από ξένες εφημερίδες στις πίσω σελίδες των εντύπων. Ο *Αίολος* στα κύρια άρθρα του επέλεξε να ασχοληθεί με τη πεζοδρόμηση της Ερμούπολης και τις κατηγορίες της *Ελπίδος* απέναντι σε έναν τοπικό βουλευτή του γαλλικού κόμματος,¹⁵⁶ ενώ η *Συντηρητική* στο πρώτο φύλλο της μετά την επανάσταση στις 14/3, ασχολήθηκε με τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης υπό τον Γεώργιο Κουντουριώτη.¹⁵⁷

Μπορούμε να ερμηνεύσουμε αυτή τη στάση ως προσπάθεια υποβάθμισης της σημασίας των επαναστατικών γεγονότων. Ταυτόχρονα όμως, η απουσία ουσιαστικής κριτικής των γεγονότων αποτελεί και ένα δείγμα αμηχανίας μπροστά στις νέες εξελίξεις.

Σεπτεμβρίου, το 1844 ο Θεόδωρος Γρίβας κινείται κατά της κυβέρνησης Μαυροκορδάτου, το 1847 σημειώνονται εξεγέρσεις τοπικών οπλαρχηγών στην Κάρυστο, στα Σάλωνα και την Πάτρα. Σχετικά με την τελευταία υπήρχε η φήμη ότι είχε οργανωθεί από τη μυστική εταιρεία «Μεγάλη Αδελφότης», που ήθελε την εκδίωξη του Όθωνα. Βλ. Εconoμοπουλου, ό.π. σ. 167.

¹⁵⁴ *Αιών*, 1/3/48, *Ελπίς* 1/3/48. Τα νέα σύμφωνα με τον *Αιώνα* πρέπει να έφτασαν στις 28 Φεβρουαρίου. Υπήρχαν και νωρίτερα διαδόσεις για πτώση του υπουργείου του Γκυζώ, τουλάχιστον από τις 18 Φεβρουαρίου, όμως ήταν συγκεχυμένες και δεν υπήρχε σιγουριά για την ακρίβειά τους. Η *Ελπίς* τις διέψευθε, ο *Αιών* τις επιβεβαίωσε, ενώ ο *Αίολος* τις αγνόησε εντελώς.

¹⁵⁵ *Ελπίς* 3/3/48, *Αιών*, 3/3/48.

¹⁵⁶ *Αίολος*, 6/3/48 «Τα μουρμουρίσματα», 13/3/48 «Απάντησις».

¹⁵⁷ *Συντηρητική*, 14/3/48.

Οι συντάκτες δεν ήξεραν πώς να διαχειριστούν την αρνητική κατάσταση που διαμορφωνόταν με την αλλαγή πολιτεύματος στη Γαλλία, και γι' αυτό επέλεξαν να μην αναμετρηθούν προς το παρόν με τα γεγονότα. Ίσως μεγαλύτερη απόδειξη περί αυτού, αποτελεί το χάσμα δύο εβδομάδων, στα φύλλα της *Συντηρητικής* μεταξύ 29/2/48 και 14/3/48. Από το σωζόμενο φύλλα φαίνεται ότι η εβδομαδιαία εφημερίδα δε συνήθιζε τέτοιες μεγάλες καθυστερήσεις στην κυκλοφορία της. Είναι πιθανόν ο συντάκτης της, ο οποίος γνώριζε ότι επρόκειτο να ανακοινωθεί νέα κυβέρνηση,¹⁵⁸ να αποφάσισε να περιμένει την ανακοίνωση του, ώστε να καλύψει με αυτήν την κύρια ύλη του και να έχει μια «δικαιολογία» για να μην ασχοληθεί με την επανάσταση του Παρισιού. Η τακτική της αγνόησης γεγονότων που προκαλούσαν εμπόδια στην προώθηση της πολιτικής ατζέντας των εντύπων, απαντάται και στα υπόλοιπα έντυπα καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου.

Βέβαια, οι εξελίξεις τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό δε θα επέτρεπαν τη συνεχιζόμενη παράβλεψη των γεγονότων. Σε όλη την Ευρώπη τα νέα της πολιτειακής μεταβολής στη Γαλλία, είχαν προκαλέσει ένα πραγματικό κύμα επαναστάσεων. Οι ευρωπαϊκές πρωτεύουσες συγκλονίζονταν από διαδηλώσεις και οι μονάρχες, ο ένας μετά τον άλλον, αναγκαζόταν να παραχωρήσουν συνταγματικές ελευθερίες. Οι εξελίξεις ήταν πραγματικά καταγιγιστικές. Στις 13 Μαρτίου ύστερα από διαδηλώσεις στη Βιέννη, ο συντηρητικός αυστριακός καγκελάριος Μέττερνιχ παραιτείται και ο Αυτοκράτορας Φερδινάνδος υπόσχεται παραχώρηση συντάγματος. Στις 18 Μαρτίου, μετά από οδομαχίες τριών ημερών στο Βερολίνο, ο Κάιζερ της Πρωσίας Φρειδερίκος Γουλιέλμος Δ' υπόσχεται να παραχωρήσει συνταγματικές ελευθερίες. Την ίδια ημέρα ο Πάπας παραχωρούσε Σύνταγμα στη Ρώμη. Στις 17 Μαρτίου ξεσπάει επανάσταση στη Βενετία, η οποία ανακηρύσσεται δημοκρατία. Στις 18 Μαρτίου οι Μιλανέζοι ξεγείρονται ξανά κατά των Αυστριακών και τους εκδιώκουν από την πόλη. Στις 24 Μαρτίου ο βασιλιάς του Πεδεμοντίου Κάρολος Αλβέρτος, ο οποίος είχε αναλάβει την ηγεσία του αγώνα για την απελευθέρωση της Ιταλίας από τους Αυστριακούς, κηρύσσει τον πόλεμο στην Αυστρία και εισβάλλει στη Λομβαρδία. Στις 31 συνέρχεται στη Φρανκφούρτη το γερμανικό *Vorparlament*, με αντιπροσώπους απ' όλα τα γερμανικά κρατίδια, το οποίο καθόρισε

¹⁵⁸ Οι κινήσεις του Όθωνα για τη δημιουργία νέου υπουργείου ήταν γνώστες ήδη τουλάχιστον από τις 3 Μαρτίου. Βλ. *Ελπίς*, 3/3/48, σ.3 «Υπουργική μεταβολή επίκειται».

εκλογές για μια εθνοσυνέλευση που θα συνέτασσε ένα γερμανικό Σύνταγμα.¹⁵⁹ Μέσα σε ένα μήνα το status quo του συνεδρίου της Βιέννης έδειχνε να έχει καταρρεύσει.

Η μεταβολή που είχε το μεγαλύτερο αντίκτυπο ήταν εκείνη της Βιέννης. Η επιτυχία της επανάστασης στο προπύργιο του απανταχού συντηρητισμού και η εκδίωξη του ανθρώπου που είχε γίνει συνώνυμο της Ιεράς Συμμαχίας και ό,τι αυτή αντιπροσώπευε,¹⁶⁰ άλλαζε άρδην την ισορροπία δυνάμεων στην Ευρώπη, υπέρ των φιλελεύθερων επαναστατών.¹⁶¹ Ο *Αίολος* μάλιστα, όπως και η *Ελπίς*, εξέδωσε έκτακτο παράρτημα και δημοσίευσε και «ρεπορτάζ» από τη Βιέννη και τη Τεργέστη.¹⁶² Οι καταγιστικές ευρωπαϊκές εξελίξεις θα μονοπωλήσουν το ενδιαφέρον των εφημερίδων μέχρι το τέλος του μήνα. Εξαίρεση αποτέλεσε η *Συντηρητική*, για τους λόγους τους οποίους προαναφέραμε, η οποία έστρεφε το κύριο ενδιαφέρον της στο εσωτερικό. Οι ειδήσεις από το εξωτερικό τοποθετούνταν στις πίσω σελίδες και τις περισσότερες φορές χωρίς κάποιον δικό τους σχολιασμό. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα νέα από την επανάσταση της Βιέννης παρατίθενται στην τελευταία σελίδα του φύλλου της.¹⁶³

Όσο προχωρούσε ο μήνας παρατηρείται μια προοδευτική διαπλοκή του λόγου του Τύπου, για τις επαναστάσεις με εκείνον σχετικά με τις εσωτερικές εξελίξεις. Οι ειδήσεις από την Ευρώπη θα αποτελέσουν αφορμή για ολοένα και εντονότερες εγκλήσεις για αλλαγή συστήματος από την πλευρά της αντιπολίτευσης και ολοένα και περισσότερες αντεγκλήσεις από την πλευρά της συμπολίτευσης για διατήρηση της τάξης. Τον Απρίλιο ο λόγος περί της ανάγκης ή μη μιας αντίστοιχης καθεστωτικής μεταβολής στην Ελλάδα είχε έρθει πλέον στο προσκήνιο (δηλαδή στα πρωτοσέλιδα).¹⁶⁴

Η σύνδεση των ευρωπαϊκών εξελίξεων κατανοητή, αν λάβουμε υπόψη μας τις εγχώριες πολιτικές εξελίξεις. Στο εσωτερικό, η πολιτειακή μεταβολή της Γαλλίας είχε προκαλέσει σοβαρή πολιτική αναταραχή. Η φυγή του Γκυζώ, σήμαινε και την απώλεια του κυριότερου στηρίγματος του υπουργείου του Κίτσου Τζαβέλλα, αλλά και του ίδιου

¹⁵⁹ Μια καλή και συνοπτική εποπτεία των πολυάριθμων και ταυτόχρονων επαναστατικών εξελίξεων, χρήσιμη για την παρακολούθηση των ημερομηνιών τους, παρατίθεται στο «1848: Το έτος των επαναστάσεων», Fergus Fleming (επιμ.) *Παγκόσμια Ιστορία: Ο παλμός των επιχειρήσεων 1800-1850*. Μτφρ. Δ. Θεοδωρακάτος. Αθήνα: Κ. Καπόπουλος 1992, σ. 40-47.

¹⁶⁰ J. Sperber, ό.π., σ. 106.

¹⁶¹ Ειδικά για τις περιοχές της Γερμανίας, και όσες βρίσκονταν υπό την εξουσία των Αψβούργων, η επανάσταση της Βιέννης ήταν αυτή που πυροδότησε ανάλογες επαναστατικές κινήσεις εκεί, και όχι του Παρισιού. M. Rapport, ό.π., σ. 106. Ενδεικτικό της σημασίας της είναι το εξής απόσπασμα από τον Αιώνα «Κηρύττομεν μετά πάσης χαράς και μέχρι τούδε πάσης πιθανότητας.. Η Αυστρία εσυνταγματίσθη! Τίς δεν βλέπει σοβαρότερον και σημαντικότερον της Γαλλικής Δημοκρατίας γεγονός τούτο;» *Αιών*, 20/3/48, σ.1.

¹⁶² *Αιών*, 17/3/48, *Αίολος*, 20/3/48, *Ελπίς*, 16/3/48.

¹⁶³ *Συντηρητική*, 21/3/48.

¹⁶⁴ Βλ. Ενδεικτικά *Αιών*, 31/3/48 «Το κύριον ζήτημα». *Αίολος*, 3/4/48 «Τι ποιητέον;», *Συντηρητική*, 4/4/48, *Ελπίς* 3/4/48.

του Κωλεττικού συστήματος, απέναντι σε μια ιδιαίτερη εχθρική Βρετανία και αντιπολίτευση. Ο Όθωνας αμέσως είχε προσπαθήσει να δημιουργήσει ένα νέο υπουργείο το οποίο να περιείχε εκπροσώπους απ' όλα τα κόμματα, συναισθανόμενος ότι έπρεπε να τα προσεταιριστεί αν δεν ήθελε να έχει την τύχη του Λουδοβίκου Φιλίππου. Αρχικά κάλεσε τους Μεταξά και Αλέξανδρο Μαυρογορδάτο να σχηματίσουν κυβέρνηση, όμως οι ίδιοι αρνήθηκαν να δεχθούν, αν ο βασιλιάς δε δεσμευόταν να διαλύσει την υπάρχουσα βουλή, να παραχωρήσει γενική αμνηστία και να ασκεί την εξουσία εντός των συνταγματικών ορίων. Ο Όθων δεν ήταν έτοιμος να προκηρύξει εκλογές γνωρίζοντας ότι η νέα βουλή που θα σχηματιζόταν θα ήταν εκτός ελέγχου του. Απηύθυνε εκκλήσεις σε άλλα στελέχη του Αγγλικού κόμματος, όπως τον Σπυρίδωνα Τρικούπη, τον Ανδρέα Λόντο και τον Κωνσταντίνο Προβελλέγιο, αλλά κανείς δε δεχόταν να σχηματίσει κυβέρνηση χωρίς τη συμμετοχή Μαυροκορδάτου.

Εν τέλει στις 9 Μαρτίου σχηματίστηκε νέο υπουργείο υπό τον Γεώργιο Κουντουριώτη, γερουσιαστή συνδεδεμένου με το Γαλλικό Κόμμα. Ουσιαστικά δε διέφερε από το παλιό υπουργείο, αφού και τα δύο αποτελούνταν από κωλεττικούς, και απέτυχε να κατευνάσει τους αντιπάλους του.¹⁶⁵ Οι φήμες όσο πλησίαζε η 25^η Μαρτίου για μια επανάσταση στην Αθήνα ανάλογη με τις ευρωπαϊκές και για αλλαγή καθεστώτος ολοένα και πλήθαιναν. Τελικά, ανήμερα της εορτής πραγματοποιήθηκαν μόνο κάποιες ταραχές από φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών, οι οποίες γρήγορα κατεστάλησαν.¹⁶⁶

Στα μέσα Απριλίου η επανάσταση που όλοι ήλπιζαν ή φοβούνταν φάνηκε ότι ήλθε τελικά και στην Ελλάδα. Ο ληστής Βελέντζας, πρώην αξιωματικός του στρατού, εισέβαλε στη Φθιώτιδα με δηλωμένο σκοπό να ανατρέψει την υπάρχουσα κυβέρνηση και να φέρει τη σωστή εφαρμογή του Συντάγματος. Παρόμοιες εξεγέρσεις θα ξεσπάσουν και σε υπόλοιπες περιοχές της Ελλάδας. Η θεματική των φύλλων θα άλλαζε άρδην. Το επίκεντρο θα μετατοπιζόταν αυστηρά στις εσωτερικές εξελίξεις, με τις ειδήσεις από το εξωτερικό να περνάνε σε δεύτερη μοίρα, σε σημείο που δεν αναφέρονταν και καθόλου.¹⁶⁷ Άλλωστε εκείνη την περίοδο δεν υπήρξαν δραματικές εξελίξεις στην Ευρώπη ανάλογες με αυτές του Μαρτίου. Οι νέες επαναστατικές κυβερνήσεις φαίνονταν να έχουν εδραιωθεί. Ουσιαστική ενασχόληση με τις ευρωπαϊκές εξελίξεις θα άρχιζε τον Ιούνιο όταν πλέον οι

¹⁶⁵Economidou, ό.π., σ. 172-174.

¹⁶⁶Βλ. Κώστας, Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε, 2004, σ. 488-489..

¹⁶⁷ Βλ. Ενδεικτικά *Αιών*, 25/4/48 «Εμφύλιος πόλεμος», 28/4/48 «Αποστασία», 16/6/48 «Τί είμεθα;», *Αίολος*: 1/5/48 «Η επίβουλος χείρ», 8/5/48 «Οι προδόται», 29/5/48 «Ο αγνώμων λαοπλάνος», *Συντηρητική* 17/4/48, 2/5/48, 10/6/48, *Ελπίς* 17/4/48, 22/4/48, 5/6/48.

εξεγέρσεις είχαν ηττηθεί κατά κράτος και η κατάσταση των ευρωπαϊκών πραγμάτων άρχιζε να αλλάζει μετά την καταστολή της εργατικής εξέγερσης του Ιουνίου στο Παρίσι.

Ο λόγος των εφημερίδων γύρω από τις εξεγέρσεις των λήσταρχων, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον μελετητή της εγχώριας πολιτικής σκηνής και του ιδεολογικού χαρακτήρα των κομμάτων. Οι μεν αντιπολιτευόμενες εφημερίδες τους υπερασπίζονταν κατηγορώντας τη κυβέρνηση ότι τους εξανάγκασε να πάρουν τα όπλα.¹⁶⁸ Οι συμπολιτευόμενες τους θεωρούσαν απλούς ληστές, όργανα της αντιπολίτευσης, που δε δίσταζε να προκαλέσει εμφύλιο πόλεμο για να έρθει στην εξουσία.¹⁶⁹ Μέσα από τις αλληλοκατηγορίες τους μπορούν να εξαχθούν πολύτιμα συμπεράσματα για την πολιτική των κομμάτων, το πως εκλάμβαναν την έννοια του συντάγματος, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο οι παλιοί κομματικοί ανταγωνισμοί επηρέαζαν και συγκροτούσαν την κομματική ταυτότητα.

Οι εξεγέρσεις νοηματοδοτούνταν ως μία ακόμη στιγμή στον εκτυλισσόμενο ανταγωνισμό μεταξύ της του κωλεττικού «συστήματος» και των κομμάτων της αντιπολίτευσης, και όχι ως συνέπεια των ευρωπαϊκών γεγονότων. Ακόμα και όσοι υπερασπίζονταν τους εξεγερθέντες, εντόπιζαν τα αίτια σε καθαρά εσωτερικούς παράγοντες, συγκεκριμένα στην κακοδιοίκηση και τη διαφθορά του κωλεττικού συστήματος. Επομένως, καθώς τα γεγονότα δεν εντάσσονταν στο ευρωπαϊκό επαναστατικό κύμα, ούτε από τους σύγχρονους ούτε από την ιστοριογραφία, θα μείνουν εκτός του ερευνητικού πεδίου της εργασίας καθώς δεν αφορούν άμεσα το θέμα μας.¹⁷⁰

Αφού κάναμε μια γενική επισκόπηση του τρόπου με τον οποίο διαμορφώθηκε ο δημοσιογραφικός λόγος γύρω από το επαναστατικό κύμα του Μαρτίου, θα προχωρήσουμε στην εξέταση των επιμέρους χαρακτηριστικών του, ώστε να αναδειχθούν τα

¹⁶⁸ *Αιών*, «Εμφύλιος πόλεμος» 25/4/48, «Ακόμη 8/5/48», *Ελπίς* 26/4/48, 1/5/48.

¹⁶⁹ *Αίολος*, «Η επίβουλος χείρ» 1/5/48, «Οι προδότες» 8/5/48, *Συντηρητική* 17/4/48, *Συντηρητική* 2/5/48.

¹⁷⁰ Οι εξεγέρσεις του 1848 στην Ελλάδα έχουν αποτελέσει αντικείμενο αυτοτελών έρευνας στα έργα των Τάσος Βουρνάς. *Το Ελληνικό 1848. Αγώνες για κοινωνικό και πολιτικό μετασχηματισμό*. Αθήνα: Συλλογή- Αφοί Τολίδη. 1983.(1948) και Σπύρος Μπρέκης. *Το 1848 στην Ελλάδα* Αθήνα [χ.ο.], 1982. Τα έργα αυτά θεωρούσαν λανθασμένα τις εξεγέρσεις στην Ελλάδα ως μέρος του ευρωπαϊκού επαναστατικού κύματος και τους εξεγερθέντες ληστές ως επαναστάτες, που εμπνέονταν από δημοκρατικά ιδεώδη. Για μια, αρκετά έντονη, κριτική και απόρριψη αυτών των απόψεων βλέπε το άρθρο της Έλλης Σκοπετέα «1848: Η Ευρωπαϊκή Επανάσταση και Ελληνικές Ιστοριογραφικές Αδράνειες (με αφορμή δύο μελέτες)». *Μνήμων*. τ. 11. Αθήνα: ΕΜΝΕ 1987, σ. 287-310. Ενδεικτικό παράδειγμα του χαρακτήρα των εξεγέρσεων είναι ότι οι Βελέντζας και Παπακώστας μετά την ήττα τους κατέφυγαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου φιλοξενήθηκαν από τον Πασά της Λάρισας, ενώ ο Γεώργιος Περρωτής, κατέφυγε στα Αγγλοκρατούμενα Επτάνησα και μετά τέθηκε στις υπηρεσίες του βασιλιά της Νάπολης! Τέλος, δεν υπάρχει καμία αναφορά στην ξενόγλωσση ιστοριογραφία γύρω από το 1848, σχετικά με τις εξεγέρσεις στο Ελληνικό Βασίλειο. Μόνο οι εξεγέρσεις στη Κεφαλονιά θεωρούνται ότι έχουν σχέση με το ευρωπαϊκό επαναστατικό κύμα. (Βλ. Οικείο κεφάλαιο).

συγκεκριμένα επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν από τους συντάκτες των εφημερίδων και οι ιδεολογικές συγκλίσεις και αποκλίσεις που προκύπτουν μεταξύ τους.

Όσον αφορά στα έντυπα της αντιπολίτευσης, ο ενθουσιασμός των συντακτών της *Ελπίδος* και του *Αιώνας* υπέρ της «Γαλλικής μεταβολής» ήταν έκδηλος εξ αρχής. Το «ρεπορτάζ» του επιστολογράφου της *Ελπίδος* ήταν «άγγελος ειδήσεως μεγάλης όσον ο κόσμος, εκπληκτική, όσον ανέλπιστος η περιεχόμενη περιγραφή, ενθουσιώδης όσον η φωνή της ελευθερίας, μελαγχολική όσον τα συντετριμμένα λείψανα πεπτωκότος μεγαλείου. Αντί της δυναστείας του Φιλίππ, το Γαλλικόν έθνος εσύστησε Δημοκρατείαν των Αθηνών!»¹⁷¹ Ο συντάκτης του *Αιώνας* με τα σειρά του χαρακτήριζε την ανακήρυξη δημοκρατίας «Συμβάν μέγα, συμβάν κοινωνικόν»¹⁷².

Τα δύο έντυπα, ήθελαν να προβάλουν μια θετική εικόνα των επαναστατών αντιμετωπίζοντας με αυτόν τον τρόπο την καχυποψία των αναγνωστών απέναντι στις ένοπλες ανατροπές καθεστώτων. Επομένως, υπήρξε μια προσπάθεια οι επαναστάτες να φανούν ως φρόνιμοι, σωστοί, πολίτες που δεν επιθυμούσαν την ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος. Προς επίτευξη αυτού του σκοπού, παρουσίαζαν την επανάσταση στο Παρίσι ως τη δίκαιη τιμωρία της αυταρχικότητας του Λουδοβίκου Φιλίππου και του διεφθαρμένου καθεστώτος του υπουργού του, Γκυζώ:

*Η Γαλλία στενάξασα τόσα έτη υπό τον ζυγόν του αισχρότερου απολυτισμού υπό τους εξωτερικούς τύπους του συντάγματος απεφάσισε να καταφύγη εις τα όπλα. Αυτό είναι το τελευταίον μέσον εις το οποίον καταφεύγουσι τα έθνη, όταν παύση του να ισχύη ο λόγος. 32 εκ. λαού και μόνον 200 χιλ. εκλογείς! 18 έτη εφώναζεν επί ματαίω ο τύπος και αντήχουν τα βουλευτήρια κατά της διαφθοράς, την οποίαν ο εξ οχλαγωγίας αναβιβασθείς βασιλεύς εισήγαγε, κατά της σπατάλης των δημοσίων πόρων.*¹⁷³

*Έθνος μέγα και ως προς τον πληθυσμόν και ως προς τα φάτα και ως προς το αίσθημα αδύνατον ήτο να υποφέρει μιαν νομιμοποιημένην δουλείαν δια της αποστερήσεως ενός των τιμαλφέστερων δικαιωμάτων του πολίτου. Μόνο 200 000 ψήφοι, οι λοιποί όλοι ήσαν είλωτες ...Ακριβά επλήρωσαν Φίλιππος-Γκιζό τη μη αλλαγή εκλογικού νόμου, το σύνθημα των συντηρητικών αρχών των.*¹⁷⁴

Ιδιαίτερη μνεία παρατηρούμε ότι γινόταν στο περιορισμένο δικαίωμα ψήφου, το οποίο θεωρούταν και η βασικότερη αιτία της ανατροπής της μοναρχίας, ενώ

¹⁷¹ *Ελπίς*, 3/3/48, σ.1.

¹⁷² *Αιών*, 3/3/48, σ.1.

¹⁷³ *Ελπίς*, ό.π.

¹⁷⁴ *Αιών*, ό.π.

επισημαινόταν ότι οι πολίτες είχαν εξαντλήσει όλα τα άλλα μέσα για την επιβολή μεταρρυθμίσεων: Με την παρουσίαση τους ως αμυνομένων υπέρ των κατ' εξακολούθηση καταπατηθέντων δικαιωμάτων απέναντι σε έναν τύραννο βασιλιά, οι επαναστάτες απαλλάσσονταν από οποιαδήποτε υπόνοια στασιασμού ή συνωμοσίας. Ο ίδιος ο Γάλλος μονάρχης έφερε την ευθύνη της πτώσης του, όχι οι πολίτες.

Στη συνέχεια τα έντυπα προσπάθησαν να αποδείξουν, ότι οι επαναστάτες δεν επιθυμούσαν την αναρχία και την παράταση του επαναστατικού χάους. Και στα δύο φύλλα παρατηρούμε ότι δεν αναφέρονταν στην καταστροφή του παλατιού του Κεραμεικού και σε οποιαδήποτε άλλη ενέργεια που θα μπορούσε να κινήσει υποψίες οχλοκρατίας. Ακόμα και η ένοπλη εισβολή στο βουλευτήριο, που οδήγησε στην ανακήρυξη δημοκρατίας περνάει ασχολίαστη. Ο *Αιών* από την πλευρά του προσπάθησε να καθησυχάσει τις όποιες ανησυχίες αναδεικνύοντας την οργανωμένη μορφή που είχε η επανάσταση των Παρισίων. Κύρια θέση στην κάλυψη του έχει η νέα ρεπουμπλικανική κυβέρνηση, που αναδείχθηκε μετά την επανάσταση με κύρια μορφή της τον φιλελεύθερο ποιητή Λαμαρτίνο. Περίπου δύο σελίδες από το φύλλο της 3ης Μαρτίου αφιερώνονται αποκλειστικά σε αποσπάσματα από πράξεις και διατάγματα της κυβέρνησης, οι οποίες πέρα από την ίδια την ανακήρυξη της δημοκρατίας περιείχαν καλέσματα προς τον λαό να επανέλθει στις καθημερινές ασχολίες του, την υιοθέτηση της τρίχρωμης σημαίας έναντι της κόκκινης, καθώς και απαγόρευση καταστροφής των κτηρίων που ανήκαν παλιά στον μονάρχη.¹⁷⁵ Επίσης, παρατέθηκαν άρθρα παρισινών εφημερίδων που προέβαλαν την επιτυχία της κυβέρνησης να επιβάλει την τάξη. Χαρακτηριστικό της προσπάθειας εφησυχασμού γύρω από τον κοινωνικό κίνδυνο της επανάστασης είναι άρθρο παρισινής εφημερίδας με τίτλο «Προς τους πλουσίους», το οποίο παρακινούσε:

*Πλούσιοι, μη σας τρομάζει ο λαός! Τον γνωρίζεται ήδη. Ο λαός είναι μέγας μετά την νίκη και αείποτε έμπλεως τιμής.... Πλούσιοι, χορηγήσατε βοήθειαν τω λαώ, πέμψατε τας προσφοράς σας εις την προσωρινήν Κυβέρνησιν.. Δεν θέλει γίνη πόλεμος εμφύλιος ει την Γαλλίαν.*¹⁷⁶

Από την άλλη, η *Ελπίδα*, αν και στήριζε την κυβέρνηση που «συγκροτήθηκε εξ αγνών δημοκρατών»¹⁷⁷ δεν έκανε κάποια αναφορά στις πράξεις της. Το φύλλο της κυριαρχείται από το γράμμα τριών σελίδων του αναγνώστη της από το Παρίσι,¹⁷⁸ το οποίο

¹⁷⁵ *Αιών*, 3/3/48, σ.2-3.

¹⁷⁶ *ό.π.*, σ.3.

¹⁷⁷ *Ελπίς*, 3/3/48, σ. 2.

¹⁷⁸ Τα γράμματα των αναγνωστών ήταν ανώνυμα. Το μόνο που γνωρίζουμε γι αυτόν είναι, σύμφωνα με δήλωση του στο γράμμα, φοιτητής ιατρικής στο Παρίσι. *Ελπίς*, 3/3/48, σ.3.

περιέγραφε με γλαφυρό τρόπο τα επαναστατικά γεγονότα στα οποία υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας.¹⁷⁹ Στην αφήγηση του ο λαός, οι επαναστατημένες μάζες είναι ο πρωταγωνιστής. «Είναι αδύνατον να περιγραφή... ο ενθουσιασμός, η αφοβία του θανάτου την οποίαν είδον κατ' εκείνην την ημέραν εις τον Λεοντοκάρδειον αυτόν λαόν..» Εκείνος πολέμησε τους στρατιώτες, εκείνος έδωξε τον Βασιλιά από το παλάτι τους, εκείνος έφερε τη δημοκρατία στο Βουλευτήριο. Ακόμα και μετά την περιγραφή της καταστροφής του Κεραμεικού ο επιστολογράφος φρόντιζε να τον αποκαταστήσει:

Οι επαναστάτες αντί να καταχρασθώσι και να λεηλατήσωσι την πόλιν εξ εναντίας την φυλάττουσιν και είναι υπερήφανοι δια το μέγα κατόρθωμά των και όλοι χαρά δια την αποκτηθείσαν δημοκρατίαν των. Αν τους έβλεπες προχθές ήθελες ειπέί Rien de plus terrible que la canaille Parisienne, αν τους έβλεπες σήμεραν ήθελες ειπέί Rien de plus nobla, que la canaille Parisienne.

Πρόκειται για τη μοναδική ξεκάθαρη αναφορά στα χαμηλά στρώματα των πόλεων, η οποία τα εξευγένιζε και αποφαινόταν θετικά απέναντί τους.

Όσον αφορά τον συμπολιτευόμενο τύπο, όπως προαναφέραμε, αρχικά δεν ασχολήθηκε εκτεταμένα με τη Φεβρουαριανή επανάσταση, αλλά σε μεγάλο βαθμό την αγνόησε. Οι μικρές αυτές αναφορές ήταν φτωχές σε περιεχόμενο σε σύγκριση με τις αντίστοιχες αναφορές στην *Ελπίδα* και τον *Αίωνα*. Ούτε γράμματα, ούτε άρθρα παρισινών εφημερίδων, μόνο μια γρήγορη αφήγηση των γεγονότων, η οποία επικεντρωνόταν και στα δύο έντυπα σε ένα συγκεκριμένο γεγονός: την εισβολή επαναστατών στη συνεδρίαση της βουλής, και την επακόλουθη ανακήρυξη δημοκρατίας. Πράγματι στη *Συντηρητική* και οι τρεις στήλες που αφορούσαν τις ειδήσεις από το Παρίσι αφιερώθηκαν αποκλειστικά στη συνεδρίαση της βουλής, ενώ ο *Αίολος* αφιέρωσε σε αυτήν τις 3 από τις 5 στήλες του.¹⁸⁰ Η έμφαση σε αυτό το γεγονός εντασσόταν στην προσπάθεια υποσκέλισης της απήχησης της επανάστασης. Η ανακήρυξη της δημοκρατίας εμφανιζόταν ως αποτέλεσμα του βίαιου όχλου στη βουλή, ο οποίος ανάγκασε τη νόμιμη αντιβασίλισσα, με το παιδί της στα χέρια, να φύγει κακήν κακώς για να σωθεί.

Ωστόσο, μεταξύ των δύο εφημερίδων υπάρχει διαφορά στην ένταση με την οποία επιτίθονταν κατά των επαναστατών. Η *Συντηρητική* τους απέρριπτε ξεκάθαρα. Η δούκισσα παρουσιάζεται να καταφθάνει στο κτήριο της βουλής υπό τις επευφημίες του πλήθους και τη βουλή έτοιμη να επικυρώσει επισήμως την αντιβασιλεία της, όταν

¹⁷⁹ Για να το αποδείξει επισύναπτε ένα «τεμάχιον ενός μεταξίνου παραπετάσματος από την αίθουσαν του θρόνου.» Στο ίδιο.

¹⁸⁰ *Συντηρητική*, 14/3/48, *Αίολος*, 6/3/48.

εισέβαλε «πλήθος ενόπλων πολιτών, εθνοφυλάκων, μαθητών, εργατών... Μέγιστη γεννάται ταραχή. Οι πλείστοι των υπουργικών βουλευτών οπισθοχωρούσιν. Οι αρχηγοί του πλήθους φωνάζουσιν “θέλουμε την εκθρόνησι του βασιλέως”, “την εκθρόνησιν, την εκθρόνησιν” αντηχεί πολλαχόθεν. Ο πρόεδρος θέτων τον πύλον επί της κεφαλής του λέγει: “διαλύω τη συνεδρίασιν”». Στα επόμενα φύλλα η *Συντηρητική* θα συνέχιζε τη «δυσφήμιση» της επανάστασης, καταμετρώντας σειρά αναταραχών που προκαλούνταν από εργάτες, δίνοντας μια εικόνα αναρχίας σε ολόκληρη την επικράτεια.¹⁸¹ Ο συντάκτης της ήταν απόλυτα απορριπτικός απέναντι στο δημοκρατικό πολίτευμα. Η εξουσία της προσωρινής κυβέρνησης ήταν συνώνυμη «της τυρρανικής εξουσίας του κυβερνώντος όχλου, η οποία αυξάνει καθ’ όταν ο βάνουσος λαός, αρεσκόμενος εις την παρούσαν πολυπράγμονα και ελπίδων πλήρη αργίαν, βλέπει ότι η επιστροφή εις τον πρότερον βίον και τα έργα αυτού καθ’ ημέραν γίνεται δυσκολωτέρα.»¹⁸² Το ταξικό πρόσημο των φόβων του ήταν εμφανές. Μεταδίδοντας την είδηση των 2.000 Βέλγων εργατών από το Παρίσι, που προσπάθησαν να «εισβάλλουν» στη χώρα καταγωγής τους για να διαδώσουν την επανάσταση,¹⁸³ τους χαρακτήριζε «αθλίους... της εσχάτης τάξεως του λαού».¹⁸⁴

Από την πλευρά του ο *Αίολος* κρατούσε μια πιο ψύχραιμη στάση. Το συγκεντρωμένο πλήθος ναι μεν έδειξε προς τη δούκισσα «συμπάθειαν και σέβας», αλλά στην αφήγησή του γινόταν φανερό ότι η αποδοχή της από τους βουλευτές ως αντιβασιλίσσας δεν ήταν δεδομένη. Αν και το στοιχείο του όχλου αναδεικνυόταν και εδώ με λεπτομερή περιγραφή της εισβολής των επαναστατών, παρ’ όλα αυτά η εφημερίδα δε στρεφόταν κατά της επανάστασης, αναγνωρίζοντας ότι τα μεγάλα και απροσδόκητα γεγονότα «εγέννησαν ο εγωισμός, η απερισκεψία, η επιμονή, και η ακόρεστος φιλαρχία του βασιλέως Φιλίππου και των υπουργών του».¹⁸⁵ Και στο επόμενο φύλλο της, στις 13/3, στο άρθρο του *Σημαφόρου της Μασσαλίας (Le Sémaphore de Marseille)* που αναδημοσίευε, η εικόνα για την κυβέρνηση ήταν κολακευτική, παρουσιάζοντας την ειρήνη και τη σταθερότητα να έχει επιστρέψει στη χώρα.¹⁸⁶ Ο ίδιος ο συντάκτης άλλωστε διακατεχόταν από φιλελεύθερες αρχές. Τον Απρίλιο ξεκίνησε σειρά άρθρων με τίτλο «*Ο Θρίαμβος του Τύπου*», στην οποία αναδείκνυε τον ρόλο που είχε παίξει ο Τύπος, από αρχαίων χρόνων, στην υπεράσπιση των ελευθεριών απέναντι στον δεσποτισμό. Το πρώτο

¹⁸¹ *Συντηρητική*, 21/3/48, 25/3/48, 10/4/48, 4/4/48.

¹⁸² *Συντηρητική*, 10/4/48, σ.3.

¹⁸³ Βλ. Μ. Rapport, ό.π., σ. 116.

¹⁸⁴ *Συντηρητική*, Ό.π.

¹⁸⁵ *Αίολος*, 6/3/48.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, 13/3/48.

άρθρο ξεκινούσε ως εξής: «Εις τας αρχάς του κόσμου τό κυριεύον σύστημα υπήρχε το μοναρχικόν σύστημα. Αλλά τό διαδεχθέν αυτό ακολούθως, το οποίον και έστη ένδοξον, εις τας μεταγενεστεράς γενεάς υπήρξε το δημοκρατικόν!». ¹⁸⁷ Φαίνεται επομένως ότι ο συντάκτης ήταν υπέρ του δημοκρατικού πολιτεύματος, με την έννοια όμως του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, όπου το Σύνταγμα θα ήταν ο υπέρτατος νόμος. ¹⁸⁸ Η δημοκρατία με την έννοια της καθολικής, άνευ όρων συμμετοχής και των κοινωνικών ανασχηματισμών που συνεπέφερε ήταν μακριά από τις αντιλήψεις του.

Η παραπάνω στάση φαίνεται και από τις επιφυλάξεις που διατηρούσε ο συντάκτης του *Αιόλου* σχετικά με τον κοινωνικό χαρακτήρα των επαναστάσεων. Στις 27/3 πρωτοσέλιδο του αποτελούσε η επιστολή παραίτησης του Γάλλου συμβούλου της Επικρατείας «Κηρατρή». ¹⁸⁹ Στην επιστολή του κατηγορούσε δυο πρόσφατες εγκυκλίους της προσωρινής επαναστατικής κυβέρνησης, εκ των οποίων η μία αποτελούσε «Όπλον διδόμενον εις χείρας νεανίσκων, τους δίδει την εξουσίαν... να αφαιρέσουν την τήβενο από τον αμετακίνητον δικαστήν», ενώ η άλλη αφού απείλησε «την ιδιοκτησίαν, το ευφυές πνεύμα και τας εις το Κράτος μέχρι της σήμερον δοθείσας εκδουλεύσεις, δεν προκαλεί εις την αντιπροσωπίαν του τόπου παρά ανθρώπους απαιδευτους, στερουμένους κληρονομικής περιουσίας, ή χωρίς θέσιν ασφαλιζομένην από έντιμον τινά επάγγελμα.»

Η επιλογή του συντάκτη να δημοσιεύσει την παραπάνω επιστολή, υποδηλώνει ότι παρά τη συμπάθεια του προς τα φιλελεύθερα αιτήματα των επαναστατών, ο συντάκτης δεν είχε πειστεί ότι τα νέα επαναστατικά καθεστώτα δεν αποτελούσαν απειλή για την κοινωνική ευταξία. Ο διττός φόβος του ιακωβίνου και του αβράκωτου παρέμενε υπαρκτός και έφτανε στα πρωτοσέλιδα.

2.3.1. Η διαπλοκή του λόγου για τις επαναστάσεις με τις εσωτερικές εξελίξεις

Από την πρώτη στιγμή οι ευρωπαϊκές επαναστάσεις είχαν δώσει αφορμή για υπόνοιες σχετικά με την εγχώρια κατάσταση. Στο έκτακτο παράρτημά της η φιλοαγγλική *Ελπίδα* κατέληγε ότι η επανάσταση των Παρισίων «εδικαίωσε τας προρρήσεις του Λόρδου

¹⁸⁷ Στο ίδιο, «Ο Θρίαμβος του Τύπου» 17/4/48.

¹⁸⁸ Στο ίδιο, «Τούτο [το δημοκρατικό πολίτευμα] θεμελιωθέν επί τας θυσίας όλων των μερικών συμφερόντων προς το κοινόν συμφέρον, εδέσμευε τους πολίτας με σκληρούς όρους, αλλά τουλάχιστον ο δεσποτισμός του εγλυκαίνετο και εκρατείτο από το δημόσιον βήμα» Στη συνέχεια αναφέρεται στη δημοκρατία των Ρωμαίων, με το γνωστό σύστημα ισορροπιών μεταξύ των τάξεων, χωρίς να κάνει καμία αναφορά στη δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας.

¹⁸⁹ Το άρθρο τον αναφέρει απλώς ως «Κηρατρή» χωρίς να παραθέτει όνομα. Πρόκειται για τον φιλελεύθερο ευγενή από τη Βρετανία και λογοτέχνη Auguste Hilarion, Comte de Kératry, (1769-1859), ο οποίος είχε υπάρξει βουλευτής και μέλος του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Πάλμερστων.»), ο οποίος το 1846 κατέκρινε «την απληστία του Λουί -Φιλίπ γενομένην καταφανή δια των γάμων του υιού του Δουκός του Μονπασιέ μετά της βασιλόπαιδος της Ισπανίας».¹⁹⁰

Η ανακοίνωση του νέου υπουργείου, το οποίο άφηνε απέξω την αντιπολίτευση στις 8 Μαρτίου προκάλεσε την οργή των εντύπων του ρωσικού και αγγλικού κόμματος. Στις 10/3 ο Αιών οικτίρε την τύχη της Ελλάδας:

Μαύρην υπήρξεν η τύχη σου Ελλάς, από τεσσάρων ήδη ετών, πολεμούμενη υπό του αυτού Γκιζωτείου συστήματος, το οποίον επολέμει και την Γαλλίαν αμέσως και τσαούτα άλλα κράτη εμμέσως. Αλλ' άν απώλοντο μετ' ήχου εν τη Γαλλία και Γκιζώτοι πρωθυπουργοί και Δυνάσται επίορκοι, το επάρατον όμως πολιτικόν σύστημα αυτών κατασπάζεται εν τη Ελλάδι εισέτι και νύν,... ιδού όλον επι της κεφαλής σου το αντεπαναστατικόν Κλούβ!¹⁹¹

Η Ελπίς σχολιάζοντας στον ίδιο τόνο, αμφισβητούσε την ικανότητα του υπουργείου να επαναφέρει την τάξη «την οποία κατέστρεψεν ο κακούργος Κωλέττης και οι μετ' αυτού δολοφόνοι της κοινωνίας μας». Και κατάληγε ότι

αν τα συμφέροντα των λαών ατιμωρητί παρεβιάζοντο κατά τους παρελθόντας αιώνας, κατά τους παρελθόντας χρόνους, κατά τον παρελθόντα μήνα ακόμη, η ένδοξος πολιτική μεταβολή της Γαλλίας πρέπει να εξυπνήση τους ηγεμόνας, και να τους ενθυμίση ότι δεν επλάσθησαν οι λαοί διά να ήναι δούλοι των, αλλά δια να απολαύσιν υπό το σκήπτρον αυτών, τα δικαιώματα και τας ελευθερίας των. Η αντιπολίτευσις δεν θέλει την εξουσίαν παρά διά να πράξη το καλόν. ότι δεν επεβουλεύθη τον θρόνον αλλά τω εδείκνυε την οδόν της σωτηρίας του.¹⁹²

Οι ευρωπαϊκές εξελίξεις λειτουργούσαν ως παράδειγμα με το οποίο αντιπαραβαλλόταν η εγχώρια πολιτική και κοινωνική κατάσταση. Η σύγκριση αυτή μόνο θλίψη και οργή προκαλούσε στην αντιπολίτευση. Στις 27 Μαρτίου, δύο μέρες αφότου η 25η Μαρτίου δεν επέφερε τη φημολογούμενη επανάσταση κατά του καθεστώτος, οι συντάκτες οίκτιραν την εγχώρια πολιτική σκηνή:

Ολίγον τι λείπεται ακόμη δια να επιδειχθή και η Ελλάς ενώπιον του Κόσμου ως εφάμιλλος προς τα μεγάλη ήδη συμβάντα της Ευρώπης. Αν εις τους Παρισίους και την

¹⁹⁰ Ελπίς, 1/3/48. Ο γάμος προκαλούσε ανησυχία ότι η Γαλλία ήθελε να επεκτείνει την επιρροή της στην Ισπανία. Ένας παρόμοιος γάμος 150 χρόνια νωρίτερα μεταξύ των βασιλικών οίκων των δύο χωρών, είχε οδηγήσει στην παρέμβαση της Βρετανίας και στον πόλεμο της Ισπανικής Διαδοχής (1701-1714).

¹⁹¹ Αιών, «Το νέον Υπουργείον» 10/3/48.

¹⁹² Ελπίς, 11/3/48 σ.2.

*Βενετιάν υπήρξε και υπάρχη αγών μέγας περί Δημοκρατικού πολιτεύματος ...ιδού και εν ταις Αθήναις ήδη αγών μέγας περί Γιολδάση.*¹⁹³

*Όλη η Ευρώπη συγκινείται και συνταράσσεται, ενώ άλλοι μεν των θρόνων ρίπτονται εκ των παραθύρων των ανακτόρων ως άχρηστα και φθοροποιά σκύβαλα, άλλοι δε είναι εγγύς να λάβωσι την αυτήν τύχην. Η Καμαρίλλα μας αναισθητεί και επαναπαυόμενη εις τας δάφνας του τετραετούς ολεθρίου συστήματος το οποίον έναν αιωνα οπισθοδρόμησε την ατυχή παρίδα μας, δεν σκέπτεται παρά πως να διατηρήση το σύστημα τούτο.*¹⁹⁴

Η μη έλευση της προσδοκόμενης επανάστασης και η διατήρηση του υπάρχοντος πλέγματος εξουσίας αντί να πτοήσει τον αντιπολιτευόμενο τύπο, τον οδήγησε σε ανοιχτή ρήξη με την κυβέρνηση. Πλέον κάθε πρόσχημα έμοιαζε να έχει χαθεί και οι συντάκτες καλούσαν ανοιχτά για ανατροπή του υπάρχοντος συστήματος. Όπως στεγνά το έθετε ο συντάκτης του *Αιώνας*:

*Η θεραπεία δεν υφίσταται εις την μεταρρύθμισιν ή την μεταβολήν του υπουργείου. Ως εν τη Ευρώπη ο απολυτισμός, ούτω και εν τη Ελλάδι το περί υπουργικής μεταρρυθμίσεως ή μεταβολής ζήτημα θεωρείται πλέον τετριμμένον και σαθρόν πολιτικόν μέτρον, η γελοιοδεστέρα ιδέα απ' όλους τους ορθώς συλλογιζομένους πολίτας. Συγκροτήθηκε αντιπολίτευση αλλά τί κατέφερε με πλειοψηφία σε γερουσία και βουλή με συνταγματικές οδούς; Τίποτα.*¹⁹⁵

Στις 10/4 η *Ελπίς* προειδοποιούσε, αν όχι απειλούσε:

*Ευχόμεθα εκ πάσης καρδίας να μην επέλθη βιαία πολιτική μεταβολή, αλλ' άν η φορά των πραγμάτων την επιφέρει, ας όψωνται εκείνοι, οίτινες εις τας προς τον θρόνον συμβουλάς των ευσυνειδήτων πολιτών εμειδιάζον χλευαστικώς, οίτινες την φωνήν του ανεξάρτητου τύπου αναρχικόν κήρυγμα ωνόμαζον, την έκφρασιν της κοινής γνώμης περιεφρόνουν.*¹⁹⁶

Στον αντιπολιτευτικό τους λόγο οι δύο συντάκτες στρέφονταν κατά του κατεστημένου. Ωστόσο το κατεστημένο, το «σύστημα», νοηματοδοτούνταν διαφορετικά από τον καθένα. Ο κύριος εχθρός για τον Αιώνα ήταν το Γαλλικό κόμμα και το

¹⁹³ *Αιών*, 27/3/48, σ.1. Πρόκειται για τον Γιαννάκη Γιολδάση, σπλαρχηγό από το Καρπενήσι, ο οποίος είχε διοριστεί γερουσιαστής από τον Όθωνα προκειμένου να αλλοιώσει τη σύνθεση της γερουσίας υπέρ του.

¹⁹⁴ *Ελπίς*, 29/3/48, σ.2.

¹⁹⁵ *Αιών*, 31/3/48, σ.1 «*Το Κύριον ζήτημα*».

¹⁹⁶ *Ελπίς*, 10/4/48, σ.2.

«σύστημα» που είχε φτιάξει ο ιδρυτής του, για τον οποίο έτρεφε ιδιαίτερο μίσος.¹⁹⁷ Το «κύριον ζήτημα» που κρατούσε πίσω την Ελλάδα ήταν η «καταμαστίζουσα τον τόπον και καταστρέφουσα το Σύνταγμα η Κωλλετική χολέρα του ξενισμού, η Κωλλετική χολέρα της εσχάτης διαφθοράς, της αυθαδεστέρας ανομίας και απηνεστέρας επιβουλής και βίας.»¹⁹⁸

Η *Ελπίς* από την πλευρά της στρεφόταν κατά της «Καμαρίλλας», των συμβούλων του βασιλιά. Ουσιαστικά αποτελούσε μια συγκαλυμμένη επίθεση στον ίδιο τον Όθωνα καθώς η απευθείας επίκριση του μονάρχη τιμωρούταν ως ποινικό αδίκημα. Άλλωστε η *Ελπίς* εξέφραζε έναν επιθετικό λόγο απέναντι στους μονάρχες¹⁹⁹ και το μοναρχικό πολίτευμα. Ίσως η πιο χαρακτηριστική ένδειξη αυτής της στάσης είναι το παρακάτω απόσπασμα, από την απάντηση του Λεβίδη προς τη βαυαρική εφημερίδα της Αυγούστας (Augsburg). Ο ανταποκριτής της στην Αθήνα, είχε κατηγορήσει τους Έλληνες ότι δεν ήταν πρόθυμοι να υπερασπιστούν τη βασιλεία του Όθωνα απέναντι σε όποιον την επιβουλευόταν. Ο Λεβίδης αφού αποκάλεσε τον ανταποκριτή «ζόανον της Καμαρίλλας» και «άνθρωπο του σκότους», ανταποκρίθηκε:

Είχεν δίκαιον ο ανταποκριτής να λέγη ότι .. δεν επιθυμούσιν θάνατον μαρτύρων υπέρ της βασιλείας. Ημείς πηγαίνομεν ακόμη μακρότερα και λέγομεν, ουδείς έχει τοιαύτην όρεξιν. Από αυτής εξαρτάται να γενή αντικείμενον αγάπης του, αναζητούσα τι θέλει ο λαός, τι απαιτούσι τα συμφέροντά του, και να μην επαναπαύηται εις την ιδέαν ότι όσα και αν υποφέρη ο λαός, πάντοτε θέλει λέγει "δεν παίει ο βασιλεύς". Η ιδέα του ανευθύνου δεν είναι ασπίς ισχυρά, όταν οι λαοί απελπισθέντες της ειρηνικής διορθώσεως των πραγμάτων, ζητήσωσι βιαίας μεταβολάς.²⁰⁰

Στο έργο «Η Ευρώπη των Ελλήνων» το παραπάνω άρθρο, θεωρείται ένδειξη ότι η *Ελπίδα* μετατόπισε τη στάση της προς το μετριοπαθέστερο. Συγκεκριμένα αναφέρεται :

«Όσον για την *Ελπίδα*, παρά την αρχική στήριξη στα ευρωπαϊκά γεγονότα, θα επισημάνει ότι ευτυχώς η Ελλάδα δεν “ταράσσεται” από τις επαναστατικές ιδέες, αλλά από την “επιθυμίαν” της συντηρήσεως», και εύχεται να μην επέλθει καμία βίαιη πολιτική μεταβολή. Θεωρεί μάλιστα την ετοιμότητα του ρωσικού στρατού να επέμβει για την

¹⁹⁷ Χαρακτηριστικός του μίσους ο *Επιτάφιος εις Κωλέττην* «Τον δόλω ηδέ βίη αιρούμενο Ελλάδος άρχειν έκδικος ενσκήψας μάρψε μόρος Κολέττην. Η δ' Ελλάς στονόεσσ' υπό μήνιδος, ούχ υπό πένθους αυτόν έδει προ τριών, είπε θανείν ετέων.» *Αιών*, 24/3/48, σ.2.

¹⁹⁸ *Αιών*, 31/3/48, σ.1.

¹⁹⁹ Στο στόχαστρό του είχαν βρεθεί ιδιαιτέρως, για ευνόητους λόγους, ο βασιλιάς της Βαυαρίας Λουδοβίκος πατέρας του Όθωνα. Βλ. *Ελπίς*, 11/3/48 σ.1, 14/3/48 σ.1, 29/3/48 σ.1. Τον αποκαλούσε «κρονόληρο», εξαιτίας της παράνομης σχέσης του με μια θεατρίνα, σαράντα χρόνια μικρότερή του.

²⁰⁰ *Ελπίς*, 10/4/48, σ.1.

αντιμετώπισιν των ευρωπαϊκών επαναστάσεων ως “εγγύησιν διατηρήσεως της Ευρωπαϊκή ειρήνης”.²⁰¹

Ωστόσο, όπως γίνεται φανερό από το απόσπασμα που παρατέθηκε στη προηγούμενη σελίδα, η ευχή ήταν ανειλικρινής. Επίσης οι μετριοπαθείς αυτές εκφράσεις εξηγούνται αν λάβουμε υπόψη, ότι περιέχονταν σε μια προσπάθεια του Λεβίδη να υπερασπιστεί τους Έλληνες απέναντι στις εξωτερικές συκοφαντίες, ότι ήταν φιλοτάραχοι και δεν μπορούσαν να αυτοκυβερνηθούν. Γι’ αυτό υπενθύμιζε ότι ενώ οι ευημερούσες Αυστρία και Γερμανία εξεγέρθηκαν

μολοντούτο η Ελλάς τα πάντα υποφέρει με υπομονήν ήτις καταντά ίσως κτηνώδης, αλλά μαρτυρεί αναντιρρήτως ότι δεν ταρασσουσιν αι επαναστατικάί ιδέαι (σ.σ. υπογράμμισι δική μας) τας οποίας διέχυσεν η τελευταία Γαλλική επανάστασις. Την ταρασσει η επιθυμία της ιδίας αυτής συντηρήσεως, κατά της οποίας βλέπει επικείμενον τον κίνδυνον ένεκεν της απρονοησίας των αρχόντων.

Στη συνέχεια ακολουθούσε η απειλή, που προαναφέραμε. Πουθενά δεν εκφράζει κάποια ανακούφιση ή ευχή για το γεγονός ότι δεν υπήρξαν επαναστάσεις στην Ελλάδα. Τέλος, όσον αφορά τη Ρωσία, δε θεωρούσε «εγγύησιν» για την ειρήνη την απειλή επέμβασης του ρωσικού στρατού, αλλά ακριβώς το αντίθετο, τη μη επέμβαση του. Ο Τσάρος σε πρόσφατη προκήρυξή του καταδίκασε μεν τις επαναστάσεις, αλλά διαβεβαίωνε ότι δε θα κινούταν στρατιωτικά εναντίον, εκτός και αν απειλούνταν τα σύνορά του.²⁰²

Σε αυτό το απόσπασμα φαίνεται ξεκάθαρα η ριζοσπαστική ιδεολογία του συντάκτη της *Ελπίδος*, ο οποίος αμφισβητούσε και το ανεύθυνο του Βασιλέα, αλλά και την οφειλόμενη πίστη των υπηκόων του προς αυτόν. Την ίδια στιγμή ο μετριοπαθέστερος Φιλήμων, στρεφόταν μόνο κατά του Γαλλικού κόμματος, μη τολμώντας να προχωρήσει σε οποιεσδήποτε υπόνοιες κατά του Όθωνα και του περιβάλλοντός του. Ωστόσο ο ριζοσπαστισμός του είχε όρια. Δεν επεκτεινόταν πέρα της πολιτικής διάστασης τους και σίγουρα δεν πλησίαζε τον σοσιαλισμό. Ο Λεβίδης είχε φροντίσει εξ αρχής να διαχωρίσει τη θέση του. Όταν ζητούσε τη δημιουργία εθνοφυλακής, πάγιο φιλελεύθερο αίτημα που σκοπό είχε να δημιουργηθεί ένα αντίβαρο στον βασιλικό επαγγελματικό στρατό, δήλωνε:

Δεν εννοούμε να δώση όπλα εις τους ανέστιους, εις τα στοιχεία της αναρχίας, αλλά να εφοπλίση τους επισήμους άνδρας της κοινωνίας, όλους του ιδιοκτήτας, τους εμπόρους,

²⁰¹ Λούβη, ό.π., σ. 120.

²⁰² *Ελπίς*, 10/4/48, σ.3 «Η κατωτέρω προκήρυξις του αυτοκράτορος της Ρωσίας προκάλεσε τας αυστηράς επικρίσεις του γαλλικού και γερμανικού τύπου. Ημείς φρονούμεν ότι περιέχει εγγύησιν διατηρήσεως της Ευρωπαϊκής ειρήνης εκφράζουσιν αρκετά σαφώς ότι ο αυτοκράτωρ αν και κατακρίνων τας γενομένας μεταβολάς δεν έχει σκοπόν να επέμβη αλλά θέλει μόνον διατηρήσει αμυντικήν θέσιν.»

τους βιομηχάνους, τους δικηγόρους, τους μαθητάς, τους καθηγητάς, τους λογίους, όλους όσους ως εκ της κοινωνικής θέσεώς των δε δύνανται παρά να ήναι φίλοι της ευνομίας.²⁰³

Μάλιστα δεν τους θεωρούσε καν εχθρούς. «Οι φιλήσυχοι πολίται,» παρατηρούσε «οι φίλοι της τάξεως δεν αποτελούσι πλέον δύναμιν της μοναρχίας. Δεν οφείλουν να σκεφθώσι, παρά της ίδιας αυτών συντηρήσεως διότι δεν επιθυμούσι να γενώσι δύναμις της μοναρχίας, όταν αυτήν δεν ζητεί την δύναμίν της εν τω έθνει».

Σχετικά βέβαια με την ιδεολογία του Λεβίδη, στο έργο της Λίνας Λούβης «Η Ευρώπη των Ελλήνων» έχει εκφρασθεί η άποψη ότι εμπνεόταν από σοσιαλιστικές ιδέες. Ωστόσο, θεωρούμε ότι κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από τις πηγές, όπως έχει ήδη σε ένα βαθμό φανεί, ενώ και ο ίδιος ο ισχυρισμός παρουσιάζει κάποια προβλήματα στην τεκμηρίωσή του. Η Λούβη βασιζόμενη στην Καραφουλίδου, περιγράφει τον Λεβίδη ως «ιδιότυπο πρώιμο «σοσιαλιστή».²⁰⁴ Παρ' όλα αυτά, η ίδια η Καραφουλίδου πουθενά δε χαρακτηρίζει στο έργο της τον Λεβίδη ως σοσιαλιστή ή επηρεαζόμενο από σοσιαλιστικές ιδέες. Αποσπάσματα από το έργο του, «*Η Ελληνική φυλή και η Δύσις: Απάντηση εις την Συνταγματικήν*»(1856) παραθέτονται σε ένα κεφαλαίο για τη διάδοση των ιδεών του Φουριέ, όχι όμως ως παράδειγμα διάδοσης των συγκεκριμένων ιδεών, αλλά ως παράλληλο κείμενο αναφοράς, κυρίως για τη σχέση Ελλάδας-Δύσης, προς ένα όντως φουριερίκο κείμενο: Την *Κοσμοσοφία ή το Καθολικόν Αλληλέγγυον*.(1856) που αποτελεί και το αντικείμενο εξέτασης του κεφαλαίου.²⁰⁵ Στο τέλος του κεφαλαίου η Καραφουλίδου καταλήγει: «Οι “σοσιαλιστές” της εποχής ακολουθούν την πεπατημένη. Το διακρίναμε στον Σοφιανόπουλο, το επιβεβαιώσαμε στον Ρενιέρη, το βρίσκουμε ξανά στον Λεβίδη».²⁰⁶ Εκ πρώτης όψεως φαίνεται να εννοεί ότι όλοι οι αναφερθέντες ήταν σοσιαλιστές, αλλά έχοντας διαβάσει το κεφάλαιο, καταλαβαίνει κανείς, ότι αναφέρονται ως εκφραστές της πεπατημένης.

Σίγουρα αυτή η κάπως συγκεχυμένη διατύπωση μπορεί εύκολα να παρερμηνευθεί. Δεν μπορεί να παρερμηνευθεί όμως η, μετά από λίγες σελίδες, τελευταία αναφορά της συγγραφέως στον Λεβίδη. Σε αυτήν ο Λεβίδης παρουσιάζεται ως παράδειγμα αρνητικής χρήσης των όρων «σοσιαλισμού» και «κοινοκτημονισμού», καθώς διαβεβαίωνε τους δυτικούς ότι «παρ ημίν επικρατούσιν υγιείς τινές συντηρητικάί της κοινωνίας αρχαί, άγνωστοι εν τη λοιπή Ευρώπη και των οποίων αμυδράν τινα ιδέαν έχοντες τινές των

²⁰³ *Ελπίς* 3/4/48, σ.1.

²⁰⁴ Λούβη, ό.π., σ. 123. Βασίζει τον χαρακτηρισμό πάνω στο βιβλίο της Καραφουλίδου. *Η γλώσσα του σοσιαλισμού. Ταξική προοπτική και εθνική ιδεολογία στον ελληνικό 19^ο αιώνα*. Ό.π., σ.122.

²⁰⁵ Καραφουλίδου, ό.π, σ.116-123.

²⁰⁶ Στο ίδιο σ. 122.

δημοκρατών της Δύσεως, έπλασαν το ανατρεπτικόν των κοινωνιών σύστημα του σοσιαλισμού και κομμουνισμού».

Επιπλέον, η Λούβη στηρίζει τον χαρακτηρισμό της σε μερικά χωρία από την *Ελπίδα* στα οποία εξέφραζε φιλεργατικές και, υποτίθεται, σοσιαλιστικές απόψεις. Στο πρώτο χωρίο η Λούβη αναφέρει: «Για τον ιδιότυπο πρώιμο “σοσιαλιστή” Κωνσταντίνο Λεβίδη, οι ευρωπαϊκές επαναστάσεις του 1848 αποκάλυψαν “την καχεξίαν της Ευρώπης”, αποδεικνύοντας ότι ο “εξευγενισμός της δεν αφορά τα ήθη αλλά την ύλην.”.. εν αντιθέσει “με την ημιβάρβαρον Ελλάδα και την βάρβαρον Ανατολή.... κανένας δεν υποχρεούται εκ του νόμου να εργάζεται 14-16 ώρας το ημερονύκτιον”». ²⁰⁷

Η αναγνώριση της αθλιότητας της εργατικής τάξης δεν αποτελεί επαρκές στοιχείο για να χαρακτηριστεί κάποιος σοσιαλιστής. Αντίστοιχη συμπάθεια για την κατάσταση των εργατών είχε εκφράσει και ο Tocqueville, ό οποίος είχε μιλήσει μάλιστα για τη διαφορά μεταξύ των «πλούσιων» και «φτωχών» κοινωνιών, ως προς τις κοινωνικές ανισότητες, και πρότεινε και νομοθεσίες για τη βελτίωση της θέσης των φτωχών.²⁰⁸ Δε θα μπορούσαμε όμως να τον χαρακτηρίσουμε σοσιαλιστή.

Το δεύτερο χωρίο έχει ως εξής: Όσο για τις ιδέες της κοινοκτημοσύνης και της κοινοπραξίας που «κατετρόμαξαν τας συντηρητικάς τάξεις των Ευρωπαϊκών κοινωνιών» δεν αντιμετωπίζονται ως απειλή από την *Ελπίδα*, εφόσον, όπως υποστηρίζει, η κοινοπραξία (socialisme) παρ’ ημίν και εν αυτή τη Τουρκία, είναι προ καιρού όχι ιδέα, αλλά πραγματικότητα. Τι άλλο είναι αι λεγόμενα “συντροφίαί”, τα λεγόμενα “κολλιγικά”, τα λεγόμενα “μερτικά” παρά κοινοπραξία ευγενής, γενναία, επωφελής, εις την κοινωνίαν;» Είναι σαφές ότι ο Λεβίδης, επηρεασμένος από τις πρώιμες σοσιαλιστικές ιδέες, «προσπαθεί να ντύσει με ρούχα ελληνικά τις ξένες αντιλήψεις».²⁰⁹

Το χωρίο όμως από το οποίο προκύπτουν οι σοσιαλιστικές ιδέες του Λεβίδη, έχει μια ενδιαμέση πρόταση, η οποία αλλάζει το νόημα του. Το πλήρες χωρίο έχει ως εξής: *Τας ιδέας κοινοκτημοσύνης και κοινοπραξίας, αίτινες κατετρόμαξαν τας συντηρητικάς τάξεις των Ευρωπαϊκών κοινωνιών, ο Ελληνικό λαός ούτε εννοεί καν, διότι εν Ελλάδι δεν υπάρχουν παρ’ ολίγιστοι αργοί, οίτινες και αυτοί ήθελον έχει εργασία, αν η Εξουσία... δεν εκράτει αυτούς εις αμηχανίαν* (σ.σ. υπογράμμιση δική μας). Άλλως τε η κοινοπραξία (socialisme) παρ’ ημίν και εν αυτή τη Τουρκία, είναι προ καιρού όχι ιδέα, αλλά

²⁰⁷ Λούβη, ό.π., σ. 123.

²⁰⁸ Alexis de Tocqueville, Μνημόνιο για τη φτώχεια. Αθήνα: Πόλις 2005.

²⁰⁹ Λούβη, ό.π., σ. 124.

πραγματικότητας. Τι άλλο είναι αι λεγόμενα “συντροφία”, τα λεγόμενα “κολλιγικά”, τα λεγόμενα “μερτικά” παρά κοινοπραξία ευγενής, γενναία, επωφελής, εις την κοινωνίαν».²¹⁰

Τα παραπάνω αποτελούσαν τη κατάληξη ενός άρθρου επικριτικού προς τη Μοναρχία, και προφανή σκοπό είχαν να δείξουν ότι ο λαός, και κατ’ επέκτασιν ο συντάκτης, «δεν ζητεί μεταβολή του είδους της κυβερνήσεως». Επομένως, οι σοσιαλιστικές ιδέες δεν αντιμετωπίζονται ως απειλή συγκεκριμένα για την Ελλάδα, όχι λόγω της φύσης τους, αλλά επειδή απλώς δεν αφορούσαν κανένα, μιας και δε γίνονταν κατανοητές. Το αποδεικνυε και ο ίδιος ο Λεβίδης προβάλλοντας τον «συμπρακτορικό» σοσιαλισμό (Associationism) του Φουριέ²¹¹ στις συντροφίες των εμπόρων, μη σκεφτόμενος ότι, αν ήταν έτσι τα πράγματα, το Σίτυ του Λονδίνου θα ήταν χάβρα σοσιαλιστών.²¹²

Όσον αφορά στην πλευρά της συμπολίτευσης οι επαναστάσεις αποτελούσαν παράδειγμα προς αποφυγή. Ο *Αίολος* με αφορμή την επιστολή Λαμαρτίνου προς τους υπουργούς εξωτερικών, με την οποία διακηρύττεται ότι η νέα Γαλλική δημοκρατία δεν έχει σκοπό να προκαλέσει έναν νέο Ευρωπαϊκό πόλεμο ή να ανατρέψει το κοινωνικό καθεστώς, δήλωνε σχετικά με την «Λαμαρτίνου Διδασκαλία»:

*Εις λαός χάνεται θέλων να προχωρήση περισσότερο παρ’ ότι απαιτεί η ώρα της ωριμότητός του. Και ποια είναι η ωριμότης ημών δια να απαιτώμεν πράγματα ανώτερα των δυνάμεών μας; Και μη γαρ όσα λέγονται και γράφονται από την αντιπολίτευσιν αποβλέπουν προς το κοινόν συμφέρον και όχι ότι είναι το λεγόμενον “σήκω συ να κάτζω γω!”. Εις τας παρούσας περιστάσεις η φρόνησις απαιτεί να περιορισθώμεν εν τω παρόντι εις τα ολίγα, και όταν ωριμάσωμεν καλώς, τότε να απαιτώμεν περισσότερα.*²¹³

Στις 10/4 απαντούσε στις συνεχείς εκλήσεις της Αντιπολίτευσης για αλλαγή στο κύριο άρθρο του με τίτλο «Τι ποιητέον;»

Ότι απαιτείται αφεύκτως η εις τα πράγματα μας βελτίωσις, τούτο δεν το αρνούμεθα, διότι εις το τετραετές διάστημα του συντάγματός μας όχι μόνο δεν ίδομεν διόρθωσιν εις τα οικονομικά μας πράγματα, αλλ’ ουδέ δικαιοσύνην ες τας θέσεις, και εις τους αγωνιστάς ίδομεν μάλλον παραγνωριζόμενους. Αλλά τί να γένη! Να αρχίσωμεν και πάλιν

²¹⁰ *Ελπίς*, 14/7/49, σ.1.

²¹¹ «Κολεκτιβισμός και συνεργατικός σοσιαλισμός», Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου (επιμ.), *Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια επιστημών*, τ.5. Αθήνα: Γιοβάνης 1969 σ.. 289-294. Για τον όρο «συμπρακτορικός» ως μετάφραση του όρου «σοσιαλιστικός» βλ. Καραφουλίδου, «Άλλες αποδόσεις του γαλλικού όρου socialisme», *Η Γλώσσα του Σοσιαλισμού*, ό.π., σ. 80-104. Για την ιδεολογία του Φουριέ ειδικά βλ. Δημάκης, *Φιλελευθερισμός Σοσιαλισμός και Εθνικισμός*, Αθήνα: Παπαζησης 1983, σ. 57.

²¹² Καραφουλίδου, ό.π., σ. 122.

²¹³ *Αίολος*, 27/3/48 «Λαμαρτίνου διδασκαλία», σ.1.

*εθνοσυνέλευσιν; Να ζητήσωμεν εκ νέου ταραχάς και θορύβους! Αλλά τότε απολύμεθα και έσεται η εσχάτη πλάνη χείρων της πρώτης.... Αναθέσωμεν τας ελπίδας μας πρώτον εις την φρόνησιν του πολυπόθητου βασιλέως μας, όστις δύναται κατά μίμησιν άλλων της Ευρώπης ηγεμόνων να φέρη την θεραπείαν των πραγμάτων μας, συμβουλευόμενος τους επισημοτέρους και συνετωτέρους άνδρας του έθνους μας, δεύτερον δε να περιμένωμεν τον ρουν, τον οποίον ήθελον λάβει τα της Ευρώπης πράγματα, εξ ων εξαρτάται το πλείστον και η τύχη του τόπου μας*²¹⁴

Παρατηρούμε, ότι ο συντάκτης του *Αιόλου* δεν απέστρεφε το βλέμμα του από τα εγχώρια προβλήματα. Δεχόταν ότι υπήρχε κακοδιοίκηση και ότι αρκετά πράγματα έπρεπε να αλλάξουν, όμως προείχε η ανάγκη για ησυχία και σταθερότητα. Η λύση δε βρισκόταν σε μια νέα εθνοσυνέλευση, αλλά στον Βασιλέα, με τη βοήθεια μιας κυβέρνησης όχι απαραίτητα εκλεγμένης από τον λαό. Επίσης δε συμεριζόταν τον επαναστατικό ενθουσιασμό των ομολόγων του. Δεν προέβαινε σε θριαμβολογίες για τη νίκη της προόδου και της ελευθερίας, αλλά ανέμενε την εξέλιξη των πραγμάτων. Πίσω από καλέσματα για ανατροπή του ψευδοσυνταγματισμού έβλεπε το αιώνιο «σήκω εσύ να κάτζω εγώ». Ακόμα και το ίδιο το Σύνταγμα κρινόταν με βάση τα αποτελέσματα που είχε στην οικονομική ζωή του τόπου και όχι για το αν κατάφερε να προστατεύσει τις ελευθερίες των πολιτών. Θα λέγαμε ότι μέσα από αυτόν τον σκεπτικισμό και τη συντηρητική στάση διαφαίνεται το πρακτικό πνεύμα του εμπορικού περιβάλλοντος της Ερμούπολης, το οποίο ανησυχούσε περισσότερο για τη εύρυθμη λειτουργία της διοίκησης και της αγοράς παρά για τη σωστή εφαρμογή των κοινοβουλευτικών πρακτικών.

Παρομοίως η *Συντηρητική* ήταν κατά οποιασδήποτε επαναστατικής αλλαγής στον ελληνικό χώρο. Όλα της τα φύλλα από τις 21 Μαρτίου, όταν φτάνουν οι ειδήσεις από τη Βιέννη μέχρι τις 10 Απριλίου, όταν ξεκινάει η εισβολή του Βελέντζα στη Λαμία, είναι αφιερωμένα στο σύνολο τους στην καταπολέμηση των επαναστατικών διαδόσεων.²¹⁵ Με μια σειρά γλαφυρών και γεμάτων έντασης άρθρων, ο συντάκτης άλλωστε ήταν λογοτέχνης, επικαλούνταν τον πατριωτισμό των Ελλήνων για να αντισταθούν στα καλέσματα όσων δε δίσταζαν να καταστρέψουν τη χώρα προκειμένου να ανέλθουν στην εξουσία. Στην προσπάθεια του να καταπολεμήσει την επαναστατική φημολογία ο συντάκτης διαχώριζε πλήρως την κατάσταση στην Ελλάδα από αυτήν της Ευρώπης. Στις 29/4 δήλωνε:

²¹⁴ Ο.π. 10/4/48 «Τι ποιητέον;» σ.1.

²¹⁵ *Συντηρητική*, 21/4/48, 29/4/48, 4/4/48, 10/4/48.

Η Ευρώπη εταράχθη εκεί, όπου οι λαοί υπέφερον του δεσποτισμού τας κακώσεις. Ημείς χάριτι θεία έχομεν ό,τι οι λαοί ούτοι εζήτησαν ν' αποκτήσωσι με θυσίας, με χύσεις αιμάτων και καταστροφάς. Έχομεν ελευθεροτυπίαν, Σύνταγμα, ελευθερίαν αμέτρητον. Αλλ' ας φθάσωμεν και εις τούτ' ειρηνικώς και όχι δια καταστροφών και απωλειών. μετρούντες ευσεινηδότης τας ηθικάς δυνάμεις όλων των κλάσεων και των τάξεων αυτών, δεν πρέπει να ασχάλλωμεν, αλλά να φροντίζομεν όλοι μια καρδιά και ειλικρινή πατριωτισμώ να επαναρθώσωμεν τα εσφαλμένα, να διορθώσωμεν εαυτούς δια της αυταπαρνήσεως, να στείλωμεν εις κόρακας την ιδιοτέλειαν, αλλώς και αυτός ο Θεός (ας με συγχωρηθή ο μέγας ούτος λόγος) δε θα δυνηθή να μας διορθώση.²¹⁶

Η Ελλάδα επομένως δεν είχε ανάγκη να επαναστατήσει γιατί σε αντίθεση με την Ευρώπη είχε ήδη Σύνταγμα και μάλιστα πολύ φιλελεύθερο σύμφωνα με τη γνώμη του συντάκτη. Παρέβλεπε βέβαια, ότι το ελληνικό Σύνταγμα του 1844, που κύριο πρότυπο του είχε το συντηρητικό γαλλικό Σύνταγμα του 1830, ήταν ήδη πεπαλαιωμένο.²¹⁷ Ως γνήσιος συντηρητικός τα νέα φιλελεύθερα συντάγματα που είχαν προκύψει από τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις, δεν τον συγκινούσαν, ούτε έβλεπε κάποια ανάγκη αλλαγής του υπάρχοντος ελληνικού όπως οι εφημερίδες της αντιπολίτευσης. Οι όποιες εκκλήσεις για επαναστατικές ανατροπές έρχονταν εκ του πονηρού. Σίγουρα υπήρχαν προβλήματα, αλλά η επανάσταση δεν ήταν η λύση αλλά η καταστροφή:

Τι απόκειται λοιπόν ημίν πλέον να πράζωμεν; Να καταστρέψωμεν την Πατρίδα μας δια να αναπλάσωμεν εαυτούς; Να αναγεννηθώμεν από την στάκτην της; Να κρημνίσωμεν μιαν οικοδομήν, την οποίαν εικοσιοκτώ ετών αίματα και ιδρώτες εδημιούργησαν; Η τολμηρά αυτή ιδέα είναι απόρροια απηλπισμένων κεφαλών και απονενομημένων καρδιών. Είναι αυτόχρημα προδοσία. ...Ομολογούμεν ότι δεν είμεθα ευδαίμονες, ότι δεν εφθάσαμεν εις το τέλειον, αλλά δια τούτο πρέπει να ανάψωμεν πυρ και να ριφθώμεν εν τω μέσω αυτού; Η ανθρωπότης δεν πηδά, προοδεύει ήρεμα.²¹⁸

Η τελευταία φράση φανερώνει για ακόμα μια φορά την ιδεολογική αντίθεση της εφημερίδας προς την έννοια της επανάστασης. Η πρόοδος επέρχεται ομαλά και σταδιακά χωρίς άλματα. Η επανάσταση σήμαινε όλεθρο και καταστροφή. Αντί για αναταραχές λοιπόν η Ελλάδα έπρεπε να αρπάξει την ευκαιρία να αναδειχθεί ως μοναδικός πόλος σταθερότητας μέσα σε μια ταραγμένη Ευρώπη. Στις 29 Μαρτίου δημοσίευε γράμμα ενός

²¹⁶Ο.π. 29/4/48 σ.1.

²¹⁷ Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του*, ό.π., σ. 92. Βασιζόταν επίσης σε μικρότερο βαθμό στο βελγικό Σύνταγμα του 1831. Βλ. στο ίδιο.

²¹⁸Ο.π., 4/4/48 σ.1.

εμπόρου από τη Μασσαλία στο οποίο ανέφερε αυτή τη δυνατότητα. Ο συντάκτης την προλόγιζε καλώντας τον αναγνώστη

*να κάμη δικαίας κρίσεις περί της ανάγκης εις τας παρούσας κρισίμους περιστάσεις της Ευρώπης, πόσον η ησυχία θέλει ωφελήσει την Ελλάδα. Έαν σήμερον ο πατριωτισμός των Ελλήνων δεν εξυπνήση, εάν οι Έλληνες δεν θεωρήσωσι την σημερινήν των πραγμάτων της Ευρώπης κατάστασιν, ως την πρώτην και κυρίαν αφορμήν μιας νέας εποχής δια αυτήν πλούτου και ευτυχίας, δε διστάζωμεν να είπωμεν, ότι στο εξής ας μην ελπίζωμεν τίποτε.*²¹⁹

Αργότερα στις 10 Απριλίου, προκειμένου να πείσει τους ομογενείς επιχειρηματίες να έρθουν στη χώρα, τους διαβεβαίωνε ότι

*ο λαός της Ελλάδος καταγίνεται αξιεπαίνως εις τα έργα του φροντίζων περί της υλικής αυτού ευημερίας επιθυμών την συντήρησιν των καθεστώτων καταφρονεί τους σπουδάρχας εκείνους οίτινες με τον πατριωτισμόν και την ελευθερίαν εις το στόμα, επλήρωσαν πάντοτε με συμφοράς την Ελλάδα. Η διαγωγή του αμίμητου τούτου λαού είναι απίστευτος και ίσως ο έξω κόσμος νομίζει ότι γράφομεν υπερβολάς. αλλ' αυτή είναι η καθαρά και αμερόληπτος αλήθεια ... Ορκιζόμεθα εις τα ιερώτερα ότι σας λέγομεν αλήθειας. Ναι η καρδιά μας δεν είναι μολυσμένη από τα πάθη των φατριών.*²²⁰

Από τα παραπάνω αποσπάσματα φαίνεται να εκφράζεται ένας υπερχειλίζων εθνικισμός για το «αμίμητο» έθνος των Ελλήνων, για το οποίο ο συντάκτης ισχυριζόταν ότι «Δεν εκολακεύσαμεν τον λαόν οσάκις εκηρύξαμεν οτι είναι ο ευαγωγότερος, ο φιλονομώτερος και ο φιλοπονώτερος λαος της γης».²²¹ Ένας εθνικισμός, ο οποίος είχε χάσει τις φιλελεύθερες συνδηλώσεις που παρατηρούμε στις υπόλοιπες εφημερίδες, οι οποίες συνδύαζαν τον αγώνα των λαών για εθνική ανεξαρτησία με τα αιτήματά τους για μια συνταγματική κοινοβουλευτική διακυβέρνηση. Στη *Συντηρητική* είχε αποκτήσει πια μια ξεκάθαρα αντιδραστική λειτουργία. Το αίσθημα του πατριωτισμού επιστρατευόταν για να πείσει τους Έλληνες να μην προβούν σε κάποια επαναστατική κίνηση και αντιδιαστέλλονταν με την ιδιοτέλεια που έδειχναν οι οπαδοί των κομμάτων.²²² Το όραμα του συντάκτη περί εθνικής ομόνοιας αντιμαχόταν τα κόμματα, τους «σπουδάρχας» που υπονόμειαν την ενότητα του έθνους. Απ' όλο το πολιτικό σύστημα μόνο ο βασιλιάς βρισκόταν στο απυρόβλητο της κριτικής.

²¹⁹ Ο.π., 29/3/48 σ.3.

²²⁰ Ο.π. 10/4 σ.3.

²²¹ Ο.π., 25/3/48 σ.1.

²²² Θα κάναμε λάθος, αν πιστεύαμε ότι στήριζε το Γαλλικό Κόμμα. Καταφέρεται ενάντια στα «θαυματουργά τσιράκια του Κωλέττη, τα οποία δια να ζετρυπώσει, διέφθειρεν όλον το δημόσιο ταμείο και ήδη πληρώνομεν τον φόρο των ανομιών του», *ό.π.*, 10/4/48 σ.3. Μόνο ο βασιλιάς που προσωποποιεί τη θέληση του έθνους νομιμοποιείται στα μάτια του.

Στη παραπάνω χρήση της έννοιας του πατριωτισμού από την εφημερίδα, μπορούμε να εντοπίσουμε έναν αναδυόμενο «επίσημο εθνικισμό», όπως τον περιέγραψε ο Μπένεντικτ Άντερσον στο έργο για τις *Φαντασιακές Κοινότητες*. Σύμφωνα με τον Άντερσον, τα μοναρχικά καθεστώτα, και οι ομάδες εξουσίας γύρω από αυτά, όταν ήρθαν αντιμέτωπα με τα λαϊκά εθνικιστικά κινήματα των αρχών του 19^{ου} αιώνα, προσπάθησαν να αντλήσουν νομιμότητα για την εξουσία τους συνδέοντας τη Μοναρχία με την επικρατούσα εθνικότητα των επικρατειών τους. Αυτή η διαδικασία επιταχύνθηκε ιδιαίτερα μετά τις επαναστάσεις του 1848, αφού οι συντηρητικοί συνειδητοποίησαν ότι έπρεπε να προσεταιριστούν τις λαϊκές μάζες, προκειμένου να διατηρήσουν την εξουσία τους. Έτσι ο εθνικισμός άρχισε να αποκολλάται από τα φιλελεύθερα κινήματα και να αποκτά συντηρητικό χαρακτήρα.²²³

Πιθανόν η διαδικασία γένεσης ενός ελληνικού «επίσημου εθνικισμού», να είχε ξεκινήσει ήδη από την άφιξη του Όθωνα στο νέο εθνικό κράτος της Ελλάδας, προκειμένου ο Βαυαρός βασιλέας να νομιμοποιούνταν στα μάτια των αλλοεθνών και αλλόθρησκων υπηκόων του, ως εκείνος που θα εκπλήρωνε τους εθνικούς πόθους.²²⁴ Και στη συνέχεια να επιταχύνθηκε από την επανάσταση του 1843, η οποία αμφισβήτησε σοβαρά την εξουσία του Όθωνα, καθώς ο μονάρχης χρειαζόταν να υπερασπιστεί την εξουσία του απέναντι στους κοινοβουλευτικούς θεσμούς. Γι' αυτό και αντιπαραβαλλόταν ως ενσάρκωτης της εθνικής ομοψυχίας, απέναντι στους ιδιοτελείς κομματάρχες.²²⁵

Τέλος, ένα ενδιαφέρον στοιχείο των άρθρων του είναι ο αποδέκτης των εκκλήσεων του για πατριωτισμό και ομόνοια. Ο ίδιος απευθύνεται στους Έλληνες πολίτες. Ωστόσο, όταν μιλά για τον λαό, για το πόσο εργατικός, φιλήσυχος και απορριπτικός είναι στις επαναστατικές σειρήνες, δεν απευθύνεται σε εκείνον. Περιγράφει τα λαϊκά χαρακτηριστικά κάποιον άλλο, έξω από τον λαό. Αυτός ο κάποιος

²²³ Βλ. Άντερσον, «Επίσημος Εθνικισμός και Ιμπεριαλισμός», *Φαντασιακές Κοινότητες*, ό.π., σ. 133-164. Πρβλ. με τις παρατηρήσεις Χομπσμπάουμ ότι μετά τις επαναστάσεις του 1848 οι συντηρητικοί έπρεπε να υιοθετήσουν κάποια από τα επαναστατικά αιτήματα, ανάμεσα τους και τα εθνικιστικά. Hobsbawm, *Η εποχή του Κεφαλαίου*, ό.π., σ. 48-50.

²²⁴ Δεν είναι τυχαίο ότι τον έδιωξαν, όταν απέδειξε ότι δεν μπορούσε να ικανοποιήσει αυτούς του πόθους, σε αντίθεση με τον Ιταλό ομόλογο του Βίκτωρα Εμμανουήλ Β', που έωνε την ίδια περίοδο την Ιταλία υπό το σκήπτρο του. Ο τρόπος με τον οποίο, ο δεύτερος πόλεμος της Ιταλικής Ανεξαρτησίας (1859) και η εκστρατεία του Γαριβάλδη στο βασίλειο της Νάπολης επηρέασαν καίρια την έξωση του Όθωνα, αναλύεται, στο έργο Λιάκος, *Η Ιταλική ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα.*, ό.π.

²²⁵ Η άποψη αυτή διαφαίνεται ξεκάθαρα σε ένα κατοπινό άρθρο στις 19 Σεπτεμβρίου 1848 στο οποίο έγραφε: *Το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ιερόν και απαραβίαστον, οι δε υπουργοί αυτού είναι υπεύθυνοι. Καθ' ημάς άρα ο Βασιλεύς τίποτε δεν πράττει κακόν, είναι ανεύθυνος, εξ' εναντίας δε παν αγαθόν εξ αυτού απορρέει. Οι θέλοντες λοιπόν να προσάψωσιν εις αυτόν τας αγαθάς ή κακάς πράξεις των υπουργών, βλασφημοῦσι κατά του Συντάγματος... ας είμεθα Συνταγματικοί και δίκαιοι Συνταγματικοί.» Συντηρητική 19/11/48, σ.1.*

αποκαλύπτεται στο πρωτοσέλιδο άρθρο του στις 4 Απριλίου. Καθώς κατηγορεί τους «λαοπλάνους» που ανάβουν καινούργια πάθη χωρίς να νοιάζονται για τη βλάβη που θα επιφέρουν στο λαό, ξαφνικά διακόπτει τη ροή του λόγου και απευθύνεται απευθείας σε αυτούς:

Ω καλοί άνθρωποι! Ομολογείτε, ότι αυτή η πολυπόθητος η μελισταγής Κυβέρνησις απέρασε διαδοχικώς και πολλάκις εις χείρας όλων ημών; Ομολογείτε ότι όλοι ημείς οι κατά καιρούς κυβερνήσαντες είμεθα αυτοί εμείς; Ομολογείτε ότι πώποτε δεν εφυλάξαμεν τον λόγον μας, ότι πώποτε δεν εφυλάξαμεν ως ιεράν την υπόσχесίν μας; Ομολογείτε ότι ο λαός έπαθεν απειράκις από τας διχονοίας μας, από τας υποσχέσεις μας, από τα συμφέροντά μας; και εάν ημείς το αρνηθώμεν ο λαός θέλει μας ειπή -Ψεύδεσθε!.. Έαν μόνον αγαπώμεν την πατρίδα, την ελευθερίαν, την δικαιοσύνην, την αρετήν, διά να κυβερνώμεν ημείς και οι φίλοι μας και όχι άλλοι, ας λείψη η τοιαύτη αγάπη.²²⁶

Η παραπάνω αποστροφή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς ο συντάκτης αν και μιλούσε για τον λαό και τα δεινά του δεν απευθυνόταν σε εκείνον. Απευθυνόταν στα μέλη των αρχηγετικών τάξεων του ελληνικού κράτους, μέρος των οποίων ένιωθε και ο ίδιος ο συντάκτης («οι κυβερνήσαντες είμεθα αυτοί εμείς»). Φαίνεται ότι κατώτερες κοινωνικά τάξεις, που όπως έχουμε δει αποτελούσαν τον «λαό», θεωρούνταν ότι βρίσκονταν εκτός του αναγνωστικού κοινού της εφημερίδας. Αυτή η αντίληψη δεν πηγάζει από τις συντηρητικές ιδέες του συντάκτη, αλλά μάλλον είναι αποτέλεσμα της ίδιας της φύσης της δημόσιας σφαίρας. Όπως έχουμε αναφέρει στην εισαγωγή, η δημόσια σφαίρα περιοριζόταν μεταξύ των προεστών και των αστικών τάξεων του κράτους. Επομένως, ο λαός και η γνώμη του απασχολούσαν, όπως φαίνεται από το απόσπασμα, όμως οι συζητήσεις γύρω από αυτόν γίνονταν ερήμην του.

²²⁶ Ο.π.,4/4/48, σ. 1.

2.4. Καλοκαίρι 1848: Το σημείο καμπής

Οι επαναστάσεις του Μαρτίου είχαν εντυπωσιάσει με τη σφοδρότητά τους. Μέσα σε ένα μήνα όλα σχεδόν τα ευρωπαϊκά κράτη είχαν συνταγματικές, φιλελεύθερες κυβερνήσεις, η Γερμανία και η Ιταλία πραγματοποιούσαν το όνειρο της ενοποίησης και η πανσπερμία λαών της Αυστριακής αυτοκρατορίας αποκτούσαν την αυτονομία τους. Γρήγορα όμως θα αποδεικνυόταν ότι η σταθερότητα των νέων κυβερνήσεων και η επίτευξη των εθνικιστικών πόθων ήταν ιδιαίτερα επισφαλής. Οι πρώτες σκιές στη φαινομενικά απόλυτη επιτυχία των ευρωπαϊκών επαναστάσεων άρχισαν να φαίνονται τον Μάιο και συγκεκριμένα στις 15 του μήνα. Εκείνη την ημερομηνία, την ίδια ακριβώς ημέρα, και χωρίς κανενός είδους συνεννόηση σημειώθηκαν ριζοσπαστικά κινήματα σε τρεις διαφορετικές πρωτεύουσες: στο Παρίσι, τη Βιέννη και τη Νάπολη. Στο Παρίσι, ριζοσπάστες προσπάθησαν να διαλύσουν την εθνοσυνέλευση και να επιβάλουν νέα επαναστατική κυβέρνηση. Η εθνοφυλακή τους διέλυσε μέσα μία ημέρα και όλοι οι ηγέτες τους οδηγήθηκαν στη φυλακή. Στη Βιέννη ριζοσπάστες διαδήλωσαν μπροστά στο Αυτοκρατορικό παλάτι για ένα πιο δημοκρατικό Σύνταγμα. Ο Αυτοκράτορας δέχτηκε να παραχωρήσει καθολικό δικαίωμα ψήφου και να δημιουργήσει μια ενιαία βουλή. Δυο μέρες αργότερα διέφυγε από την πόλη. Τέλος, στη Νάπολη η 15η Μαΐου ήταν η μέρα που υποτίθεται θα ξεκινούσε τις εργασίες της η νέα εθνοσυνέλευση της χώρας. Όμως οι ριζοσπάστες δεν εμπιστεύονταν τον βασιλιά Φερδινάνδο Β΄, ότι θα κυβερνούσε σύμφωνα με τις συνταγματικές επιταγές. Όταν τους ζητήθηκε να ορκιστούν ότι θα διατηρούσαν το υπάρχον, μοναρχικό, Σύνταγμα ως είχε, αρνήθηκαν και αμέσως στήθηκαν οδοφράγματα στην πόλη. Τα βασιλικά στρατεύματα εισέβαλαν και κατέπνιξαν την εξέγερση.²²⁷

Για πρώτη φορά φάνηκαν να επιβεβαιώνονται οι κρυφοί φόβοι που υπήρχαν μεταξύ των αστών, ότι η πολιτειακή, συνταγματική μεταβολή είχε ανοίξει τον ασκό του Αιόλου για τις δυνάμεις της κοινωνικής επανάστασης. Επομένως η 15 Μαΐου εγκαινιάζει την αρχή της απομάκρυνσης των αστικών τάξεων από την επαναστατική υπόθεση και τη συνάντησή τους με τις δυνάμεις της συντήρησης. Ήδη στη Βιέννη την επομένη της *Sturmpetition*, της διαδήλωσης των ριζοσπαστών, υπήρξε φροντίδα να τεθούν υπό έλεγχο. Δημιουργήθηκε επιτροπή ασφαλείας, που σκοπό είχε την υπεράσπιση «των προσωπικών δικαιωμάτων και της ιδιοκτησίας... απέναντι σε όσους ήθελαν την ανατροπή ολόκληρης

²²⁷Rapport, ό.π., σ. 165.

της νόμιμης τάξης και τη διάλυση της πολιτισμένης κοινωνίας»,²²⁸ ενώ η εθνοφρουρά και οι φοιτητές τέθηκαν υπό την εξουσία του στρατού. Στην Πράγα, μετά από ένα μήνα εργατικών διαδηλώσεων και γενικής αναταραχής, οι εβραίοι και οι γερμανοί κάτοικοι, που αποτελούσαν τη μεγάλη πλειοψηφία των αστών, υποδέχθηκαν με επευφημίες την είσοδο των αυτοκρατορικών στρατευμάτων στις 15 Ιουνίου.²²⁹

Το γεγονός που ολοκλήρωσε αυτή τη διαδικασία μεταστροφής θεωρείται η εργατική εξέγερση του Ιουνίου στο Παρίσι. Μετά τις 15 Μαΐου οι φιλελεύθεροι αφού είχαν αντιμετωπίσει τους πολιτικούς τους αντιπάλους, θα στρέφονταν στους κοινωνικούς τους αντιπάλους. Αμέσως ξεκίνησαν διαδικασίες για να κλείσουν τα εθνικά εργαστήρια, κρατικές βιοτεχνίες που είχαν δημιουργηθεί μετά την επανάσταση του Φεβρουαρίου, και στις οποίες έβρισκαν εργασία άνεργοι εργάτες. Στις 20 Ιουνίου με απόφαση της εθνικής συνέλευσης τα εθνικά εργαστήρια, καταργήθηκαν οριστικά και όσοι εργάζονταν σε αυτά έπρεπε ή να καταταγούν στον στρατό ή να εργαστούν στην αποξήρανση ελών. Προκλήθηκαν τεράστιες αντιδράσεις με τους εργάτες να συγκεντρώνονται σε ολοένα και μεγαλύτερα συλλαλητήρια, τα οποία στις 23 Ιουνίου κατέληξαν σε ανοιχτή ένοπλη εξέγερση. Η εθνοσυνέλευση έδωσε απόλυτη εξουσία στον Στρατηγό Καβαινιάκ, ο οποίος κατέπνιξε την εξέγερση στο αίμα, με πρωτοφανή σκληρότητα. Η ένοπλη κίνηση των εργατών σκόρπισε τον τρόπο στους αστούς, ανεξαρτήτως πολιτικών φρονημάτων.²³⁰ Κανένας δεν είχε αυταπάτες για τον ταξικό χαρακτήρα της σύγκρουσης. Ο Τοκβίλ, ο επιφανέστερος φιλελεύθερος στοχαστής της εποχής τους διατεινόταν ότι αυτή η εξέγερση δεν είχε όμοια της στο παρελθόν, επειδή «στόχος της ήταν όχι να αλλάξει τη μορφή της διακυβέρνησης, αλλά να αλλάξει το ίδιο το κοινωνικό καθεστώς. Δεν ήταν μια πολιτική διαμάχη, αλλά ένας ταξικός αγώνας, ένα είδος πόλεμου των δούλων».²³¹

Η κατάπνιξη της εξέγερσης των εργατών του Ιουνίου στο Παρίσι, θα αποτελέσει σημείο καμπής για την εξέλιξη των επαναστάσεων σε όλη την Ευρώπη.²³² Όπως η επιτυχία της επανάστασης του Φεβρουαρίου έδωσε το έναυσμα για τις υπόλοιπες, έτσι και η ήττα της εξέγερσης του Ιουνίου, έδωσε το παράδειγμα στους συντηρητικούς και αντεπαναστάτες σε όλη την Ευρώπη, ότι μπορούσαν να νικήσουν. Επίσης, οι αστοί της

²²⁸Στο ίδιο, σ. 137.

²²⁹Στο ίδιο σ.133.

²³⁰Ακόμα και οι Ριζοσπάστες ηγέτες όπως ο Ledru Rollin και ο Auguste Blanqui δεν ήταν υπέρ της εξέγερσης, με τον Rollin να στέλνει μήνυμα προς τους εθνοφρουρούς της επαρχίας να έρθουν να βοηθήσουν στην καταπολέμηση της. Στο ίδιο σ.195, 203.

²³¹Servile wars στο πρωτότυπο. Αναφέρεται στις εξεγέρσεις των δούλων στην αρχαία Ρώμη. Στο ίδιο, σ. 209.

²³²Στο ίδιο, σ. 211.

υπόλοιπης Ευρώπης είδαν στα γεγονότα του Ιουνίου, μια προειδοποίηση για το τι θα μπορούσε να συμβεί και στις δικές του πόλεις. Συνεπώς σηματοδότησε το τέλος της συμμαχίας των αστικών τάξεων με τους εργάτες και τους ριζοσπάστες. Οι αστοί στράφηκαν προς τους συντηρητικούς και τα παλαιά καθεστώτα, για να αντιμετωπίσουν την απειλή των εργατών και να επιβάλουν τον νόμο και την τάξη. Μπροστά στις πολιτικές ελευθερίες συνειδητοποίησαν ότι προτιμούσαν την κοινωνική ευταξία. Μπροστά στη διακυβέρνηση με αυταρχικό τρόπο και τους εχθρούς κάθε διακυβέρνησης, προτιμούσαν το πρώτο.²³³

Το υπόλοιπο καλοκαίρι συνέχισε σχετικά ήρεμα. Το μοναδικό νέο επαναστατικό κίνημα σημειώθηκε στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες στις 26 Ιουνίου, το οποίο όμως γρήγορα κατεστάλη. Στις 10 Ιουλίου ρωσικές δυνάμεις, ύστερα από αίτημα της Υψηλής Πύλης, καταλαμβάνουν το Ιάσιο και καταπνίγουν την επανάσταση στη Μολδαβία. Το τελειωτικό χτύπημα θα ερχόταν στις 25 Σεπτεμβρίου με την κατάληψη του Βουκουρεστίου από τα οθωμανικά στρατεύματα. Όσον αφορά τον πόλεμο για την ενοποίηση της Ιταλίας, μεταξύ Πεδεμοντίου και Αυστριακής αυτοκρατορίας, μετά από σειρά μαχών, υπογράφηκε ανακωχή στις 4 Αυγούστου, η οποία επέστρεφε το καθεστώς της περιοχής της Λομβαρδίας στο status quo ante.

Φαινομενικά τα συνταγματικά, φιλελεύθερα καθεστώτα που είχαν ανέλθει στην εξουσία τον Μάρτιο έδειχναν να έχουν εδραιωθεί. Είχαν καταφέρει και να ανατρέψουν τα παλαιά καθεστώτα, εξασφαλίζοντας μια σχετικά αναίμακτη μετάβαση εξουσίας, και είχαν αντιμετωπίσει την κοινωνική απειλή των ριζοσπαστών και των εργατών. Όμως πλέον είχαν χάσει τη νομιμοποίηση και την υποστήριξη τους στην κοινωνία. Οι εργάτες και οι ριζοσπάστες είχαν αποξενωθεί, μετά τη βίαιη καταστολή και απόρριψη των αιτημάτων τους για μέτρα κοινωνικής δικαιοσύνης και δημοκρατία, οι αστοί είχαν χάσει την εμπιστοσύνη τους στην ικανότητα των φιλελεύθερων κυβερνήσεων, και του ίδιου του συνταγματικού πολιτεύματος να διατηρήσουν την τάξη και να προστατεύσουν την ιδιοκτησία. Ο δρόμος είχε προλειανθεί για την Αντίδραση που θα επανερχόταν δριμύτερη το φθινόπωρο.

Ο ελληνικός Τύπος μέχρι τον Μάιο του 1848 ήταν απορροφημένος από την ανταρσία, όπως έλεγαν,²³⁴ των ληστών. Δεν υπήρχε χώρος για ουσιαστική ενασχόληση με τις εξελίξεις στην Ευρώπη. Έτσι τα γεγονότα της 15ης Μαΐου περνάνε σχεδόν απαρατήρητα. Ο *Αιών* και *Ελπίς* αναφέρονται συνοπτικά στα γεγονότα της Νάπολης και

²³³Στο ίδιο, σ. 227.

²³⁴*Αίολος*, 29/5/48 «Η εσχάτως γενόμενη ανταρσία», σ.1.

των Παρισίων, με την *Ελπίδα* να αφιερώνει μόλις μία στήλη. Και οι δύο καταδίκασαν τις σφαγές στη Νάπολη, όπως και το πραξικόπημα των ριζοσπαστών στο Παρίσι. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το σχόλιο της *Ελπίδος* για τα γεγονότα των Παρισίων:

*Απέτυχεν τοιουτοτρόπως το σχέδιον των οπαδών της κοινοκτημοσύνης (communistes). Προβλέπουμε όμως ότι αν οι λογιώτατοι, οίτινες κρατούσι σήμερον τας ηγίας της κυβέρνησης, δεν παραιτήσωσι την άχρι τούδε πολιτικήν των, πολιτικήν νόθον, θέλουν συμβή ταραχαί εν Γαλλία, συνεπεία των οποίων θέλει είσθαι ο γενικός εμπρησμός της Ευρώπης.*²³⁵

Για πρώτη φορά εμφανίζεται το φάντασμα του κομμουνισμού στον έντυπο λόγο. Διαφαίνεται επίσης η προτίμηση του συντάκτη για δραστικές πολιτικές και η περιφρόνηση που κρατούσε για τους «λογιώτατους» με την αναποφασιστικότητά τους. Όσον αφορά στον συμπολιτευόμενο Τύπο, η *Συντηρητική* αναφέρθηκε μόνο στο Παρίσι, ενώ ο *Αίολος* δεν αναφέρθηκε καθόλου σε κανένα από τα επαναστατικά γεγονότα.²³⁶

Ο Τύπος άρχισε σταδιακά τον Ιούνιο να στρέφει την προσοχή στο εξωτερικό, όταν πλέον η προοπτική της εγχώριας επανάστασης είχε απομακρυνθεί. Ωστόσο, οι δραματικές εξελίξεις των ευρωπαϊκών επαναστάσεων δε θα επανέρχονταν στο πλήρως επίκεντρο της προσοχής. Φυσικά πάντα υπήρχαν αναφορές για αυτές στα φύλλα των εφημερίδων, όμως ελάχιστες φορές έγιναν πρωτοσέλιδα, και λίγα ήταν τα σχετικά άρθρα γνώμης. Ο *Αιών* και η *Συντηρητική* τις περισσότερες φορές έχουν αφιερωμένες μία με δύο σελίδες ολόκληρες σε ειδήσεις από το εξωτερικό, ενώ ο *Αίολος* παρέθετε σε κάθε φύλλο του εκτεταμένα αποσπάσματα από τα Γαλλικά έντυπα τα οποία ανέλυαν την πολιτική κατάσταση στη Γαλλία και την Ευρώπη. Όσον αφορά στην *Ελπίδα*, οι αναφορές της στα ευρωπαϊκά τεκταινόμενα ήταν ελάχιστες και από τον Ιούλιο και μετά στην κυριολεξία μηδενικές. Η ριζοσπαστική εφημερίδα αφιέρωνε το σύνολο της ύλης της στη κριτική της κυβέρνησης. Προφανώς, εφόσον οι εξωτερικές ειδήσεις δεν μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν στον αντιπολιτευτικό λόγο, δεν κρινόταν σκόπιμο να παρατεθούν.

Σε ένα βαθμό η μικρότερη ένδειξη ενδιαφέροντος οφείλεται στις λιγότερο ραγδαίες εξελίξεις σε σχέση με τον Μάρτιο. Όμως και η εγχώρια πολιτική σκηνή δεν είχε να αντιτάξει κάποιο μεγάλο γεγονός πέρα από έναν μικρό ανασχηματισμό της κυβέρνησης στις 25 Ιουνίου. Ο βασικός λόγος ήταν ότι ο αντίκτυπος της ανταρσίας δεν είχε περάσει, αλλά διαπερνούσε ακόμα σε μεγάλο βαθμό τον έντυπο λόγο. Όπως θα δούμε παρακάτω, μπορεί το καλοκαίρι του 1848 οι εξεγέρσεις να είχαν κατασταλεί και

²³⁵ *Ελπίς*, 24/5/48, σ.3.

²³⁶ *Ελπίς*, 24/5/48, *Αιών*, 26/5/48, *Συντηρητική*, 29/5/48.

οποιαδήποτε προοπτική για επαναστατική αλλαγή καθεστώτος στην Ελλάδα να είχε παρέλθει, όμως οι δυο αντιμαχόμενες παρατάξεις ακόμα διαχειρίζονταν τις συνέπειες αυτών των γεγονότων

Η αντιπολίτευση είχε ηττηθεί στη προσπάθειά της να ανατρέψει το «Κωλεττικό» σύστημα και ο λαός δεν είχε ακολουθήσει το παράδειγμα των ευρωπαϊκών επαναστάσεων. Ως επακόλουθο, ο αντιπολιτευόμενος Τύπος έπρεπε να διαχειριστεί αυτήν την ήττα. Ο συντάκτης του *Αιώνα*, αφού εξέφρασε την οργή του για το αδιόρθωτο των ελληνικών πραγμάτων, και οίκτιρε την κατάσταση τους, περιήλθε σε μια φάση περισυλλογής. Από τον Ιούλιο και μετά, μέχρι τον Σεπτέμβριο, με σειρά πρωτοσέλιδων άρθρων του θα προσπαθούσε να ερμηνεύσει την αποτυχία, σύμφωνα με την οπτική του συντάκτη, της Ελλάδας να αλλάξει το συντηρητικό καθεστώς της, αλλά και να ανιχνεύσει τη διαμόρφωση του πολιτικού και κομματικού τοπίου σε αυτήν τη νέα εποχή.²³⁷ Η *Ελπίς* με τη σειρά της ξεκίνησε και αυτή μια σειρά άρθρων τον Ιούνιο στα οποία εντόπιζε τα αίτια της ελληνικής κακοδαιμονίας στη συμπεριφορά των Προστάτιδων δυνάμεων απέναντι στο προστατευόμενό τους κράτους. Τις κατηγορούσε για τη στάση τους αναφορικά με τα δάνεια, την επέμβαση στα εσωτερικά, την επιβολή ξένων προς τη χώρα συνταγματικών προτύπων.²³⁸ Το υπόλοιπο καλοκαίρι αφιέρωσε στη μαχητική -όπως πάντα- κριτική του υπουργείου.

Οι συμπολιτευόμενες εφημερίδες από την άλλη μετά το πέρας της κρίσης συνέχιζαν να επιτίθενται εναντίον αυτών που θεωρούσαν ότι την ξεκίνησαν, την αντιπολίτευση και τις εφημερίδες της. Η *Συντηρητική* παρέθετε σειρά άρθρων που καταδείκνυαν τη διαχρονικά καταστρεπτική για τον Ελληνισμό πορεία του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και του «Μαυροκορδατισμού»,²³⁹ ενώ αφιέρωνε ολόκληρο κύριο άρθρο για την *Ελπίδα* την « κηρύττουσα ότι οι όχλοι ρίπτουσι τους θρόνους των Ηγεμόνων από τα παράθυρα, δια να συνιθίση την ελληνικήν ακοήν εις την αποτρόπαιον και ανατρεπτικήν των κοινωνιών ταύτην πράξι».²⁴⁰ Ο *Αίολος* θα κρατήσει πιο ουδέτερη στάση, γράφοντας υπερασπιστικά άρθρα για τη κυβέρνηση και δημοσιεύοντας άρθρα

²³⁷ Βλ. *Αιών*, 12/6/48 «Τα πρόσωπα», 14/7/48 «Στα χαμένα», 7/8/48 «Πού είμεθα;», 10/8/48 «Τα κόμματα». Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει σειρά άρθρων, τα οποία υποτίθεται ήταν γράμματα από οπαδούς διαφορετικών πολιτικών παρατάξεων. Βλ. *Αιών* 14/8/48 «Ο Ανθυπουργικός», 18/8/48 «Ο Νάπας», 21/8/48 «Ο Μοσχομαγκίτης», 28/8/48 «Ο Μπαρλάς». Τα άρθρα αυτά είναι ιδιαίτερης αξίας για τον μελετητή της ελληνικής πολιτικής ιστορίας, όμως, καθώς αφορούν αποκλειστικά την εγχώρια πολιτική σκηνή, εκκρίπτουν της προσοχής της παρούσης εργασίας.

²³⁸ Βλ. *Ελπίς*, 5/6/48, 11/6/48, 25/6/48, 28/6/48. Ενδεικτικά, για την αντιμετώπιση του θεσμού της γερουσίας ως ξένο θεσμό, που δεν ταίριαζε στην Ελλάδα βλ. Λούβη, ό.π., σ. 100-101.

²³⁹ *Συντηρητική*, 10/6/48, 20/6/48, 2/7/48.

²⁴⁰ ό.π., 17/7/48 σ.1.

σχετικά με θρησκευτικά ζητήματα.²⁴¹ Τον Αύγουστο όμως και οι δύο εφημερίδες θα έρχονταν σε διαμάχη με αντιπολιτευόμενες εφημερίδες, ασκώντας τους δριμεία κριτική.²⁴²

Το γεγονός με τη μεγαλύτερη κάλυψη ήταν η εργατική εξέγερση του Ιουνίου στο Παρίσι. Όλες οι εφημερίδες την καταδίκασαν ομού, αντιμετωπίζοντας την ως μια εξέγερση που σκοπό είχε την καταστροφή της γαλλικής δημοκρατίας και την ανατροπή του κοινωνικού καθεστώτος.²⁴³ Όλες στέκονταν στο πλευρό του στρατηγού Καβαινιακ και της εθνοφυλακής που κατέστειλε τη «στάση». Ο *Αιών* έκλεινε το άρθρο του τονίζοντας τη γενναιότητα της εθνοφυλακής και αναφέροντας τον μεγάλο αριθμό στρατηγών της που πέθαναν στις οδομαχίες, ο οποίος ήταν μεγαλύτερος από τον αριθμό των πεσόντων στο σύνολο των Ναπολεόντειων Πολέμων.²⁴⁴ Ο *Αίολος* επίσης παρέθετε άρθρο γαλλικού εντύπου που μιλούσε για τη γενναιότητα των εθνοφυλάκων και τη σωστή διαχείριση εκ μέρους της κυβέρνησης.²⁴⁵

Όσον αφορά τους εργάτες, ο *Αιών* τους καταλόγιζε «πράξεις θηριότητας ανηκούστου... παραδόσαντες εαυτούς εις εσχάτας ωμότητας εις βαρβαροσύνης αναισχυντίας».²⁴⁶ Όμως έδειχνε κατανόηση και κάποια συμπόνια για την κατάστασή τους. Οι πράξεις αυτές έγιναν

*υπό ανθρώπων δυστυχών [οι οποίοι] ηδύναντο να παραπονιώνται, καθ όσον η νέα του Φεβρουαρίου κυβέρνησις εις άλλα απασχολούμενη περισπούδαστα επίσης έργα η και μη ευκολυνθείσα, ουδέν δια της καταστάσεως αυτών έλαβεν μόνιμον μέτρον. Αν ούτοι δίκαιον επομένως είχαν κράζοντες υπέρ της εργασίας και της τύχης των, ει και ουδόλως δικαιούνται καταφύγοντες εις μέσον βίαιον, την εξολοθρευτικήν επανάστασιν.*²⁴⁷

Άλλωστε άλλοι ήταν οι πραγματικοί υπαίτιοι των γεγονότων. Οι εργάτες δεν είχαν ξεσηκωθεί επειδή έκλεισαν τα εθνικά εργαστήρια αλλά επειδή «απεπλάνησαν... Οι εχθροί της δημοκρατίας, ωφελούμενοι εκ των διαιρέσεων και βοηθώντας τας μηχανοραφίας και ραδιουργίας, κατώρθωσαν να κλωνήσωσι την πίστιν πολλών, και να φέρωσι τας τελευταίας ημέρας του Ιουνίου, ημέρας, αίτινες καταισχύνουσι την

²⁴¹Βλ. *Αίολος*, 10/7/48 «Ο νέος αφορισμός», 31/7/48 «Αι μοναίς μας».

²⁴²*Αίολος*, 24/7/48 7/7/48 «Ο Συντάκτης της Ελπίδος», 14/8/48 «Η αλήθεια», 21/8/48 «Και πάλιν Αθηνά», *Συντηρητική*, 17/7/48, 1/8/48, 15/8/48, 23/8/48.

²⁴³Ο *Αιώ*, ν έκανε λόγο για «αξιοθρήνητη στάση», 30/6/48 σ.1 και ο *Αίολος* για «Σφαγή φρικτοτάτη» 3/7/48, σ.4.

²⁴⁴*Αιών*, 14/7/48 σ.4.

²⁴⁵*Αίολος*, 17/7/48 σ.1-2.

²⁴⁶ό.π., 30/6/48 σ.1.

²⁴⁷Στο ίδιο.

ανθρωπότητα και τον παρόντα αιώνα της προόδου».²⁴⁸ Ποιοι ήταν αυτοί οι εχθροί της δημοκρατίας; Για τον *Αιώνα* ήταν δύο ειδών: «Οι μεν των στασιαστών εφώναζον. Ζήτω η κοινωνική Δημοκρατία, οι δε εί και ολίγιστοι, Ζήτω ο Ναπολέον Βος.»²⁴⁹ Η φιλελεύθερη δημοκρατία δεχόταν επίθεση τόσο από τους «κοινοκτημονιστές», όσο και από τους Βοναπαρτιστές. Ωστόσο, η καταστολή της εξέγερσης είχε αποδείξει, σύμφωνα με τον συντάκτη, ότι ήταν ισχυρή και ότι είχε την υποστήριξη του γαλλικού έθνους.

*Τα τελευταία άρα συμβάντα του Ιουνίου ει και λυπούσιν όλην την ανθρωπότητα, ει κει εγένοντο πρόξενα μεγάλων προσωπικών δυστυχιών, αποβαίνουσιν επί καλού ως στερεούντα την Δημοκρατίαν και την οδόν ταύτης εξομαλύνοντα κατά των οπαδών της φαντασιώδους δια να μην είπωμεν όλως κουφού και βιαίας αρχής της κοινοκτημοσύνης, κατά της αδυναμίας της ολίγον συλλογιζομένης ωσεπιτοπλείστον εργατικής τάξεως, και προ πάντων κατά των αποβλήτων του Γαλλικού θρόνου των εχόντων επ' αυτού αξιώσεις.*²⁵⁰

Ο *Αίολος* δεν έδειξε την ίδια συγκαταβατικότητα προς τους εργάτες. Για εκείνον ήταν βίαιοι εγκληματίες, που ήθελαν να κλέψουν τον πλούτο των τίμιων πολιτών, ενώ θεωρούσε «ότι η στάσις αύτη ήτον ξένη υποκίνησις και θέλουν ανακαλυφθή οι αυτουργοί των φρικτών αυτών κινημάτων». Επομένως, δεν αναγνώριζε κάποιο ελαφρυντικό μεταξύ των εργατών, στους οποίους αναφερόταν ως «ενόχους», για την εξέγερση τους. Το μοναδικό κίνητρο που εντόπιζε ήταν είτε η κλοπή είτε η προδοσία.

Η *Συντηρητική* βρήκε στα γεγονότα μια ευκαιρία για να επιτεθεί κατά της ίδια της αξιοπιστίας της δημοκρατίας. Τα γεγονότα κατ' αυτήν δεν είχαν αναδείξει την ισχύ των φιλελεύθερων θεσμών, αλλά την ανάγκη για έναν ισχυρό άνδρα: «Ο επικεφαλής της Κυβερνήσεως στρατηγός Καβαινιακ ισχυροποιείται καθ' εκάστην εις την κοινήν γνώμην, έχων θέλησιν σταθεράν και διοικητικήν ανδρεία, προσόντα αναγκαία όταν η τάξις φύγη από το κέντρο της και στιβαραί χείρες είναι ανάγκη να τη θέσωσιν εις τον τόπο της».²⁵¹ Ο συντάκτης θα παρέθετε στα επόμενα φύλλα επιστολές οι οποίες διέβαλαν την αξία της εθνοσυνέλευσης και του νέου πολιτεύματος. Με δικά του λόγια «δια να ίδωσιν οι αναγνώσται ημών εις ποίαν καταντώσι θέσιν οι πλείονας ελευθερίας των εφικτών και φρονίμων θηρεύοντες λαοί».²⁵² Μια επιστολή αναγνώστη από το Παρίσι στις 1/8 περιέγραφε τους αντιπροσώπους της εθνοσυνέλευσης ως ανθρώπους που δεν παρήγαν έργο, αλλά ενδιαφέρονταν μόνο να κρεμαστεί η δαγκεροτυπία τους στον διάδρομο της

²⁴⁸ Στο ίδιο.

²⁴⁹ Στο ίδιο.

²⁵⁰ Στο ίδιο.

²⁵¹ *Συντηρητική*, 17/7/48, σ.4.

²⁵² *Ο.π.*, 15/8/48, σ.4.

βουλής.²⁵³ Στις 15/8 παρέθετε μια μακροσκελή επιστολή δημοσιευμένη στην Αμάθεια της Σμύρνης, η οποία εξίσωνε τη δημοκρατική κυβέρνηση που ανήλθε μετά τον Φεβρουάριο, με κυβέρνηση των εργατών, η οποία κατέστρεψε την οικονομία.²⁵⁴

Μεταξύ των Ελλήνων εμπόρων φαίνεται ότι υπήρχε ανησυχία για πρόκληση κοινωνικής αναταραχής και στην Ελλάδα. Ενδεικτική ως προς αυτόν τον κίνδυνο είναι η επιστολή στις 3/7 προς τον *Αίολο* ενός ανώνυμου εμπόρου από την Ερμούπολη. Στην επιστολή αφού κατέκρινε την αυθαιρεσία των αξιωματούχων και την κακοδιοίκηση των κυβερνώντων, στο τέλος προειδοποιούσε:

Ούτε τα παθήματα τσοσούτων τυράννων, ούτε αι περιπέτεια τσοσούτων κυβερνήσεων ίσχυσαν ποτέ, αλλά ούτε ισχύουσι να διδάξωσι τους ασθενούντας εκ των δύο τούτων παθών, του συμφέροντος δηλαδή και της φιλοδοξίας, δια να γνωρίσωσι το, ό εσύ μισήσεις ετέρω μη ποιήσεις.... μη γνωρίζοντες οι ασύνετοι ότι με τούτο φονεύουν την μόλις πνέουσαν βιομηχανίαν, εμπόριον και γεωργίαν εις τον τόπον μας, αληθείς πηγάς της ευημερίας των λαών... αμεριμνούντες εάν ποτέ ξηρανθή η πηγή αύτη διά των καταναγκαστικών μέτρων των, θέλει γεννηθή εμφύλιος πόλεμος εκ της απορίας και επιπέσωσιν αι εντεκδικήσεις επι της κεφαλής των, ως σήμερον θεωρούμεν εν Γαλλία και πανταχού.²⁵⁵

Η καταδίκη της εργατικής εξέγερσης του Ιουνίου από όλα τα έντυπα αποτέλεσε την πρώτη φορά που παρουσίαζαν παρόμοια στάση πάνω σε ένα γεγονός μετά τη θετική υποδοχή των Ιταλικών επαναστάσεων. Τότε ήταν το κοινό εθνικιστικό όνειρο με τους Ιταλούς για την επανένωση του έθνους σε μια κρατική οντότητα, όνειρο που διακατείχε οριζόντια όλο το πολιτικό φάσμα, το οποίο οδήγησε στη θερμή υποδοχή του Ιταλικού αγώνα από όλες τις εφημερίδες. Τώρα ήταν η κοινή αστική ταυτότητα των συντακτών, που οδήγησε στην αντίθεση τους προς την εργατική εξέγερση και στη σύνταξη τους με τους εθνοφύλακες και τον στρατηγό Καβαινιάκ. Ανάλογη στάση είχε υπάρξει και μεταξύ των γαλλικών αστικών τάξεων, αφού ακόμα και οι ριζοσπάστες πολιτικοί, στράφηκαν

²⁵³ Η εθνοσυνέλευσις εξακολουθεί να συζητή εν τω μέσω της μεγαλυτέρας συγχύσεως. αι διακοπαί σταματούσι τους ρήτορας, αι επερωτήσεις αυξάνουσι, και εν τω μέσω αυτού του θορύβου, δεν πράττουσιν ουδέν σπουδαίον... Εις την Δαγεροτυπικήν θέλει λάβει χώραν η εις το είναι παραγωγή αυτών των διασημοτήτων... Ευτυχής Γαλλία! Δεν θέλει ίσως έχει καλλίστους νόμους, αλλά τουλάχιστον θέλεις κατέχει την ολίγον χαρίεσσαν εικόνα εκείνων, οίτινες θέλουσι σοι τους δημιουργήσει. ό.π., 1/8 σ.4.

²⁵⁴ Επί της πρώτης δημοκρατίας, η Γαλλία κατατρίψασα τέσσαρα έτη εις τα όργια της ελευθερίας και αποκαμούσα, ερρίφθη εις τας αγκάλας της στρατιωτικής κυβερνήσεως. Ήδη και ημείς τελέσαντες τα όργια της κοινοκτημοσύνης δια τεσσάρων μηνών εφθάσαμεν εις την στρατιωτικήν κυβέρνησιν. Τότε είδεν η Γαλλία τας ημέρας του Σεπτεμβρίου και του Τρόμου. Ημείς είδαμεν τα συμβάντα της 15 Μαΐου και τας ημέρας του Ιουνίου....Εφοβήθημεν την κατα δυστυχίαν ισότητα. Καθώς επί του 1793 η λαιμητόμος αναζητούσα ευρήκε και απέκοψε πάσαν υπερ την κοινήν εξέχουσαν κεφαλή ήδη η νέα λαιμητόμος λυμαίνεται την ιδιοκτησίαν και κινδυνεύει να αφανισή πάντα τα υπερέχοντα πρόσωπα. ό.π., 15/8 σ. 3.

²⁵⁵ *Αίολος*, 3/7/48 σ.3.

εναντίον των εξεγερμένων.²⁵⁶Το φάσμα της ταξικής απειλής των εργατών και της πολιτικής απειλής των σοσιαλιστών υπερέβαινε τους υπάρχοντες πολιτικούς διαχωρισμούς και συσπείρωσε τον Τύπο εναντίον τους.

²⁵⁶ Rapport, ό.π., σ. 195, 203.

2.5. Το φθινόπωρο της Αντίδρασης

Το φθινόπωρο οι εξελίξεις επανήλθαν σε ραγδαίους ρυθμούς. Αυτή τη φορά η τροπή των γεγονότων είχε αλλάξει κατεύθυνση: από το πλευρό της επανάστασης σε αυτό της Αντίδρασης. Στο τέλος της χρονιάς καμία από τις μετριοπαθείς φιλελεύθερες κυβερνήσεις της άνοιξης δεν υπήρχε πλέον. Η συντηρητική αντιπίθεση είτε είχε καταλάβει την εξουσία είτε είχε αναδείξει νέες ριζοσπαστικές κυβερνήσεις, που διέθεταν το απαραίτητο πολεμικό πνεύμα για να συνεχίσουν την αντίσταση. Στην Αυστριακή Αυτοκρατορία ο άρτι διορισθείς αντιβασιλέας της Κροατίας στρατηγός Γέλασιτς (Jelacic), ο οποίος δεν είχε καμία διάθεση να υπάγεται σε ένα βασίλειο κυβερνώμενο από Ουγγρική εθνοσυνέλευση, εισέβαλε στην Ουγγαρία στις 11 Σεπτεμβρίου βαδίζοντας εναντίον της Βουδαπέστης. Η υπάρχουσα μετριοπαθής κυβέρνηση παραιτήθηκε στις 15, αφού απέτυχε να διαπραγματευτεί την ανάκληση του Γέλασιτς από την αυτοκρατορική κυβέρνηση και η ουγγρική εθνοσυνέλευση εξέλεξε μια επιτροπή εθνικής αμύνης υπό τον Ριζοσπάστη Λάγιος Κοσσούθ. Στις 28 Σεπτεμβρίου όχλος εργατών, φοιτητών και στρατιωτών, μαχαίρωσαν τον στρατηγό Λάμπεργκ (Lamberg), που μόλις είχε αφιχθεί από τη Βιέννη ως επικεφαλής των στρατιωτικών δυνάμεων στην Ουγγαρία. Με κάθε δυνατότητα συνεννόησης οριστικά χαμένη στις 3 Οκτωβρίου κηρύσσεται πόλεμος μεταξύ της Αυστρίας και της Ουγγαρίας.

Η κήρυξη του πολέμου βρήκε αντίθετους τους βιεννέζους ριζοσπάστες. Οι Ούγγροι αποτελούσαν τη μεγαλύτερη άμυνα εναντίον των δυνάμεων της αντίδρασης και στις φιλοδοξίες τον σλαβικών πληθυσμών, που ήταν πιστοί στον Αυτοκράτορα. Στις 6 Οκτωβρίου η διαταγή του λαομίσητου, συντηρητικού υπουργού πολέμου, κόμη Λατούρ (Latour), προκάλεσε στάση μεταξύ των στρατιωτών και ταραχές στην πόλη. Ο στρατηγός Μπρεντύ (Bredy) που άνοιξε πυρ στους διαδηλωτές, σκοτώνεται από αυτούς, και τα αυτοκρατορικά στρατεύματα αποχωρούν από την πόλη. Κατόπιν οι διαδηλωτές λίντσαραν τον υπουργό πολέμου και κρέμασαν το πτώμα του στην πλατεία. Οι ριζοσπάστες ζητούσαν ειρήνη με την Ουγγαρία, τη δίωξη του Γέλασιτς και τη δημιουργία μιας νέας και δημοκρατικά εκλεγμένης κυβέρνησης. Το ίδιο βράδυ η αυτοκρατορική οικογένεια, το σύνολο της αυλικής κυβέρνησης και οι περισσότεροι μετριοπαθείς βουλευτές έφυγαν κρυφά από τη Βιέννη. Ο έλεγχος της εθνοσυνέλευσης είχε περάσει αποκλειστικά στους ριζοσπάστες. Στις 8 Οκτωβρίου τα στρατεύματα του Γέλασιτς, ο οποίος είχε ηττηθεί στις 29 Σεπτεμβρίου από τους Ούγγρους άρχισαν να περικυκλώνουν την πόλη.

Οι επαναστάτες πέρασαν τον επόμενο μήνα με το δίλημμα αν θα έπρεπε να καλέσουν τους Ούγγρους σε βοήθεια για να λύσουν την πολιορκία, γεγονός που θα σήμαινε την πλήρη ρήξη με τον Αυτοκράτορα, ή αν θα έπρεπε να περιμένουν κάποιο συμβιβασμό με την αυτοκρατορική κυβέρνηση. Ενώ οι διαβουλεύσεις τραβούσαν σε μακρός, ο στρατός του στρατηγού Βίντισγκρετζ (Windisch-Grätz) κατέφτανε από τη Βοημία. Στις 23 Οκτωβρίου οι 70.000 άνδρες του αφίχθησαν στα περίχωρα της Βιέννης. Πλέον ήταν αργά για οποιαδήποτε διαπραγμάτευση. Τα Αυτοκρατορικά στρατεύματα εισέβαλαν στις 27 και μέχρι τις 31 είχαν καταλάβει ολόκληρη την πόλη.

Στη συνέχεια ο αυτοκρατορικός στρατός στράφηκε εναντίον των Ούγγρων επαναστατών, επιτυγχάνοντας στις 31 Δεκεμβρίου να καταλάβει τη Βουδαπέστη. Η επαναστατική κυβέρνηση είχε καταφύγει προηγουμένως στο Ντεμπρετσένι. Παράλληλα όλες οι συνταγματικές ελευθερίες που είχαν παραχωρηθεί ανακλήθηκαν και το Σύνταγμα του Απριλίου έπαψε *de facto* να υφίσταται. Ο νέος πρωθυπουργός πρίγκιπας Σβάρτζενμπεργκ (Schwarzenberg) αποσκοπούσε σε μια νέα συγκεντρωτική οργάνωση της Αυτοκρατορίας, η οποία δε θα αναγνώριζε ούτε συνταγματικές ελευθερίες στους υπηκόους, ούτε εθνικές ελευθερίες στους λαούς. Στις 2 Δεκεμβρίου ο πνευματικά καθυστερημένος αυτοκράτορας Φερδινάνδος παραιτήθηκε υπέρ του ανιψιού του Φραγκίσκου Ιωσήφ, του οποίου ο δυναμικός χαρακτήρας θεωρήθηκε κατάλληλος για την οικοδόμηση της νέας τάξης πραγμάτων.

Η ανακατάληψη της Βιέννης, έδωσε το θάρρος στον Κάιζερ της Πρωσίας να στραφεί κατά των δικών του επαναστατών. Με αφορμή συνεχείς διαδηλώσεις εργατών και ριζοσπαστών καθ' όλη τη διάρκεια του Οκτωβρίου, διόρισε πρωθυπουργό τον συντηρητικό κόμη του Βραδεμβούργου, ο οποίος αρχές Νοεμβρίου έφερε στρατιωτικές δυνάμεις στο Βερολίνο και στις 12 κήρυξε την πόλη σε κατάσταση πολιορκίας. Στις 5 Δεκεμβρίου η εθνοσυνέλευση διαλύεται επισήμως από την πρωσική κυβέρνηση και παραχωρείται ένα νέο «ηγεμονικό» Σύνταγμα, το οποίο εξασφάλιζε την υπεροχή του Βασιλιά και της εκτελεστικής εξουσίας.

Αιματηρές εξελίξεις υπήρχαν και στην Ιταλία. Στις 4 Σεπτεμβρίου ο Βασιλιάς της Νάπολης εισέβαλε στη Σικελία που βρισκόταν ακόμα στα χέρια επαναστατών, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Τον Οκτώβρη θα υπέγραφαν ανακωχή. Τον ίδιο μήνα ο Μέγας Δούκας της Τοσκάνης διόρισε ένα δημοκρατικό υπουργείο προκειμένου να καθησυχάσει τους ριζοσπάστες που διαδήλωναν. Οι σημαντικότερες εξελίξεις όμως εκτυλίχθηκαν και στη Ρώμη. Εκεί ο Πάπας, στα τέλη Σεπτεμβρίου, διόρισε πρωθυπουργό τον κόμη Πελεγγρίνο

Ρόσι (Pellegrino Rossi). Μετριοπαθής, ο Ρόσι δεν απέβλεπε σε μια ιταλική ενοποίηση, αλλά σε μια χαλαρή ομοσπονδία μεταξύ των ιταλικών μοναρχιών. Μια στάση που τον έκανε ιδιαίτερα αντιπαθή στους ριζοσπάστες. Στις 24-25 Οκτωβρίου διοργάνωσαν εξέγερση εναντίον του, η οποία όμως απέτυχε. Στις 15 Νοεμβρίου όμως, την ημέρα έναρξης των κοινοβουλευτικών εργασιών, έπειτα από συνωμοσία των ριζοσπαστικών αρχηγών, τον μαχαίρωσαν έξω από το κτήριο της Βουλής. Στη συνέχεια διαδηλωτές πήγαν στο παλάτι του Πάπα και ζήτησαν αναθεώρηση του συντάγματος επί το δημοκρατικότερο και ανανέωση του πολέμου με την Αυστρία. Ο Πάπας αναγκάστηκε να διορίσει μια νέα κυβέρνηση δημοκρατών και στις 24 Νοεμβρίου διέφυγε στο βασίλειο της Νάπολης στην παραθαλάσσια πόλη Γαέτα, όπου γρήγορα κατήγγειλε τη νέα κυβέρνηση στη Ρώμη.

Τέλος, στη Γαλλία συντελέστηκε η ήττα του φιλελευθερισμού από τον Βοναπαρτισμό. Έτσι ονομάστηκε η πολιτική θεωρία του Λουδοβίκου Ναπολέοντα Βοναπάρτη, η οποία συνδύαζε τη λαϊκή κυριαρχία με την απολυταρχία. Ο Αυτοκράτορας ήταν ο εκτελεστής της θέλησης του λαού, η οποία εκφραζόταν μέσω ενός κοινοβουλίου εκλεγμένου από καθολική, έμμεση, ψηφοφορία. Η κυβέρνηση θα αποσκοπούσε στην πρόοδο και την ωφέλεια όλης της κοινωνίας και όχι μόνο μιας τάξης. Αυτό το γενικό πλαίσιο, που υποστήριζε μια ισχυρή κεντρική κυβέρνηση που θα προήγαγε την οικονομική και κοινωνική πρόοδο, είχε απήχηση σε ευρύ φάσμα ανθρώπων και κοινωνικών ομάδων από μεγαλοαστούς επιχειρηματίες, οπαδούς της παλαιάς τάξης, μέχρι μικροαστούς και εργάτες.²⁵⁷

Ο Λουδοβίκος Ναπολέον έχαιρε αναγνωρισιμότητας χάρις στη συγγένεια του με τον ομώνυμο θείο του, τον τελευταίο Γάλλο Αυτοκράτορα, ενώ είχε τη φήμη του δημοκράτη. Στις εκλογές της εθνοσυνέλευσης στις 4 Ιουνίου εκλέχτηκε σε τέσσερα διαφορετικά διαμερίσματα. Η κυβέρνηση όμως τον υποπευόταν ως πιθανό πραξικοπηματία και του ζήτησε να παραιτηθεί πράγμα που και έκανε. Με αυτόν τον τρόπο είχε αποδείξει την πίστη του στη δημοκρατία και εξασφάλισε ότι το όνομα του δε θα συνδεόταν με τα γεγονότα του Ιουνίου και τη μετέπειτα καταστολή. Ως αποτέλεσμα η δημοφιλία του εκτοξεύθηκε. Στις επαναληπτικές εκλογές του Σεπτεμβρίου βγήκε πρώτος σε πέντε διαφορετικά διαμερίσματα. Παρ' όλα αυτά η συντριπτική πλειοψηφία των μελών του κοινοβουλίου δεν πιστεύανε ότι αποτελούσε σοβαρή απειλή, θεωρώντας τον γελοία προσωπικότητα. Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για την κατάρτιση του νέου γαλλικού

²⁵⁷ Rapport, ό.π., σ. 327-328.

συντάγματος, ο εισηγητής της τροπολογίας που θα απαγόρευε σε μέλη δυναστικών οίκων να διεκδικήσουν την προεδρία, την απέσυρε ως ένδειξη περιφρόνησης προς το πρόσωπο του. Ούτως ή άλλως οι περισσότεροι ανέμεναν στις επερχόμενες προεδρικές εκλογές του Δεκεμβρίου να κερδίσει ο φιλελεύθερος υποψήφιος και ήρωας του Ιουνίου, στρατηγός Καβαινιάκ. Όμως οι εργάτες και οι ριζοσπάστες είχαν μεγάλο μίσος για τον «χασάπη», όπως τον αποκαλούσαν.²⁵⁸ Ο Ναπολέοντας προσφερόταν ως ψήφος διαμαρτυρίας κατά των πλουσίων και των νέων αρχών, χωρίς να πέφτει κανείς στην παγίδα του σοσιαλισμού. Οι συντηρητικοί από την άλλη έβλεπαν σε αυτόν το μεγαλύτερο εχέγγυο σταθερότητας, ενώ οι μοναρχικοί πίστευαν ότι θα μπορούσαν να τον χρησιμοποιήσουν για να επανέλθει ο βασιλιάς. Το ασαφές πρόγραμμα του και οι διάφορες υποσχέσεις που άλλαζαν ανάλογα με το κοινό, τον κατέστησαν δημοφιλή παντού. Εν τέλει, στις 10 Δεκεμβρίου, ο Λουδοβίκος Ναπολέων εξελέγη με 70%. Στις 20 Δεκεμβρίου διόρισε πρωθυπουργό έναν ορλεανιστή και αρχηγό του στρατού, έναν νοσταλγό της δυναστείας των Βουρβόνων.²⁵⁹ Ήταν σαφές ότι οι συντηρητικοί όχι μόνο είχαν επιβιώσει της επανάστασης, αλλά είχαν ανακαταλάβει και την εξουσία.

Όπως καταλαβαίνουμε η περίοδος από τον Οκτώβριο μέχρι τον Δεκέμβριο του 1848 ήταν πλήρης σημαντικών αλλαγών, ίσης σημασίας και πυκνότητας με τις εξελίξεις της περιόδου Φεβρουαρίου –Απριλίου του ίδιου χρόνου. Η ανταπόκριση του ελληνικού Τύπου ωστόσο δεν υπήρξε ανάλογη. Υπήρχαν σημαντικές διαφορές στη κάλυψη των γεγονότων. Κατά' αρχάς τα ίδια τα γεγονότα που η κάθε εφημερίδα επέλεξε να καλύψει ήταν διαφορετικά. Μέχρι τότε το αντικείμενο της προσοχής τους ήταν κοινό: Τον Φεβρουάριο οι Ιταλικές επαναστάσεις, τον Μάρτιο η επανάσταση των Παρισίων και της Βιέννης, τον Ιούλιο η εξέγερση του Παρισιού. Αν δεν ήθελαν να ασχοληθούν με αυτές, τότε σιωπούσαν και στρέφονταν στα εσωτερικά. Όμως το φθινόπωρο του 1848 παρατηρούμε για πρώτη φορά να καλύπτονται διαφορετικές επαναστατικές εξελίξεις. Οι εφημερίδες της αντιπολίτευσης εστίασαν στα τεκταινόμενα της Αυστριακής Αυτοκρατορίας (η *Ελπίς* και στα γεγονότα του Βερολίνου, σε μικρότερο βαθμό βέβαια), ενώ οι εφημερίδες της συμπολίτευσης εστίασαν στις συζητήσεις για την κατάρτιση του γαλλικού συντάγματος και τις μετέπειτα προεδρικές εκλογές.

Επίσης, παρατηρείται διαφορά στην έκταση και την ποιότητα της δημοσιογραφικής κάλυψης. Οι ρόλοι είχαν αντιστραφεί. Ο αντιπολιτευόμενος Τύπος ήταν

²⁵⁸ Rapport, ό.π., σ. 333.

²⁵⁹ Ορλεανιστής (Orleanist) ήταν ο οπαδός της επανάστασης του Λουδοβίκου Φιλίππου, από τον οίκο της Ορλεάνης, στον θρόνο. Οι legitimists ήθελαν την επάνοδο του οίκου των Βουρβόνων.

αυτός που ασχολιόταν λιγότερο με τις εξωτερικές ειδήσεις, ενώ ο συμπολιτευόμενος έδειξε κατά πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Αυτό φαίνεται και από τον καθαρό αριθμό των σχετικών πρωτοσέλιδων, αλλά και από την έκταση και τον χαρακτήρα των άρθρων στις υπόλοιπες σελίδων των φύλλων. Στον *Αιώνα* τα πρωτοσέλιδα που ήταν αφιερωμένα στις επαναστατικές εξελίξεις ήταν ελάχιστα, μόλις τρία.²⁶⁰ Επιπλέον απουσίαζαν τα εκτενή άρθρα γνώμης που συνήθιζε ο αρθρογράφος μέχρι τότε. Το σύνολο των άρθρων, ακόμα και τα πρωτοσέλιδα, περιορίζεται σε μια αναπαραγωγή ειδήσεων μέσω ξένων εφημερίδων σε συνδυασμό με ιδιωτικές επιστολές, ενώ υπάρχει μια γενικότερη μείωση της συνολικής έκτασης των σχετικών άρθρων. Μάλιστα υπήρχαν φύλλα που δεν ανέφεραν τίποτα σχετικά με το εξωτερικό.

Η *Ελπίς* ασχολήθηκε ακόμη λιγότερο με τις επαναστάσεις. Μπορεί να είχε συνολικά πέντε πρωτοσέλιδα γι αυτές, δύο παραπάνω από τον *Αιώνα*, όμως οι σχετικές ειδήσεις στα υπόλοιπα φύλλα είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Τρία από τα συνολικά πέντε πρωτοσέλιδα αφορούσαν τις επαναστάσεις. Ένα ήταν αποκλειστικά αφιερωμένο στα γεγονότα του Βερολίνου και ένα ήταν μια γενική επισκόπηση των εξελίξεων. Και στην *Ελπίδα*, παρατηρείται μια απουσία άρθρων γνώμης. Εκτός από το προαναφερθέν άρθρο για τον θεσμό της καμαρίλλας, τα υπόλοιπα κείμενα είχαν ειδησεογραφικό χαρακτήρα, με τα γεγονότα να παρατίθενται αυτούσια χωρίς σχόλια από τον συντάκτη.

Από την άλλη ο *Αίολος* παρέθεσε έξι σχετικά πρωτοσέλιδα, πέντε εκ των οποίων αφορούσαν τα τεκταινόμενα στη Γαλλία και το ένα ήταν ένα άρθρο γνώμης σχετικά με τα αίτια των επαναστάσεων εν γένει.²⁶¹ Το μεγαλύτερο μέρος καταλαμβάνουν, ήδη από την αρχή του Σεπτεμβρίου, οι συζητήσεις για την κατάρτιση του γαλλικού συντάγματος. Υπάρχουν καθημερινές αναφορές μεγάλης έκτασης που μπορούν να φτάνουν και τα δύο φύλλα. Αντίθετα τα γεγονότα στην Αυστρία και την Πρωσία υποεκπροσωπήθηκαν, καθώς δεν υπήρχε ούτε ένα σχετικό κύριο άρθρο.

Για τη *Συντηρητική* δεν μπορούμε να έχουμε πλήρη εικόνα της αντίδρασής της απέναντι στα γεγονότα, αφού σταμάτησε την έκδοσή της στις 10 Οκτωβρίου. Στον τελευταίο ενάμιση μήνα κυκλοφορίας της όμως, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι ασχολήθηκε σε κάθε φύλλο εκτενώς με τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις στη Γαλλία, παραθέτοντας ομιλίες βουλευτών, ενώ οι υπόλοιπες ευρωπαϊκές ειδήσεις ήταν σαφώς

²⁶⁰ *Αιών*, 6/10/48 «Αυστριακά», 10/11/48 «Τα της Βιέννης», 1/12/48 «Τα Ευρωπαϊκά».

²⁶¹ *Αίολος*, 18/9/48, 2/10/40, 9/10/48, 16/10/48, 23/10/48, 13/11/48.

συντομότερες. Στην εξέγερση της Βιέννης παραχωρείται μόλις ένα μικρό άρθρο στην τελευταία σελίδα του φύλλου.²⁶²

Πού οφείλονται αυτές οι διαφορές; Δεν μπορούμε να πούμε ότι εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις ανάγκασαν την *Ελπίδα* και τον *Αιών* να στρέψουν τη ματιά τους μακριά από την Ευρώπη. Το μόνο σημαντικό πολιτικό γεγονός εκείνη την περίοδο ήταν η μερική αλλαγή υπουργείου στις 15 Οκτωβρίου. Ο πρωθυπουργός Γεώργιος Κουντουριώτης παραιτήθηκε, καθώς δεν μπορούσε να συνεργαστεί με τους υπουργούς που είχε διορίσει ο Βασιλιάς. Εν τέλει οι υπουργοί παρέμειναν και επόμενος πρωθυπουργός ορίστηκε ο ήρωας του 1821, Κωνσταντίνος Κανάρης.

Η σημασία της υπουργικής μεταβολής ήταν αμελητέα, καθώς το πολιτικό status quo παρέμεινε απaráλλακτο. Γι αυτό τον λόγο οι ίδιες οι εφημερίδες ελάχιστα ασχολήθηκαν με τη νέα κυβέρνηση.²⁶³ Η προσοχή τους ήταν στραμμένη αλλού. Ο *Αιών* ουσιαστικά παρέμενε στη φάση πολιτικής ενδοσκόπησης στην οποία είχε περιπέσει το καλοκαίρι. Κυκλοφόρησε 13 πρωτοσέλιδα άρθρα με τίτλο «Ο Διπλωμάτης», από τον Σεπτέμβριο μέχρι τον Οκτώβριο.²⁶⁴ Εκεί ανέλυε τις πολιτική των Προστάτιδων Δυνάμεων σχετικά με την Ελλάδα από τον καιρό της Επανάστασης, τη συμπεριφορά των κομμάτων, υπερασπιζόμενος φυσικά τον Καποδίστρια και καταφερόμενος κατά των εχθρών του.

Η *Ελπίς* με τη σειρά συνέχισε να έχει στραμμένο το βλέμμα της στο εσωτερικό ασκώντας αντιπολίτευση στους πολιτικούς της αντιπάλους με το γνωστό οξύ της ύφος. Έτσι η καμαρίλλα, και η κυβέρνησή της, έγινε ξανά αποδέκτης της συνεχούς και έντονης κριτικής της *Ελπίδος*.²⁶⁵ Όμως το Φθινόπωρο κάνει έντονη την εμφάνισή του ένας παλιός αντίπαλος: η Ρωσία. Σε αυτήν θα αφιερώσει επτά πρωτοσέλιδα άρθρα, κατά τα οποία φανέρωνε πόσο ενάντια στα ελληνικά συμφέροντα ήταν η Ρωσία, και πως μόνο η Αγγλία μπορούσε να λειτουργήσει υπέρ των ελληνικών θέσεων.²⁶⁶ Κριτική απέναντι στη πολιτική του Τσάρου είχε ασκηθεί και παλαιότερα, όμως όχι με τόσο έντονο και προβεβλημένο τρόπο. Η συμπεριφορά αυτή πρέπει να προσληφθεί, ως δείγμα καλής θέλησης προς τον Αιών, και το ρωσικό κόμμα, το οποίο εκπροσωπούσε, εφόσον βρίσκονταν μαζί στο ίδιο αντιπολιτευτικό στρατόπεδο. Οι δυο εφημερίδες είχαν σταματήσει τις αλληλοκατηγορίες

²⁶² *Συντηρητική*, 10/10/48, σ.4.

²⁶³ *Ελπίς*, 18/10/48, *Αιών*, 19/10 «Ο παράδοξος Ορκοφάγος».

²⁶⁴ *Αιών*, 15/9/48, 18/9/48, 25/9/48, 2/10/48, 9/10/48, 13/10/48, 28/10/48, 3/11/48, 13/11/48, 17/11/48, 20/11/48, 24/11/48, 27/11/48.

²⁶⁵ *Ελπίς*, 15/9/48, 22/9/48, 12/10/48, 18/10/48, 2/11/48, 29/11/48, 12/12/48.

²⁶⁶ *Ελπίς*, 2/9/48, 15/10/48, 24/10/48, 6/11/48, 10/11/48, 15/11/48.

που εξαπέλυαν η μία στην άλλη κατά τη διάρκεια των Μανούσειων τον Φλεβάρη²⁶⁷ και είχαν συνάψει μια άτυπη ανακωχή. Τώρα όμως η κριτική της *Ελπίδος* ξεσήκωσε, όπως ήταν φυσικό, την οξεία αντίδραση του *Αιώνας* και οι διαξιφισμοί μεταξύ των δύο εντύπων άρχισαν ξανά. Ουσιαστικά η επανέναρξη της κριτικής της *Ελπίδος* προς τη ρωσική πολιτική και εμμέσως, αν όχι άμεσα, στο ρωσικό κόμμα, σήμαιναν το τέλος της άτυπης συμμαχίας της αντιπολίτευσης στον αγώνα κατά του κωλεττικού «συστήματος» και της καμαρίλλας. Από δω και εμπρός όπως θα δούμε, οι εντάσεις μεταξύ των δυο εφημερίδων θα αυξάνονταν ολοένα σε ένταση.

Η εξέγερση της Βιέννης εργαλειοποιήθηκε και για να ενισχυθεί η κριτική της *Ελπίδος* απέναντι στους δύο εχθρούς της. Τα νέα για την «προδοσία» της αυτοκρατορικής κυβέρνησης προς τους Ούγγρους αποτέλεσαν έμπνευση για ένα άρθρο γνώμης που στρεφόταν κατά του θεσμού της καμαρίλλας εν γένει. Παραθέτοντας παραδείγματα από ολόκληρη την Ευρώπη ισχυριζόταν ότι για τις επαναστατικές ανατροπές των μοναρχιών δεν ήταν υπεύθυνοι πάντοτε οι ηγεμόνες «αλλά οι καταχθόνιοι άνθρωποι, οίτινες περιποιούμενοι τας αδυναμίας του ηγεμόνος, υποθάλλοντες τα πάθη του, ενθαρύνοντες αυτόν εις τας μωρίας του, τον εξηχρείωναν από ημέρας εις ημέραν εωσού, υπερπλεονάσαντος του κακού επήρχετο ρήξις μεταξύ αυτού και του έθνους».²⁶⁸ Και στην Αυστρία δεν έφταιγε ο Φερδινάνδος «φύσει αγαθός» αλλά η καμαρίλλα που έκανε τον λαό της Βιέννης να επαναστατήσει.²⁶⁹ Όσον αφορά στη Ρωσία, τα γεγονότα της Βιέννης της πρόσφεραν κυριολεκτικά την πρώτη ύλη. Ένας Έλληνας παρεισέφρησε στα αρχεία της αφύλαχτης Καγκελαρίας και έψαξε την αλληλογραφία με τη ρωσική πρεσβεία. Εκεί βρήκε μια επιστολή του 1845 από τον Ρώσο υπουργό εξωτερικών Νέσσελροντ στην οποία ζητούσε την αρωγή της αυστριακής κυβέρνησης στην αντιμετώπιση των βλέψεων του Ελληνικού Βασιλείου απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η επιστολή θα απασχολούσε συχνά την *Ελπίδα* τους επόμενους μήνες, ενώ θα αποτελούσε και αιτία διαξιφισμού με τον *Αιώνα*.²⁷⁰ Και στις δύο περιπτώσεις η εξέγερση της Βιέννης λειτούργησε ως αφορμή για επίθεση στους πολιτικούς αντιπάλους, όμως δεν αποτέλεσε αντικείμενο πραγμάτευσης των άρθρων αυτών καθ' αυτών.

²⁶⁷ Βλ. στο κεφάλαιο 2.2. της παρούσης εργασίας.

²⁶⁸ Ο.π., 12/10/48 Η καμαρίλλα είχε ενοχοποιηθεί και ως κύριος υπεύθυνος της καταστολής του κοινοβουλευτικού καθεστώτος στη Πρωσία. Βλ. 21/11 σ.1 «Πάλι η καμαρίλλα του βασιλέως προσπαθεί να επαναφέρει δι' αντιδράσεως την προτέραν κατάστασιν».

²⁶⁹ Ο.π., 12/10/48, σ.1.

²⁷⁰ Βλ. *Αιών*, 3/11/48, 27/11/48 «Ο Διπλωμάτης προς την Ελπίδα».

Ο *Αίολος* στον αντίποδα είχε την προσοχή του μοιρασμένη εξίσου στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό.²⁷¹ Τα άρθρα αυτά προέρχονταν κυρίως από την *Επιθεώρηση των Δύο Κόσμων*, και πολλές φορές χρησίμευαν ως βάση για να επιτεθεί στους πολιτικούς και ιδεολογικούς αντιπάλους του. Σε μια σειρά άρθρων Γάλλων πολιτικών σχετικά με το ψηφιζόμενο γαλλικό Σύνταγμα, οι παρατηρήσεις του συντάκτη, που τις σημείωνε προλογίζοντας τα άρθρα, στρέφονταν κατά του βουλευτικού σώματος και υπέρ της εκτελεστικής εξουσίας. Σε ένα άρθρο καταφερόταν κατά του υπάρχοντος συστήματος της καθολικής ψηφοφορίας, καθώς «Δύνανται ποτέ κατά τον υπάρχοντα εκλογικόν νόμο, να εκλεχθώσι οι βουλευταί εκ του υγιούς μέρους του έθνους;», ενώ σε άλλο πρόλογο, με τον εύγλωττο τίτλο «Τα μαθήματα» καταφερόταν κατά του θεσμού της γερουσίας και εμμέσως κατά του ίδιας της εθνοσυνέλευσης του 1843-1844.²⁷²

Παρά την προσοχή που έδειξε στα εξωτερικά ζητήματα οι εξελίξεις στην υπόλοιπη Ευρώπη δεν απασχόλησαν στον ίδιο βαθμό.²⁷³ Ωστόσο στις 12/10, αφού είχαν φτάσει τα νέα από τις ταραχές στην Αυστρία, έγραψε ένα άρθρο γνώμης στο οποίο πραγματευόταν τη γενικότερη αιτία των επαναστάσεων, στο οποίο συμπυκνωνόταν η ουσία της πολιτικής σκέψης του συντάκτη. Διαβάζουμε:

Καθείς γνωρίζει ότι ο απλούς λαός δεν κινείται ποτέ όταν απολαμβάνει εν ανέσει τα προς το ζην αναγκαία του, μόνο η δυστυχία, η κακουχία και η παντελής στέρησις είναι εκείνη ήτις φέρει τον άνθρωπον εις απελπισίαν. Και παρατήρησον. Ενώ εις βαθύπλουτος χαίρει τόσα αγαθά, απολαμβάνει τόσας ηδονάς... εις πτωχός στενάζει στερούμενος του αναγκαίου άρτου, κατατήκεται βλέπων τα ανήλικα τέκνα του γυμνά και τετραηλισμένα.. Ζητεί εργασία και δεν ευρίσκει, και αν εύρη, μόλις τον εξαρκεί δια να αγοράση τον άρτον του... Η έλλειψις λοιπόν του άρτου και όχι ποτέ το πολίτευμα είναι η αιτία των στάσεων και των ταραχών. Ουδέ αι ελέω Θεού Βασιλείαι, ουδέ τα συντάγματα, ουδέ αι δημοκρατίαι,

²⁷¹ Είχε συνολικά 18 φύλλα εκ των οποίων τα 8 ασχολούνταν με τα ευρωπαϊκά θέματα.

²⁷² Καθίσταται άραγε δύσκολον να συνάξη τις την απερισκεψίαν την οποίαν εμεταχειρίσθημεν ημείς οι νήπιοι οίτινες, ουδόλως γνωρίζοντες τα πολιτικά.. Όχι μόνο εσυστήσαμεν απερισκεπώς μιαν ανωτάτην βουλήν ήτοι των ευγενών. μη υπάρχούσης ευγενείας εις το κράτος, όχι μόνο εσυστήσαμεν γερουσιαστάς, αλλ' έτι τους εσυστήσαμεν και ισόβιους μην αφήσαντες παντελώς τον καιρόν διά να μας οδηγήση, ως να είμεθα άλλοι Σόλωνες και Λυκούργοι ενώ δεν εγνωρίζαμεν το άλφα. *Αίολος*, «Τα μαθήματα» 16/10/48, σ.1.

²⁷³ Οι ειδήσεις αποτελούσαν μεταφράσεις άρθρων ξένων εφημερίδων και συνήθως δεν είχαν μεγάλη έκταση. *Αίολος*, 16/10/48, σ. 3, 23/10/48, σ. 1, 6/11/48, σ. 2, 20/11/48, σ. 2. Τα άρθρα που παρέθετε πάντως ήταν κατά των επαναστατών. Στις 20/11/48 παρέθετε άρθρο από τους αγγλικούς Times, που αναφερόμενο στους επαναστάτες της Βιέννης δήλωνε «Οι άνθρωποι αυτοί είναι καθ' αυτό εχθροί της κοινωνικής τάξεως.. οίτινες κατέπνιξαν την διεφθαρμένην διανοίαν των εις τα πλέον βδελυρά πάθη του κοινού όχλου.» Στις 23/10/48 παρέθετε ένα άρθρο από την Revue des deux Mondes σχετικά με τις εξελίξεις στο γερμανικό χώρο: *Το μέλλον της Γερμανίας ανετέθη εις μίαν δημογωγικήν προπαγάνδαν... ήτις προσφέρει ως απάτην, ως αμοιβήν εις την νεολαίαν των σχολείων, την σύστασιν μιας μονοειδούς και δημοκρατικής πατρίδος, εις τον κοινόν όχλον τον υποφέροντα τα αντιγεγραμμένα από τους κοινοκτημονικούς τύπους θαύματα.*

*δύνανται να φέρουν την κοινή ησυχίαν, ενόσω οι λαοί πεινώσι και ταλαιπωρούνται από την στέρησιν... Τα συνταγματικά κράτη, μόλους τους καλούς νόμους των, μόλας τας διορθώσεις και επιδιορθώσεις των άρθρων των χάρτων των, ουδεμίαν ησυχίαν έχουσι... διότι... το κακόν διαμένει. Και τούτο είναι η πείνα.*²⁷⁴

Η φτώχεια επομένως και οι κοινωνικές ανισότητες ήταν οι αιτίες πίσω από το επαναστατικό κύμα στην Ευρώπη, και όχι η επιθυμία για περισσότερες πολιτικές ελευθερίες ή εθνική ανεξαρτησία. Μάλιστα ο συντάκτης εξηγούσε και για ποιο λόγο οι ταραχές σημειώθηκαν εκείνη την εποχή και όχι νωρίτερα:

*Φαίνεται ότι οι λαοί πρότερον με τους αδιάκοπους πολέμους, με τας καταπιέσεις των απολυτοφρόνων, δεν ηδύναντο να σηκώσουν κεφαλήν δια να εύρωσιν ησυχίαν και καιρόν να αναπτύξωσι το πνεύμα των. Αν και υπέφερον πολλά, δεν ήτον μόνον τούτο εις κατάστασιν να εννοήσωσι τα κακά τα οποία υπέφερον, διότι ο εις παχείαν αμάθειαν ευρισκόμενος άνθρωπος, καταντά να μη διαφέρει των αλόγων ζώων, να κινήται όπως τον κινούσιν άλλοι, να διάγη ως άλλη μηχανή άψυχος. Η προ καιρού κατάπαυσις των πολέμων, η δια της εκπαιδέσεως προοδευτική ανάπτυξις των πνευμάτων, ο μέγας πληθυσμός, και η εκ τούτου γεννηθείσα εις την Ευρώπην στενοχωρία, η μεγίστη ανισότης των καταστάσεων, όλα ταύτα και άλλα παρόμοια έπρεπε να παράξουν το ανάλογο αποτέλεσμα.*²⁷⁵

Οι ιστορικές συνθήκες λοιπόν ήταν οι κατάλληλες για να ξεσπάσει η επανάσταση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η άποψη του, ότι οι άνθρωποι παρότι παλιότερα υπέφεραν περισσότερο στις απόλυτες μοναρχίες δεν μπορούσαν να αντιδράσουν, λόγω τους μεγέθους της καταπίεσης και τις αμάθειας στην οποία βρίσκονταν, καθότι προσομοιάζει τη μαρξιστική άποψη, περί ταξικής συνείδησης και αλλοτρίωσης. Μόνο όταν ο εργάτης συνειδητοποιούσε την εκμετάλλευση και την απάνθρωπη κατάσταση την οποία υφίστατο, θα μπορούσε να την αλλάξει.

Παρ' όλα αυτά, ο Ερμουπολίτης συντάκτης, αν και υλιστής, δεν επρόκειτο για έναν μαρξικό πρόδρομο. Η λογική που χρησιμοποιούσε είναι παρόμοια, τα συμπεράσματα ωστόσο είναι διαφορετικά. Η υλική αιτία των επαναστάσεων λειτουργεί ως άλλοθι απέναντι στις μοναρχικές κυβερνήσεις. Εφόσον δεν έχει σημασία αν υπάρχει Σύνταγμα η όχι στη χώρα, οι μονάρχες απαλλάσσονται από την ευθύνη για τις ταραχές. Όπως παρατηρούσε «Εις την Ρωσσίαν και εις αυτήν ακόμη την Τουρκίαν υπάρχει, ως καθείς γνωρίζει, ο μεγαλύτερος δεσποτισμός, και μόνον τούτο ουδέ στάσεις ουδέ επαναστάσεις αναφαίνονται εις του τόπους αυτούς, διότι οι λαοί απολαμβάνουν εν ανέσει

²⁷⁴ *Αίολος*, 12/10/48, σ.1.

²⁷⁵ Στο ίδιο.

τα προς το ζην αναγκαία των». Επίσης, δεν προχωρούσε σε κάποιου είδους κριτική της πολιτικής οικονομίας. Τα αίτια της οικονομικής ανέχειας αποδίδονταν κατά την κλασσική μαλθουσιανή λογική, στην πληθυσμιακή αύξηση και ως μόνη λύση προέκρινε τον αποικισμό, τον οποίο θεωρούσε και ευκαιρία για τη λύση του ανατολικού ζητήματος προς όφελος της Ελλάδας.²⁷⁶ Εφόσον η μεταφορά των αποίκων προς την Αμερική γινόταν με πολύ αργούς ρυθμούς λόγω των μεγάλων εξόδων που απαιτούσε το μακρινό ταξίδι, δε θα ήταν πολύ προσφορότερα για αποικισμό «τα πλησιόχωρα παράλια της Μεσογείου, εις τα ερημωμένα και εύκαρπα της Μικράς Ασίας μέρη; Έως πότε πλέον θέλει μένει αδιάλυτον το Ανατολικό ζήτημα!». Διακρίνουμε εδώ έναν υφέρποντα ιμπεριαλισμό, καθώς εκείνο που υπαινισσόταν ήταν ο διαμελισμός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπέρ των μεγάλων δυνάμεων και φυσικά υπέρ του βασιλείου της Ελλάδος.

Το άρθρο έκλεινε με την ευχή η λύση του Ανατολικού ζητήματος να συμπεριληφθεί στις συζητήσεις της Συνόδου των φίλων της Ειρήνης,²⁷⁷ που συγκαλούνταν τότε στο Βέλγιο, και για την οποία έτρεφε μεγάλες ελπίδες, καθώς παρέθετε συνεχώς εκτεταμένα αποσπάσματα από τα πρακτικά της και από τις ομιλίες συνέδρων της.²⁷⁸

Γίνεται φανερή με το πλέον εναργέστερο τρόπο η διαφορά της σκέψης του *Αιόλου* από τα έντυπα της πρωτεύουσας. Ο Ερμουπολίτης συντάκτης εξέφραζε έναν τελειώς υλιστικό λόγο, ο οποίος ερμήνευε τα πολιτικά φαινόμενα της εποχής του με βάση τις οικονομικές συνθήκες δίνοντας πρωταρχικό ρόλο στα υλικά αγαθά, τα αναγκαία για την ευημερία του ανθρώπου. Αντίθετα οι Αθηναίοι συνάδελφοι του, συντηρητικοί και φιλελεύθεροι, διακατέχονταν από έναν άκρατο ιδεαλισμό.²⁷⁹ Για την *Ελπίδα* και τον *Αιώνα* οι επαναστάσεις ήταν κατεξοχήν αγώνας των οπαδών της ελευθερίας απέναντι στις

²⁷⁶ Στο ίδιο, «Τα γήπεδα της Ευρώπης εγέμισαν με ανθρώπους, η πολυανθρωπία κατήντησεν εις τον έσχατον βαθμόν, και ο αποικισμός καθίσταται αναπόφευκτος.».

²⁷⁷ Επρόκειτο για ένα ετήσιο συνέδριο που διοργανωνόταν από την Αμερικανική εταιρεία της Ειρήνης (American Peace Society), με στόχο την προαγωγή της ειρήνης στον κόσμο. Διοργανωνόταν από το 1843 έως το 1853. Στα συνέδρια της μιλούσαν σημαντικοί διανοούμενοι από όλο τον δυτικό κόσμο. Ενδεικτικά το 1849 πρόεδρος ήταν ο Βίκτωρ Ουγκό. Το 1848 η πρόταση του συνεδρίου ήταν να τεθούν όρια στους στρατιωτικούς εξοπλισμούς των κρατών και να απαγορευθούν τα δάνεια με σκοπό τη διεξαγωγή πολεμικών δραστηριοτήτων. Βλ. Alexander Tyrrell, «Making the Millennium: The Mid-Nineteenth Century Peace Movement», *The Historical Journal*, τ. 21, αρ. 1. Cambridge: Cambridge University Press 1978, σ. 75-95.

²⁷⁸ *Αίολος*, 9/10/48, σ.2-3, 16/10/48, σ.2-3, 23/10/48, σ.2-3, 30/10/48, σ.2.

²⁷⁹ Η ύπαρξη της διαφοράς υλιστών και ιδεαλιστών είχε αναγνωριστεί και από τους ανθρώπους της εποχής. Ο Αιώνας θεωρούσε όσους τον αντιμάχονταν ανθρώπους της ύλης: *Αλλ' όπόσοι των Ελλήνων, και μάάλιστα των εν τοις πράγμασιν, άνθρωποι υλισμού και ακρισίας, δεν λέγουσιν ήδη μωρούς και ολετήρας ημάς.... Ανακύπτοντας άρα εκ του υλισμού, όστις επιβάλλει την ποταπότητα των αισθημάτων και τον φόβον των καρδιών, έχομεν έμπροσθεν ημών καθαρόν το μέγα μέλλον, όποιόν ευηγγελίσατο προς όλους του λαούς και προς την φίλην ημών πατρίδα το παρελθόν έτος. Αιών, 1/1/49, σ.1.*

δυνάμεις της τυραννίας και της διαφθοράς, ενώ για τη *Συντηρητική* μια ανταρσία των δυνάμεων της αναρχίας και της καταστροφής προς τη θεία και δίκαιη εξουσία του Βασιλέα. Η κοινωνική διάσταση είναι ανύπαρκτη και όταν αναφαίνεται έστω και για λίγο είναι για κακό (Ας θυμηθούμε τις αντιδράσεις για την εργατική εξέγερση του Ιουνίου, ή τις περιγραφές της λεηλασίας των Tuileries).

Αυτό δε σημαίνει ότι οι ιδεαλιστές των Αθηνών ήταν και αιθεροβάμονες που αδιαφορούσαν για την υλική ευημερία. Ένα από τα κύρια στοιχεία της κριτικής τους απέναντι στους ιδεολογικούς εχθρούς τους ήταν η οικονομική καταστροφή που επέφεραν. Όμως πίστευαν ότι η ανάπτυξη θα ερχόταν ως φυσικό επακόλουθο της σωστής εφαρμογής των πολιτικών αρχών τους. Η *Ελπίς* και ο *Αιών* μοιράζονταν την αισιόδοξη φιλελεύθερη πεποίθηση, ότι, εφόσον ο άνθρωπος αφηνόταν τελείως ελεύθερος να αναπτύξει τις δημιουργικές του δυνάμεις στο πλαίσιο ενός φιλελεύθερου συνταγματικού κράτους που εξασφάλιζε αυτήν την ελευθερία, η πρόοδος θα ερχόταν αυτόματα.²⁸⁰ Η *Συντηρητική* πίστευε ότι η πατερναλιστική, στιβαρή εξουσία του Βασιλιά, και η εθνική (επομένως και κοινωνική) ενότητα υπό την εξουσία του, θα επέφερε την ανάπτυξη, αν δεν υπήρχαν τα προσκόμματα διαφόρων «αναρχικών» και «φατριαστών».

Για τον *Αιόλο* αντίθετα, το πολίτευμα ήταν παντελώς αδιάφορο. Σημασία είχε η εφαρμογή σωστών πολιτικών ώστε να εξαλειφθεί η φτώχεια και να μειωθούν οι κοινωνικές ανισότητες. Επομένως, από κει προέκυπτε και η στήριξή του προς το Γαλλικό Κόμμα του Κωλέττη παλαιότερα και τις βασιλικές κυβερνήσεις εκείνης της χρονιάς, παρότι ο ίδιος εμπνεόταν από φιλελεύθερες αρχές, όπως έχει δείξει η μέχρι τότε στάση του. Μπορεί να διαφωνούσε σε κάποια ιδεολογικά ζητήματα, όμως προείχε η υλική ανάπτυξη του τόπου, κάτι που απαιτούσε μια ικανή και σταθερή κυβέρνηση. Μπροστά σε αυτόν τον στόχο παρέβλεπε τα ιδεολογικά πταίσματα.

Τέλος, όσον αφορά την *Συντηρητική*, την οποία θα εξετάσουμε για τελευταία φορά μιας και σταμάτησε την κυκλοφορία της στις 10 Οκτωβρίου, παρατηρούμε ότι τον Σεπτέμβρη αν και τα κύρια άρθρα αφορούσαν εσωτερικά θέματα, σχεδόν όλα τα υπόλοιπα φύλλα αφορούσαν εξωτερικές εξελίξεις απ' όλη την Ευρώπη, τις οποίες παρακολουθούσε με μεγάλη λεπτομέρεια. Ο συντάκτης συνέχιζε να καταδεικνύει τον κίνδυνο που αποτελούσαν οι ριζοσπάστες και οι ταραχές που προκαλούσαν. Καταδίκαιζε ως «οχλαγωγείες» και «βαρβαρότητες» όσα συνέβησαν στη Βουδαπέστη και τη Βιέννη.²⁸¹ Όταν ο βασιλιάς της Νάπολης κατέλαβε τη Μεσσήνη σχολίασε απλώς ότι αυτή επανήλθε

²⁸⁰ Sperber, ό.π., σ. 68, Habermas, *The Structural Transformation of the public sphere*, ό.π., σ. 79.

²⁸¹ *Συντηρητική*, 10/10/48 σ.4.

στον νόμιμο κύριο της.²⁸² Η κύρια όμως θεματική του ήταν οι κοινοβουλευτικές συζητήσεις στη Γαλλία. Δημοσίευε ολόκληρους τους λόγους του γάλλων πολιτικών, (του Λαμαρτίνου, και των συντηρητικών Θιέρσου και Βαρώ), στα οποία καταφέρονταν κατά των προτάσεων των ριζοσπαστών, όπως του Προυντόν και του Λεντρού Ρολλέν (Ledru Rollin).²⁸³ Ο λόγος ήταν ότι είχε ταυτίσει τους γάλλους ριζοσπάστες με τη γραμμή της *Ελπίδος*.²⁸⁴ Γι' αυτό αναδείκνυε την κριτική που ασκούσαν οι αντίπαλοι τους, οι οποίοι πλέον μετά τον Ιούνιο είχαν ενισχυθεί.

Ωστόσο, ο συντάκτης της *Συντηρητικής* παρόλο που δε σταματούσε σε κάθε ευκαιρία να καταδεικνύει τον κίνδυνο της «αναρχίας» που απειλούσε την τάξη στην Ευρώπη, δεν ήταν αρνητικός απέναντι στην επαναστατική υπόθεση της Γερμανίας και της Ιταλίας. Αντίθετα ήταν πολύ θετικός. Κατέκρινε τον βασιλέα της Σαρδηνίας που δεν κινούνταν κατά της Αυστρίας για να ενώσει την Ιταλία υπό το σκήπτρο του,²⁸⁵ ενώ προειδοποιούσε ότι ο Πάπας «απόλλυται εάν επιμένει να αντιπαλαίη κατά του εθνικού αισθήματος. Η ένθερμη υποστήριξη της ιταλικής υπόθεσης φαίνεται σε μια επιστολή αναγνώστη από το Παρίσι, η οποία σχολίαζε την απροθυμία της γαλλικής εθνοσυνέλευσης να κηρύξει τον πόλεμο στην Αυστρία για να βοηθήσει τους Ιταλούς επαναστάτες

*Οι φίλοι της ανθρωπότητας βλέπουν με δυσαρέσκεια εν μέγα πολιτικόν Σώμα, το οποίον συμφώνως μετά της Γαλλίας ηδύνατο να προσφέρη μεγάλας υπηρεσίας εις την υπόθεσιν του πολιτισμού και της ελευθερίας, να εισέρχεται εις μίαν ολεθρίαν οδόν και να υπείκη εις τας εγωιστικάς θελήσεις του περιορισμένου πνεύματος της εθνικότητος μάλλον, παρά να σκέπτηται εις την διατήρησιν της ειρήνης του Κόσμου και εις την ευημερίαν των Λαών. Εν τούτοις η επανάστασις δεν θέλει οπισθοδρομήσει. Είναι πολύς καιρός, αφότου ερρέθη, ότι αυτή θέλει περιέλθει εις τον Κόσμον.*²⁸⁶

Βλέπουμε επομένως ότι ενώ ήταν αρνητικός στην κοινωνική και πολιτική διάσταση των επαναστάσεων, υποστήριζε την εθνική τους διάσταση, εφόσον βέβαια δεν ερχόταν σε αντίθεση με το μοναρχικό πολίτευμα. Αυτή η υποστήριξη σίγουρα πήγαζε από τον ένθερμο εθνικισμό του, που δεν μπορούσε παρά να βλέπει με συμπάθεια τα κινήματα

²⁸² Στο ίδιο, 26/9/48.

²⁸³ *Αίολος*, 5/9/48 σ.2, 12/9/48, σ.2-4, 26/9/48, σ.3, 3/10/48, σ.3.

²⁸⁴ Βλ. Το σχόλιο της *Συντηρητικής* στις 5/9/48 σχετικά με τους ριζοσπάστες στη Γαλλία «Υπάρχει στην Γαλλία Κόμμα ανθρώπων ουδέν διαφέρον της Ελπίδος που θέλει να δει την χώρα να αναγεννηθεί από της στάχτη της».

²⁸⁵ *Συντηρητική*, 5/9/48, σ.2, «Ο πόλεμος της ανεξαρτησίας εξακολουθεί.. το δε Πεδεμόντιον καθ' ήν στιγμήν έπρεπε μάλιστα να τον επαναλάβη μετά ζωηρότητος, μένει άπρακτον, διά τι λοιπόν το Υπουργείον δεν φροντίζει να ετοιμάση τον πόλεμον;»

²⁸⁶ Στο ίδιο, 12/9/48, σ.4.

των Ιταλών και Γερμανών να δημιουργήσουν ένα έθνος. Άλλωστε, λειτουργούσαν και ως παραδείγματα για την ανάγκη παραμερισμού των τοπικών διαφορών μπροστά στο γενικότερο εθνικό συμφέρον. Απλώς η δημιουργία τους θα γινόταν οπωσδήποτε με τη συνεργασία των μοναρχών και όχι χωρίς αυτούς. Αυτή ήταν και η διαφορά του από τους φιλελεύθερους εθνικιστές, οι οποίοι μπορούσαν να κάνουν και χωρίς τους μονάρχες, εφόσον αποτελούσαν εμπόδιο. Για τον συντάκτη της *Συντηρητικής* έθνος και μοναρχία ήταν συνυφασμένα όπως έχουμε δει. Γι' αυτό ίσως δεν κράτησε την ίδια θετική στάση απέναντι στους Ούγγρους και Βιεννέζους εξεγερθέντες. Μπορεί και εκείνοι να αγωνίζονταν για τη δημιουργία της Ουγγαρίας ή της μεγάλης Γερμανίας, όμως η σύγκρουσή τους με τον αυτοκράτορα, και την πολιτική τάξη που αντιπροσώπευε, δεν επέτρεπαν στη *Συντηρητική* να τους υποστηρίξει.

Έχοντας αναλύσει σε αδρές γραμμές τη θεματική των αντιπολιτευτικών εντύπων μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η βασική αιτία της έλλειψης ενδιαφέροντος έγκειται στην αδυναμία πολιτικής εκμετάλλευσης των γεγονότων. Έχουμε δει στις προηγούμενες επαναστάσεις ότι η επιλογή του γεγονότος που μεταδιδόταν και η επιλογή της έκτασης που θα του δινόταν, ήταν συνδεδεμένες σε μεγάλο βαθμό με την πολιτική ατζέντα που ήθελε να εξυπηρετήσει το κάθε έντυπο. Αν το γεγονός εξυπηρετούσε την πολιτική της ατζέντα, το έκανε πρωτοσέλιδο, αν όχι, μπορεί να μη το μετέδιδε καν, όπως είδαμε στην περίπτωση της εξέγερσης του Ιουνίου και την *Ελπίδα*. Τώρα η τροπή που λάμβαναν οι ευρωπαϊκές επαναστάσεις το Φθινόπωρο του 1848 δεν προσφέρονταν για πολιτική εκμετάλλευση. Αρχικά διότι επρόκειτο για ήττες των φιλελεύθερων δυνάμεων απέναντι στην αντίδραση. Η παραδοχή της και σε ευρωπαϊκό επίπεδο δε θα ήταν το καλύτερο αφήγημα για τις ήδη ηττημένες στο εσωτερικό αντιπολιτευτικές δυνάμεις.

Για τον *Αιώνα* ίσως να υπήρχε και ένας επιπλέον λόγος: Οι ριζοσπάστες και οι ιδιαίτερα βίαιες πράξεις τους, δυσφήμιζαν την επαναστατική υπόθεση επιβεβαιώνοντας τους συντηρητικούς που τους κατηγορούσαν για αναρχικούς.²⁸⁷ Δεν ένιωθε πολύ άνετα με την «μαθητοκρατία»²⁸⁸ που είχαν επιβάλει οι ένοπλοι φοιτητές στη Βιέννη. Στην επιστολή που περιέγραφε την κατάληψη της από τα αυτοκρατορικά στρατεύματα, ο επιστολογράφος εξέφραζε τη δυσαρέσκειά του για το γεγονός ότι οι «μάλλον όμως δημοκρατικοί και οι μαθηταί δεν ήθελον παραδώσωσι ταύτην εναντίον της γενικής

²⁸⁷ Για αυτόν ίσως τον λόγο τα γεγονότα της Ιταλίας με τον έντονο ριζοσπαστικό χαρακτήρα τους, δεν αποτέλεσαν ποτέ θέμα κύριου άρθρου.

²⁸⁸ Είναι ενδεικτικό ότι η δολοφονία του Ρωμαιοῦ πρωθυπουργού Ρότσι δεν αναφέρεται καν από την *Ελπίδα* και από τον *Αιώνα*.

θελήσεως όλων των επίλοιπων πολιτών...» Τελικά οι επαναστάτες νικήθηκαν από τα αυτοκρατορικά στρατεύματα «διά συνεργείας των πολιτών».²⁸⁹ Άλλωστε, δεν εξέφραζε ιδιαίτερη αντιπάθεια για τον «άξιο» στρατηγό Βίντισγκρετς, στον οποίο αναγνώριζε το ελαφρυντικό ότι οι επαναστάτες της Πράγας είχαν πυροβολήσει και σκοτώσει τη γυναίκα του. Καταδίκασε τις ωμότητες και λεηλασίες που διέπρατταν τα αυτοκρατορικά στρατεύματα, όμως η κριτική του δε στρεφόταν ούτε προς τον Αυτοκράτορα, ούτε προς την Αυτοκρατορική κυβέρνηση.²⁹⁰

Φυσικά τα τεκταινόμενα στην Αυστρία και το Βερολίνο δεν μπορούσαν να αφήσουν αδιάφορα τα αντιπολιτευόμενα έντυπα, επειδή ένιωθαν ιδεολογικά συγγενείς με τους εκεί επαναστάτες. Ο αγώνας των βερολινέζων και των βιεννέζων για συνταγματικές ελευθερίες τους συγκινούσε και τους θύμιζε τους δικούς τους αγώνες για την αληθινή εφαρμογή του συντάγματος. Στα άρθρα τους τόνιζαν τη γενναιότητα των πολιτών απέναντι στη βαρβαρότητα της «στρατοκρατείας».²⁹¹ Η Ριζοσπαστική *Ελπίς* βέβαια μιλούσε και για την ανδρεία της μαθητικής λεγεώνας και των εργατών²⁹² και εξέφραζε πλήρη υποστήριξη προς τους επαναστάτες και τον «λαό» κατακεραυνώνοντας όσους δε συμπορεύονταν με τη μαχητική τους στάση.²⁹³ Ακόμα και όταν τα αυτοκρατορικά στρατεύματα είχαν μπει στην πόλη δεν εγκατέλειπε το επαναστατικό κάλεσμα: «Η στρατοκρατεία, ο απολυτισμός ενίκησε δια της λόγης αλλ' ο κλονισμός της μοναρχίας δεν έπαυσε δια της νίκης ταύτης. Η κτηνώδης και κατ' αυτής της πρωτευούσης διαγωγή έδειξε και σε μετριόφρονες ότι έφτασε ο καιρός της αντιδράσεως.»²⁹⁴ Ωστόσο και οι δύο εφημερίδες δικαιολόγησαν τις δολοφονίες του υπουργού πολέμου και του αυτοκρατορικού απεσταλμένου: η πρώτη επρόκειτο για δίκαιη τιμωρία ενός εχθρού του λαού, η δεύτερη επρόκειτο για μια θλιβερή παρεξήγηση.²⁹⁵ Χαρακτηριστικό είναι το σχόλιο αναγνώστη του *Αιώνας* για τη δολοφονία του υπουργού πολέμου «Ούτω

²⁸⁹ *Αιών*, 10/11/48 Πρβλ. με την αποστολή πρεσβείας του δημοτικού συμβουλίου προς τον στρατηγό Βίντισγκρετς τον οποίον βεβαίωναν ότι η πλειοψηφία των πολιτών ήθελε να παραδοθεί, αλλά δεν μπορούσαν, επειδή οι φοιτητές και οι εργάτες τους τρομοκρατούσαν. Rapport, ό.π., σ. 287.

²⁹⁰ *Ο.π.*, 10/11/48.

²⁹¹ *Αιών*, 10/11/48, σ.1 «Τι δε κάμνει ο αληθής πατριωτισμός και ο προς την ελευθερίαν ενθουσιασμός! Εν τοσούτω ατρόμητοι εκ τοσούτων δυστυχιών οι πολίται, ουδεμίαν περί παραδόσεως είχαν ιδέαν, αποφασισμένοι να υπερασπίσωσι τας ελευθερίας των μέχρι της τελευταίας ρανίδος του αίματός των.»

Ελπίς, 2/11/48, σ.1 «Οι πολίται έδειξαν τω όντι ηρωισμόν απίστευτον, περιφρόνησιν θανάτου»

²⁹² *Ο.π.* «Η ακαδημαϊκή φάλαγγς και οι εργάται ενεψύχωναν όλους δια του τω όντι ανδρικού ύφους των».

²⁹³ *Ο.π.* «Η δεξιά πτέρηξ και το δεξιον κέντρον ηγέρθησαν διαμαρτυρούμενα κατά της μεταξύ του λαού διασπαρείσης ιδέας, ότι δε συμφωνούσι με την θέλησιν του λαού. οι προδόται ούτοι συνησθάνθησαν τι εστί λαός όταν τον ίδον εξηγριωμένον, τινές των δειλών πληρεξουσίων απεδοκίμαζον την πράξιν του λαού».

²⁹⁴ *Ο.π.* 2/11/48.

²⁹⁵ *Αιών*, 6/10/48, *Ελπίς*, 7/10/48.

κατακρεωργούσι λαούς ολόκληρους και έπειτα τους κακοφαίνεται όταν και οι λαοί κρεμάσι τους υπουργούς!.. Αλλ' όμως τα σχέδια των προδοτών του Ρήγα Φεραίου εματαιώθησαν και η σκιά του μάρτυρος ηγαλιάσσατο βέβαια!»²⁹⁶ Όμως όσο μεγάλη και αν ήταν η συμπάθεια τους, για τους λόγους που αναφέραμε παραπάνω η πραγμάτευση των γεγονότων δεν είχε μεγάλη διάρκεια.

Στον αντίποδα ο *Αίολος* και η *Συντηρητική* ασχολήθηκαν περισσότερο με τις εξωτερικές εξελίξεις και ειδικά με τη Γαλλία, επειδή ακριβώς προσφέρονταν για πολιτική εκμετάλλευση. Η ήττα των επαναστάσεων και το ξέσπασμα της ριζοσπαστικής βίας, επιβεβαίωνε το αφήγημά τους, ότι οι επαναστάσεις ήταν καταστροφικές για την κοινωνική τάξη και ευημερία. Η Γαλλία με την επάνοδο των συντηρητικών πολιτικών και με τους ριζοσπάστες σε αποδρομή, αποτελούσε το κατάλληλο πεδίο για να δείξουν την ορθότητα των απόψεων τους. Και επίσης, καθώς επρόκειτο για τη μόνη επαναστατημένη χώρα που λειτουργούσε κοινοβουλευτικά τους δινόταν η δυνατότητα να κάνουν παραλληλισμούς με την κατάσταση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος εν Ελλάδι. Επίσης, η καταστολή της εξέγερσης της Βιέννης και η διάλυση της βουλής του Βερολίνου, δεν προσφέρονταν για διθυράμβους, δεδομένης της βίας που χρησιμοποίησαν τα αυτοκρατορικά στρατεύματα.

²⁹⁶ *Αιών*, ό.π.

Κεφάλαιο Τρίτο

Το επαναστατικό έτος 1849

3.1. Η τελευταία επαναστατική αναλαμπή

Παλιότερα η κοινή ιστορική άποψη ήταν ότι το επαναστατικό κύμα του 1848 άρχισε και τελειώσε μέσα στον ίδιο χρόνο. Υπήρχαν φυσικά κάποια τελευταία φρούρια στη Βενετία, την Ουγγαρία και Ρώμη, τα οποία ακόμα αντιστέκονταν, αλλά ο απέλπιδος αγώνας τους θα σταματούσε εν τέλει τον Αύγουστο. Τα τελευταία χρόνια θεωρείται ότι το επαναστατικό κύμα του 1848 απλώνεται και στο 1849, ακόμα και το 1851. Οι απόψεις αυτές εδράζονται σε δυο διαφορετικές θεωρήσεις. Η πρώτη, και παλαιότερη, προέρχεται από την κοινωνική ιστορία, η οποία έβλεπε τα γεγονότα από τη σκοπιά των μαζικών λαϊκών κινημάτων. Έτσι ήταν εύλογο να ισχυρίζεται ότι το επαναστατικό κύμα είχε τελειώσει το 1848, εφόσον οι εργάτες και οι διεκδικήσεις τους είχαν παταχθεί από τον στρατό στις εξεγέρσεις του Ιουνίου και του Οκτωβρίου και οι συντηρητικοί είχαν επανέλθει στην εξουσία σε Γαλλία, Αυστρία και Πρωσία. Οι προσπάθειες της Γερμανικής εθνοσυνέλευσης να πείσει τον βασιλιά της Πρωσίας να δεχθεί το στέμμα που του προσέφερε, και εν τέλει η σχεδόν αμαχητί διάλυση της, ήταν απλώς γελοίες. Οι αγώνες των Ούγγρων και των Ιταλών ήταν περιφερειακοί και ήσσονος σημασίας. Εφόσον τα μεγάλα ευρωπαϊκά κέντρα βρίσκονταν στα χέρια της Αντίδρασης το παιχνίδι ήταν χαμένο εξ' αρχής, απλώς ήταν θέμα χρόνου να το συνειδητοποιήσουν.²⁹⁷

Η δεύτερη άποψη αναγνωρίζει στην πρώτη κάποιο ποσοστό αλήθειας. Όντως το όνειρο μιας κοινωνικής δημοκρατίας, με μέτρα υπέρ των αδυνάτων, ήταν νεκρό αν όχι από τον Ιούνιο σίγουρα από τον Δεκέμβριο του 1848. Όμως αυτό δεν ήταν το όνειρο όλων καταρχάς και κατά δεύτερον, τον Ιανουάριο του 1849, για τους συγχρόνους του, η επαναστατική υπόθεση δεν είχε ακόμη κριθεί. Ο Ναπολέοντας ο Γ' δεν είχε διαψεύσει τις προσδοκίες που είχε ο κόσμος απ' αυτόν ως ένα νέο προστάτη της Επανάστασης στην Ευρώπη, ενώ και το μεγαλύτερο μέρος του γερμανικού κόσμου συμμετείχε στην γερμανική εθνοσυνέλευση. Επίσης, οι Ούγγροι και οι Ιταλοί πάλευαν ακόμα εναντίον των Αυτοκρατορικών στρατευμάτων. Τέλος, όλοι περίμεναν από τον νέο Γάλλο Πρόεδρο να

²⁹⁷ Sperber, ό.π., σ. 1-3, 236-237. Από τη σκοπιά της κοινωνικής ιστορίας βλ. Hobsbawm «Η άνοιξη των λαών» στο *Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1873*, ό.π., σ. 25-53.

βαδίζει στα χνάρια του θείου του και να νικήσει της δυνάμεις της Αντίδρασης.²⁹⁸ Η νεότερη ιστορική άποψη υποστηρίζει ότι κατά το 1849 μπορεί το μεγαλύτερο μέρος των αστών, και των συνταγματικών μοναρχικών, να είχαν ταχθεί με το μέρος των δυνάμεων της τάξης, όμως οι ριζοσπάστες ακόμα δεν είχαν παραιτηθεί.²⁹⁹ Όπως θα φανεί παρακάτω οι δυνάμεις της επανάστασης διέθεταν ακόμα αρκετά δυναμική και η ήττα τους δε θα αποτελούσε εύκολη υπόθεση.

Όντως το πρώτο μισό του 1849 σημειώθηκε μια αναζωπύρωση του επαναστατικού κύματος σε όλη την Ευρώπη. Στην Ιταλία οι ριζοσπάστες εθνικιστές είχαν καταλάβει πλήρως την εξουσία στη Ρώμη και την Τοσκάνη, ενώ στο Πεδεμόντιο οι δημοκράτες απέκτησαν την πλειοψηφία στις εκλογές του Ιανουαρίου. Η νέα δημοκρατική κυβέρνηση εξώθησε τον βασιλιά Αλβέρτο να ανακαλέσει την ανακωχή με την Αυστρία στις 12 Μαρτίου 1849 και να επανεκκινήσει τις εχθροπραξίες. Οι φήμες ότι ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης θα επαναλάμβανε την περίφημη εκστρατεία του Ναπολέοντα στην Ιταλία, ήταν ισχυρές.³⁰⁰ Στη Γερμανία, η εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης μετά από πολύμηνες διεργασίες, δημοσίευσε τον Ιανουάριο μια Διακήρυξη Βασικών Δικαιωμάτων και τον Μάρτιο ολοκλήρωσε τη σύνταξη του συντάγματος για ένα νέο ενιαίο γερμανικό κράτος (στο οποίο δε συμπεριλαμβανόταν η Αυστρία). Το αυτοκρατορικό στέμμα θα δινόταν στον Βασιλιά της Πρωσίας. Τέλος, στην Ουγγαρία, ο στρατηγός Γκεοργκέυ (Artúr Görgei), μετά από μια σειρά νικηφόρων μαχών κατά των αυτοκρατορικών στρατευμάτων, άρχισε να βαδίζει κατά της ίδιας της Βιέννης. Οι αυστριακοί εγκατέλειψαν εσπευσμένα τη Βουδαπέστη στις 23 Απριλίου, αφήνοντας μια μικρή φρουρά στο κάστρο της πόλης. Τα ουγγρικά στρατεύματα αμέσως στράφηκαν προς την πρωτεύουσα τους και μετά από πολιορκία σχεδόν ένα μήνα, ανακατέλαβαν την πόλη στις 21 Μαΐου. Εντωμεταξύ, στις 14 Απριλίου η ουγγρική εθνοσυνέλευση κήρυξε και επισήμως την πλήρη ανεξαρτησία της από την Αυστρία, αποκηρύσσοντας τον Αψβούργο Αυτοκράτορα και εκλέγοντας Πρόεδρο τον ριζοσπάστη ηγέτη Λάγιος Κοσσούθ.

²⁹⁸ Ο *Αιών* χαρακτήριζε την εκλογή του «Δημοκρατικού αρχηγού του περιφανέστερου των Ευρωπαϊκών εθνών» ως το «σημαντικότερο γεγονός του 1848». *Αιών*, 1/1/49, σ.2. Η *Ελπίς* για να αντικρούσει όσους τον χαρακτήριζαν «ανίκανο» και «τυχοδιώκτη», περιέγραφε αναλυτικά τα βιβλία του Βοναπάρτη, κυρίως εγχειρίδια πυροβολικού, για να αναδείξει την επιστημοσύνη του, ενώ ευχόταν «δια της διαγωγής του, να δείξει ότι έχει και πολιτική ικανότητα.». *Ελπίς*, 13/1/49, σ.3. Μόνο ο *Αίολος* που εξ' αρχής ήταν υπέρ της εκλογής Καβαινιάκ, εκφράστηκε αρνητικά προς την εκλογή του, δημοσιεύοντας άρθρα γαλλικών εφημερίδων που κατέκριναν τον Βοναπάρτη. *Αίολος*, 4/12/48 σ.3, 11/12/48, σ.2-3, 1/1/49 σ.1.

²⁹⁹ Βλ. Sperber, ό.π., σ. 236-237.

³⁰⁰ Rapport, ό.π., σ. 357.

Ωστόσο, η άνοδος των επαναστατικών δυνάμεων δεν κράτησε πολύ. Η ηγεσία του Πεδεμοντίου αρνήθηκε τη βοήθεια 15.000 ανδρών που τους πρόσφερε η νέα Ρωμαϊκή δημοκρατία. Δεν ήθελαν να έχουν καμία σχέση μαζί με τους επαναστάτες. Όπως το έθεσε ο φιλελεύθερος πολιτικός Κόμης Καμίλλο Καβούρ, (από τους μετέπειτα ήρωες της Ιταλικής ενοποίησης,) μια αυστριακή νίκη ήταν προτιμότερη από ένα θρίαμβο, όπου θα μοιράζονταν τα οφέλη με τους όμοιους του Ματσίνι.³⁰¹ Στις 23 Μαρτίου ο πιεμοντέζικος στρατός, αρκετά μικρότερος από τον αντίστοιχο αυστριακό, με επικεφαλής τον ίδιο τον βασιλιά, Κάρολο Αλβέρτο, ηττήθηκε κατά κράτος στη Νοβάρα. Την ίδια μέρα ο Κάρολος παραιτήθηκε του θρόνου υπέρ του γιού του Βίκτωρα Εμμανουήλ και αυτοεξορίστηκε στην Πορτογαλία, όπου και πέθανε τον Ιούλιο του ίδιου χρόνου σε ηλικία 50 ετών. Ο γιος του σύναψε ανακωχή υπό τον όρο να πληρώσει πολεμική αποζημίωση και να μην διεκδικήσει καμία περιοχή εκτός του βασιλείου του. Το ίδιο το κράτος του Πεδεμοντίου παρέμεινε ανέπαφο, επειδή οι Αυστριακοί δεν ήθελαν να προκαλέσουν μια ρεπουμπλικάνικη Ιταλική αντίδραση και, κυρίως, μια επέμβαση του Λουδοβίκου Βοναπάρτη.

Ο Γάλλος πρόεδρος όντως σκέφτηκε να επέμβει στην Ιταλία εναντίον των Αυστριακών μετά την είδηση της ήττας στη Νοβάρα. Όμως δε θα το έκανε στο πλευρό των επαναστατών. Αυτό που ήθελε να αποφύγει ήταν να καταλάβουν οι Αυστριακοί τη Ρώμη, επαναφέροντας τον Πάπα και αποκτώντας έτσι την ηγεσία του καθολικού (και συντηρητικού) κόσμου. Αυτόν τον ρόλο ήθελε να τον διαφυλάξει για τον εαυτό του. Στα τέλη Μαρτίου η εθνοσυνέλευση επικύρωσε την αποστολή 6.000 Γάλλων στρατιωτών να καταλάβουν τη Σίβιτα Βέκια (Civitavecchia), μια παραθαλάσσια πόλη 70 χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Ρώμης. Επισήμως είχαν πάει για να προστατεύσουν τη Ρώμη από μια αυστριακή επίθεση, όμως ο Ναπολέων είχε δώσει μυστικές εντολές να καταστρέψουν τη ρωμαϊκή δημοκρατία. Τα στρατεύματα αφίχθησαν στις 24 Απριλίου. Στις 30 βάδισαν κατά της πόλης, όμως υπέστησαν βαριά ήττα από τα στρατεύματα της δημοκρατίας. Ανυπομονώντας να καταλάβουν τη Ρώμη πριν τους αυστριακούς ή τους Νεαπολιτάνους, ενίσχυσαν την αποστολή με περισσότερους άνδρες και κανόνια και στις 3 Ιουνίου ξεκίνησαν την πολιορκία της πόλης, η οποία θα έπεφτε μετά από πολλές μάχες στις 30 του μήνα.

Η επέμβαση αυτή του Ναπολέοντα προκάλεσε τη μεγάλη κατακραυγή από την αντιπολίτευση. Στις 7 Μαΐου είχαν καταφέρει να περάσουν στη Βουλή ψήφισμα με το

³⁰¹ Στο ίδιο, σ. 353.

οποίο απαγόρευαν στον Πρόεδρο να κινηθεί κατά της ρωμαϊκή δημοκρατίας. Όμως στις εκλογές της 14^{ης} Μαΐου, (ο Ναπολέων τις είχε προκηρύξει εκτάκτως, προκειμένου να απαλλαγεί από την εχθρική σύνθεση της βουλής), οι συντηρητικοί κατέλαβαν τις 500 από τις 750 θέσεις. Οι φιλελεύθεροι καταβαραθρώθηκαν στις 70 θέσεις. Αντίθετα οι ριζοσπάστες και οι σοσιαλιστές, ενωμένοι κάτω από το σχήμα των Ορεινών (Montagnards) ή όπως ήταν ευρέως αποκαλούμενοι, των δημοκρατών σοσιαλιστών (democrats-socialistes, εν συντομία democ-socs),³⁰² κατέλαβαν 180 θέσεις. Τους προηγούμενους μήνες είχαν διεξαγάγει έντονη προεκλογική εκστρατεία στην επαρχία, έχοντας συνειδητοποιήσει, ότι έπρεπε να προσεταιριστούν τους αγροτικούς πληθυσμούς, αν ήθελαν να ανταγωνιστούν τους συντηρητικούς. Αφότου έγινε γνωστή στις 10 Ιουνίου η επανεκκίνηση της πολιορκίας της Ρώμης, κατά παράβαση του ψηφίσματος της Βουλής, οι σοσιαλιστές (όπως για συντομία ονομάζονταν), αποφάσισαν στις 13 Ιουνίου να καθαιρέσουν τον Ναπολέοντα και να σχηματίσουν νέα επαναστατική κυβέρνηση. Το πραξικόπημα αυτό όμως κατεστάλη εν τη γενέσει του, από την άμεση αντίδραση του στρατού ο οποίος διέλυσε τους διαδηλωτές σε Παρίσι και άλλες γαλλικές πόλεις. Οι ριζοσπάστες ηγέτες συνελήφθησαν ή διέφυγαν από τη χώρα. Οι δημοκράτες σοσιαλιστές δε θα ανέκαμπταν ξανά από αυτό το πλήγμα.

Εντωμεταξύ οι Αυστριακοί είχαν εισβάλει στο Δουκάτο της Τοσκάνης στις 26 Απριλίου ρίχνοντας τη δημοκρατική κυβέρνηση και επαναφέροντας τον Δούκα στον θρόνο του, ενώ οι Νεαπολιτάνοι ανακατέλαβαν πλήρως τη Σικελία στις 11 Μαΐου. Η Βενετία, το τελευταίο επαναστατικό προπύργιο, παραδόθηκε στις 22 Αυγούστου 1849 έπειτα από πολιορκία 4 μηνών. Η Ιταλία είχε επιστρέψει στο status quo ante. Μόνο στο Πεδεμόντιο, το μετριοπαθές Σύνταγμα θα διατηρούνταν.

Στη Γερμανία το νέο Σύνταγμα, μπορεί να είχε γίνει αποδεκτό από 28 γερμανικά κρατίδια, όμως η Αυστρία, η Πρωσία, η Βαυαρία, η Σαξονία και το Αννόβερο αρνήθηκαν να το επικυρώσουν. Το σημαντικότερο, ο ίδιος ο Βασιλιάς της Πρωσίας αρνήθηκε να δεχθεί το στέμμα που του προσέφερε η εθνοσυνέλευση ή κατ' αυτόν, το στέμμα που ερχόταν «από τον βόθρο» (aus der Gosse).³⁰³ Αυτή του η άρνηση ουσιαστικά ακύρωνε όλα τα σχέδια για δημιουργία ενιαίου κράτους και καταρράκωσε το κύρος της

³⁰² Η ονομασία σοσιαλιστές, τους αποδόθηκε επειδή αυτοπροσδιορίζονταν ως υπέρμαχοι μιας «κοινωνικής δημοκρατίας», η οποία θα φρόντιζε για την ευημερία των οικονομικά αδυνάτων. Δεν ήταν όμως σοσιαλιστές με τη μαρξιστική έννοια. Δε ζητούσαν ούτε τη δικτατορία του προλεταριάτου, ούτε την κατάργηση της ιδιοκτησίας. Στους σοσιαλιστές συμμετείχαν από μετριοπαθείς ριζοσπάστες όπως ο Ledru-Rollin, έως σκληροί σοσιαλιστές επαναστάτες όπως ο Luis Blanc. Για τους αντιπάλους τους βέβαια ήταν όλοι τους κομμουνιστές. Sperber, ό.π., σ. 206-207, Rapport ό.π., σ., 381-385.

³⁰³Rapport, ό.π., σ. 339.

εθνοσυνέλευσης. Σε διάφορα κρατίδια έγιναν εξεγέρσεις ριζοσπαστών, οι οποίοι στις περιπτώσεις της Σαξονίας, της Βάδης και του Παλατινάτου κατέλαβαν την εξουσία. Γρήγορα τα πρωσικά στρατεύματα κατέλυσαν αυτές τις κυβερνήσεις και στις 17 Ιουνίου 1849 τα στρατεύματα του Βασιλείου της Βυρτεμβέργης διέλυσαν οριστικά την εθνοσυνέλευση, η οποία είχε καταφύγει στη Στουτγκάρδη από τις 31 Μαΐου, προκειμένου να γλυτώσει από τα πρωσικά στρατεύματα που είχαν περικυκλώσει τη Φρανκφούρτη.

Τέλος, στην Αυστρία, οι νίκες των Ούγγρων ανάγκασαν τον νέο Αψβούργο μονάρχη να ζητήσει τη βοήθεια των Ρώσου Αυτοκράτορα στις 24 Απριλίου ο οποίος και την έκανε δεκτή, υποσχόμενος να στείλει 120.000 άνδρες προς βοήθεια.³⁰⁴ Η ήττα των Ούγγρων απέναντι σε τόσο υπέρτερες δυνάμεις ήταν απλώς θέμα χρόνου. Μετά από αρκετές μάχες στις 13 Ιουλίου οι Αυστριακοί καταλαμβάνουν τη Βουδαπέστη και στις 13 Αυγούστου ο στρατηγός Γκεοργκέυ παρέδωσε τα τελευταία ουγγρικά στρατεύματα στους Ρώσους. Έτσι και η τελευταία επαναστατική εστία στην Ευρώπη έσβησε.

Οι καθοριστικές εξελίξεις οδήγησαν και στην ανανέωση του ενδιαφέροντος για τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις από τον Φεβρουάριο για τον Αιώνα και την Αθηνά. Οι ειδήσεις γύρω από αυτές υπήρχαν σε κάθε φύλλο καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου και σε μεγάλη έκταση, αποτελώντας σχεδόν αποκλειστικά την κύρια θεματική των εντύπων από τον Μάρτιο μέχρι τον Ιούνιο. Κύρια αντικείμενα της προσοχής τους αποτέλεσαν τα τεκταινόμενα σχετικά με τη ρωμαϊκή δημοκρατία και ο αγώνας των Ούγγρων για ανεξαρτησία. Ο *Αιών* και πάλι ασχολήθηκε περισσότερο με τα θέματα του εξωτερικού, παραθέτοντας συνολικά περισσότερα πρωτοσέλιδα, τα οποία κάλυπταν κυρίως τις εξελίξεις στην Ιταλία. Η *Ελπίς* είχε λιγότερα σχετικά πρωτοσέλιδα, τα οποία αφορούσαν περισσότερο τον πόλεμο στην Ουγγαρία. Σχεδόν κάθε φύλλο των εξεταζόμενων μηνών, παρέθετε γράμματα ενός αναγνώστη από τη Βιέννη, στα οποία περιέγραφε λεπτομερώς τις ειδήσεις από το μέτωπο.³⁰⁵ Ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι οι Ούγγροι, με τις νίκες που κατέφεραν εναντίον των αυστριακών έδειχναν να έχουν πιθανότητες επιτυχίας. Οπότε η *Ελπίς* που ποτέ της δεν ενδιαφερόταν για κάτι που δεν εξυπηρετούσε τις ιδέες της, επικεντρώθηκε σε αυτό το νικηφόρο μήνυμα. Αντίθετα, μόλις έγινε γνωστή η ήττα της

³⁰⁴Βλ. Rock, K. «Schwarzenberg versus Nicholas I. Round One: The Negotiation of the Habsburg-Romanov Alliance against Hungary in 1849» Vienna: *Austrian History Yearbook*, 6, σ. 109-141 1970.

³⁰⁵ *Ελπίς*, 9/3/49, 16/3/49, 1/4/49, 10/4/49, 20/4/49 Έκτακτο παράρτημα, 27/4/49 Έκτακτο παράρτημα, 4/5/49 Έκτακτο, 21/5/49, 25/6/49, 4/7/49, 7/7/49.

Αιών, Πρωτοσέλιδα: 2/2/49 «Ρώμη», 9/2/49 «Αι Εθνικότητες», 16/3/49 «Ο πόλεμος της Ιταλίας», 29/3/49 «Η ατυχή Ιταλία», 30/4/49 «ΙΤΑΛΙΑ», 14/5/49 «Η βλασφημία», 18/5/49 «Αι τελευταίαι ειδήσεις της Ευρώπης», 21/5/49 «Η νέα φάσις», 1/6/49 «Τα νέα της Ευρώπης», 4/6/49 «Ελλάς και Ρώμη», 8/6/49 «Τα Ρωμαϊκά», 11/6/49 «Ρωμαϊκά», 15/6/49 «Τα νεότερα Ευρωπαϊκά».

Νοβάρας και η αποστολή των Γαλλικών στρατευμάτων, τα ιταλικά νέα δεν ξανατέθηκαν ως θέμα κυρίου άρθρου, ακόμα και όταν κατελήφθη οριστικά η Ρώμη.

Το έντονο ενδιαφέρον που έδειξαν σε αυτές τις δύο επαναστάσεις ήταν αναμενόμενο ως ένα βαθμό, καθώς πέρα από φιλελεύθερες επαναστάσεις, αποτελούσαν εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες, οι οποίοι προφανώς τους θύμιζαν τον δικό τους αντίστοιχο πόλεμο της ανεξαρτησίας. Ειδικά στην περίπτωση της Ιταλίας υπήρχαν και οι ιστορικοί δεσμοί μεταξύ των δύο χωρών, τους οποίους οι συντάκτες ανήγαγαν από την αρχαιότητα μέχρι την επανάσταση του 1821. Ίσως αυτός είναι και ο λόγος που δεν έδωσαν αντίστοιχη μεγάλη κάλυψη στις εξελίξεις της Γερμανίας, όπου απουσίαζε ένα οργανωμένο ένοπλο κίνημα για τη δημιουργία έθνους. Οι αέναες συζητήσεις των γερμανών αντιπροσώπων στη Φρανκφούρτη και η συνδιαλλαγή τους με τους Μονάρχες, είχαν αποτελέσει άλλωστε θέμα χλευασμού.³⁰⁶

Στην περίπτωση του Ουγγρικού πολέμου της ανεξαρτησίας, πρέπει να σημειώσουμε, ότι το ενδιαφέρον προς αυτόν αρχικά προήλθε από τη συμπάθεια προς την υπόθεση τους, όμως από τον Μάιο μέχρι και τον Αύγουστο αποτέλεσε το επίκεντρο μιας έντονης διαμάχης μεταξύ του αιώνα και της *Ελπίδος*. Η *Ελπίς*, του Κωνσταντίνου Λεβίδη συντάχθηκε με τους Ούγγρους, ο *Αιών*, του Ιωάννη Φιλήμονος με τη Ρωσία. Η κάθε εφημερίδα κατηγορούσε την άλλη για τη στάση της και προσπαθούσε να δικαιολογήσει την επιλογή της και να υπερασπιστεί τη διπλωματία της φίλιας Προστάτιδος Δύναμης. Για πρώτη φορά υπήρχε τόσο μεγάλη και ριζική διάσταση απόψεων μεταξύ των δύο εντύπων σε σχέση με το επαναστατικό κύμα στην Ευρώπη. Σε αυτή τη διαμάχη, πέρα από τις γενικότερες πολιτικές και ιδεολογικές απόψεις εκφράζονται πρώτη φορά τόσο έντονα και ξεκάθαρα οι απόψεις των εντύπων για τις Προστάτιδες Δυνάμεις, Βρετανία και Ρωσία. Γι' αυτό τον λόγο θα εξεταστεί ξεχωριστά.

Σε αντίθεση με τις παραπάνω εφημερίδες, ο *Αίολος* ασχολήθηκε ελάχιστα με τα επαναστατικά γεγονότα. Δεν υπήρχε ούτε ένα σχετικό πρωτοσέλιδο. Κύρια θεματική του ήταν τα εσωτερικά και η ενασχόληση του στο εξωτερικό θα περιοριζόταν στη παράθεση γαλλικών άρθρων πάνω σε γενικά πολιτειακά ζητήματα ή σε μια σύντομη παράθεση

³⁰⁶ Βλ. *Αιών*, 18/9/49, σ.2, όπου παρέθετε άρθρο γερμανικής σατιρικής εφημερίδας, το οποίο έκλεινε απευθυνόμενο προς τα μέλη της συνέλευσης της Φρανκφούρτης: «Σας παρακαλούμεν, αποθάνετε! Διά να έχωμεν πάλι ελπίδα». Βλ. και τους ειρωνικούς χαρακτηρισμούς της *Ελπίδος* για τους Γερμανούς λόγω της υπακοής που έδειχναν προς τους ηγεμόνες. Ενδεικτικά *Ελπίς*, 14/4/48, σ.1 «το ήμερον έθνος το οποίον ύπνωτε τόσα έτη, το οποίον ο απολυτισμός είχε καταδουλώσει εις τόσον βαθμόν, ώστε να θεωρή ως ριζοσπαστική, ως μανιώδη την εν Ελλάδι αντιπολίτευσιν» και *Ελπίς*, 11/3/48, σ.2, «απεφάσισαν να δώσωσι σημεία νεανική ζωής... όχι πλέον τας οποίας άλλοτε ως ταπεινότατοι κέται εξήτουν ως έλεος μικράς παραχωρήσεις».

ειδήσεων παρμένων από ξένες εφημερίδες.³⁰⁷ Σε κάποια απ' αυτά τα σχόλια θα αναγνώριζε τη γενναιότητα των Ούγγρων³⁰⁸ και σε ένα άρθρο (που δεν ήταν γραμμένο από τον συντάκτη) οι Γάλλοι θα κατηγορούταν ως υποκριτές για την επέμβασή τους στη Ρώμη.³⁰⁹ Πραγματικά ο ερευνητής καλείται να ερμηνεύσει όχι τον λόγο της Ερμουπολίτικης εφημερίδας, αλλά την εκκωφαντική σιωπή της. Ίσως επειδή η επέμβαση της Γαλλίας κατά των Ρωμαίων, δημιουργούσε αρνητικές αντιδράσεις απέναντι της, η προσκείμενη στο Γαλλικό Κόμμα εφημερίδα να επέλεξε να μην τις καλύψει. Επίσης; δεν είχε κάποιο λόγο να εξάρει τον ηρωισμό των Ευρωπαϊών επαναστατών, όπως ο *Αιών* και *Ελπίς*, αφού ήταν εναντίον των επαναστάσεων και φυσικά δεν θα ήθελε να εμπνεύσει σκέψεις για ανάλογες πράξεις στην Ελλάδα.

3.1.1. Η αποτίμηση του περασμένου έτους

Ο *Αιών* στο πρώτο του φύλλο για το 1849 έκανε μια ανασκόπηση του περασμένου χρόνου. Σε αυτό διαφαίνεται, πέρα από την τεράστια σημασία που έδινε στις επαναστάσεις, η αισιοδοξία του για την κατάσταση:

Εις την αχανή των αιώνων πορείαν ανέτειλε γιγαντιαίος και φωτεινότετος κομήτης το έτος 1848 από Χριστού, όλως εκπληκτικόν εις τας όψεις του πολιτικού κόσμου, όλως έκτακτον ως προς τα γεγονότα και όλως απaráμιλλον ως προς τα αποτελέσματα τούτων... Εφαρμογή αληθής των μεγάλων εργασιών του ανθρωπίνου πνεύματος καθ' όλον το παρελθόν, το 1848 προώρισται να κηρύξη την ανάστασιν μεν προς τα νεκρά επί του κραββάτου του δεσποτισμού και της δυστυχίας κείμενα έθνη, την παρακμήν δε και αποσύνθεσιν προς του εν ράβδω σιδηρά, εν απάτη και δολιότητι ποιμαίνοντας δυνάστας...

Μην απατάσθε άνθρωποι, εις αυτήν ασεβούντες την Θεϊαν Πρόνοιαν. Είμεθα ασθενείς. Αλλ' η δύναμις ταύτης εν ασθενεία τελειούται. Ήρχισεν το μέγα της ανθρωπίνης μεταμορφόσεως έργον, και δεν δύναται να διστάζει τις εις το πέρας τούτου.³¹⁰

Σε αυτό το άρθρο ανέλυε και τις αιτίες που δεν υπήρξαν ανάλογα αποτελέσματα και στην Ελλάδα, τα οποία εντόπιζε αποκλειστικά στο υπάρχον Σύνταγμα, το οποίο έδινε υπερβολικές και ανεξέλεγκτες εξουσίες στην «Εξουσία», δίνοντας της την ικανότητα να επηρεάζει και διαφθείρει θεσμούς και βουλευτές κατά το δοκούν. Υπερασπιζόταν με

³⁰⁷ Ενδεικτικό ότι για τη μάχη της Νοβάρας αφιέρωσε μόνο μια πρόταση στη τελευταία σελίδα του φύλλου της. *Αίολος*, 26/3, σ.4.

³⁰⁸ «Αποφάσισαν να απωθάνωσι ως λέοντες» *Ο.π.*, 6/8 /49, σ.3.

³⁰⁹ *Ο.π.*, 7/5/49, σ.1.

³¹⁰ *Αιών*, 1/1/49, σ.1.

αυτόν τον τρόπο τον κοινοβουλευτισμό και το συνταγματικό πολίτευμα.³¹¹ Η αισιοδοξία δεν τον εγκατέλειπε ούτε εδώ. Το άρθρο έκλινε με την ευχή η Ελλάδα να συμβαδίσει με το «πνεύμα του αιώνας».

Η πίστη για την αίσια κατάληξη των αγώνα για ελευθερία στην Ευρώπη και εν τέλει και στην Ελλάδα, αλλά και η κεφαλαιώδης σημασία που δινόταν στις ευρωπαϊκές επαναστάσεις, αποτυπώθηκε με ενάργεια σε πρωτοσέλιδο στις 9 Φεβρουαρίου με τίτλο «Αι εθνικότητες». Σε αυτό αποφαινόταν ότι «Ευρισκόμεθα ήδη εις την τρίτην περίοδον του μεγάλου πολιτικού δράματος, οποίον η ανθρωπότης παρίστησι μετά τη διάλυσιν της παγκοσμίου Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, και την ενετεύθεν προκύψασαν κατάλυσιν των σχέσεων, οποίαί έπρεπε να συνδέωσι το άτομον με την κοινωνίαν και τα έθνη προς άλληλα».³¹²

Σύμφωνα με την ανάλυσή του η πρώτη περίοδος επρόκειτο για τον Μεσαίωνα, όπου η «ελευθερία του ατόμου περιεποιήθη προαχθείσα εις το μη περαιτέρω της συστηματικής ισχύος και της αυθαιρεσίας επί της κοινωνίας.» Η δευτέρα περίοδος επρόκειτο για τον 18^ο αιώνα, όπου η ελευθερία του ατόμου συνδυάστηκε με την ελευθερία της κοινωνίας. Πρόδρομος ήταν η φιλοσοφική εργασία και εφαρμογή η Γαλλική επανάσταση. Τέλος στην τρίτη περίοδο η ανθρωπότητα ζήτησε την ελευθερία των εθνικοτήτων και «το σύνθημα έδωσε πάλιν δια της επαναστάσεως των 1848 η Γαλλία».

Η ελληνική εθνικότητα είχε μεγάλο ρόλο να παίζει σε αυτήν την τρίτη εποχή, καθώς χωρίς εκείνη «Η Ευρωπαϊκή ισορροπία θέλει στηρίζεσθαι επί άμμου». Η Ευρωπαϊκή διπλωματία και δημοσιογραφία έπρεπε να συνειδητοποιήσουν ότι «όταν εν τη δύσει ανεγείρωνται εθνικότητες, έπεται ότι η Ελληνική δεν δύναται να μένη νεκρά... Ας ιδώσι οι Δυνατοί, ότι επληρώθησαν οι καιροί, καθ' ούς η ατομικότης εδέσποζεν επί της κοινωνίας η δε κοινωνική ελευθερία διεχωρίζετο από της ελευθερίας των εθνικοτήτων».

³¹¹ Στο ίδιο. *Αν δεν υπήρχεν νομοθεσία δίδουσα εις την Εξουσίαν όλα τα μέσα προς την διαφθοράν, την παρανομίαν και την παραλυσίαν, δεν ετόλμα η Εξουσία να εξασκή πάσαν αυθαιρεσίαν, ούτε προεχώρουν τα πράγματα, εις ην βλέπομεν και αισθανόμεθα ανοικονόμητον αθλιότητα. Ήτο επόμενο δια τους λόγους τούτους να μη προκύψη ουδεμία πραγμάτων βελτίωσις απέναντι της μεγάλης κινήσεως του ευρωπαϊκού κόσμου... Μη κατηγορώμεν τους Βουλευτάς ως Βαραβώνιους, ως προσκυνούντας τα κράσπεδα παντός Υπουργείου... Βαραβώνιοι και τρισβαραβώνιοι αποκαθίστανται οι Βουλευταί ...διότι το Υπουργείον έχει εις την διάθεσιν αυτού και δύναται να εξασκή παν διαφθοράς μέσον... Ας παύσωσι τα αίτια, δια να παύσωσι τα αποτελέσματα. Η λέξη «Βαραβώνιος» δεν απαντάται στα λεξικά. Πάντως η λέξη «Βαρραβάς» στα Ισπανικά, τα Καταλανικά και τις σλαβικές γλώσσες έχει την έννοια του απατεώνα, οπότε ίσως αποτελεί δάνειο από εκεί.*

³¹² Ο.π., 9/2/49. σ.1

Στην *Ελπίδα* από την άλλη δεν υπήρχε αντίστοιχη αισιοδοξία. Δε γράφτηκε κάποιο θριαμβευτικό άρθρο για όσα είχαν συμβεί την προηγούμενη χρονιά, ούτε υπήρχε κάποια αναμονή για τη δικαίωση της Μεγάλης Ιδέας μέσα από τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις. Ίσως αυτή η διαφορά οπτικής να προέρχεται από τη διαφορετική ιδεολογική σκοπιά του Λεβίδη και του Φιλήμονα. Οι ριζοσπαστικές αντιλήψεις του Λεβίδη, δεν τον άφηναν να αισθάνεται ικανοποιημένος, πόσο μάλλον να θριαμβολογεί, για όσα συνέβησαν, με τους ηγεμόνες να είναι ακόμα στη θέση τους και τις δημοκρατικές δυνάμεις να έχουν ηττηθεί στα μεγάλα κράτη. Αντίθετα, οι μετριοπαθείς, συνταγματικές μοναρχικές, πεποιθήσεις, του Φιλήμονα του επέτρεπαν να επιχαίρει, ακόμα και με αυτά τα περιορισμένα συντάγματα. Επιπλέον, δείχνουν και μια αφέλεια εκ μέρους του, την οποία όμως μοιράζονταν πολλοί ομοϊδεάτες του, ότι τα Συντάγματα θα γίνονταν σεβαστά και θα επιβάλλονταν «αναιμωτί», όπως έλεγε στο άρθρο περί εθνικοτήτων. Άποψη που ο Λεβίδης, ως οπαδός της δράσης και της συγκρουσιακής πολιτικής έδειχνε να μη το πιστεύει. Χαρακτηριστικό αυτής της διαφοράς είναι οι θριαμβολογίες του Αιώνα για το Σύνταγμα που συνέτασσε η αυστριακή εθνοσυνέλευση, στο Kremierz της Τσεχίας όπου είχε επανασυγκροτηθεί τον Νοέμβριο.

*Ας μην ειπή λοιπόν ο απολυτισμός, ότι ενίκησε κατά τον Νοέμβριον, εισελθών δια πυρός και σιδήρου εις Βιέννην. Υπέρ των ηρώων, των πεσόντων υπό την βαρβαρικήν λόγχην, υψώθησαν ήδη αιώνιοι βωμοί! Η ιδέα των έγεινε νόμος. Η θέλησίς των κυρίαρχος. Εν τω Συντάγματι τη μόνη εκδικήσει του αίματος αυτών καθιερώθησαν αι ιερότεροι αρχαί. Η μερίς αυτών εθριάμβευσεν!*³¹³

Η *Ελπίς* από τη πλευρά της σιωπούσε. Θα μιλούσε αργότερα όταν ο αυτοκράτορας, με το που εκδόθηκε το νέο Σύνταγμα στις αρχές Μαρτίου, κατήγγησε αμέσως την εθνοσυνέλευση και το Σύνταγμά της. Εξέδωσε ένα δικό του «ηγεμονικό» Σύνταγμα, το οποίο και πάλι δε θα εφαρμοζόταν ποτέ στην πράξη εξαιτίας των εκτάκτων μέτρων που είχε προκαλέσει ο πόλεμος της Ουγγαρίας. Τελικά θα καταργούταν και αυτό τη πρωτοχρονιά του 1851, χωρίς να έχει τεθεί ποτέ σε εφαρμογή. Η *Ελπίς* σχολίαζε απλώς ότι επρόκειτο για ένα «γελοίο συνδυασμό απολυτισμού και εθνικών ελευθεριών».³¹⁴

Η απαισιοδοξία, στα όρια της εθνικής κατάθλιψης, που εξέφραζε η γραμμή της *Ελπίδος* φαίνεται στο πρωτοσέλιδό της στις 30/1. Το κείμενο, το οποίο δεν ήταν του συντάκτη Λεβίδη, αλλά ήταν υπογεγραμμένο με ένα «Μ.» αποφαινόταν ότι «Εις την κατάστασιν εις την οποίαν εφθάσαμεν πρέπει κυρίως να εξετάσωμεν τι είμεθα σήμεραν.

³¹³ Στο ίδιο.

³¹⁴ *Ελπίς*, 9/3/49 σ.2.

Ιδού το μέσον της διαγνώσεως της νόσου ήτις κατατρώγει τα σπλάγχνα της πατρίδος Τι είμεθα; -Είμεθα ΤΙΠΟΤΕ. Ιδού η νόσος». Η Ελλάδα είχε κακή διακυβέρνηση και δεν υπολογιζόταν από τα υπόλοιπα πολιτισμένα έθνη, τη στιγμή που «γίνεται λόγος και περί αυτών ακόμη των μικροτέρων τόπων της Ευρώπης και περί αυτών ακόμη των πλέον μεμακρυσμένων και των πλέον βάρβαρων λαών της γης, επειδή δεν είχε «εθνική προσωπικότητα».³¹⁵ Η λύση θα ερχόταν μόνο με την εφαρμογή της Μεγάλης Ιδέας και τη συμπερίληψη στο ελληνικό κράτος «της πολιτικής, της ειρηνοποιού, της εμπολέμου, της βιομηχανικής προσωπικότητός του, ώστε τοιουτοτρόπως μία και αδιαίρετος Ελλάς ούσα, να δυναθής και αυτή να ειπή εσωτερικώς τε και εξωτερικώς “Εγώ ειμί το Κράτος”». Ο τρόπος που θα γινόταν αυτό δεν αναφέρεται. Πάντως δεν υπήρχε ελπίδα ότι η λύση θα ερχόταν σύντομα, πόσο μάλλον ότι θα την επέφερε τον ευρωπαϊκό επαναστατικό κύμα.³¹⁶

3.1.2. Οι αντιδράσεις των εντύπων μπροστά στη διαφαινόμενη ήττα των επαναστατών.

Αναφερθήκαμε παραπάνω πόσο πολύ υποστήριξαν τον αγώνα των Ιταλών οι δύο εφημερίδες. Όμως η ήττα στη Νοβάρρα και οι κατοπινές εξελίξεις έφεραν τους συντάκτες των εφημερίδων αντιμέτωπους με το φάσμα της ήττας της επαναστατικής υπόθεσης σε όλη την Ευρώπη. Και οι δύο στραφήκαν κατά του Ναπολέοντα, αυτού του «ανάξιου ανιψιού»³¹⁷ ο οποίος πρόδωσε τα υπόλοιπα έθνη και τη δημοκρατική παράδοση της Γαλλίας, προκειμένου να κρατηθεί στο θρόνο του. Την επαύριον της ήττας της Νοβάρρας ο Αιών σημείωνε θλιμμένα ότι «το φιλελεύθερον πνεύμα δεν έλαβεν, ως ο απολυτισμός, τους Ναπολέοντας και τους Μασσένας του. Φαίνεται ότι η ηλεκτρίσασα το παν Παρισιανή επανάστασις του Φεβρουαρίου των 1848 ετελείωσεν εν αυτή τη Γαλλία δια

³¹⁵ Η έννοια της εθνικής προσωπικότητος καθοριζόταν ως εξής: *Καθώς ο άνθρωπος ούτω και τα κράτη έχουσι την προσωπικότητά των και τότε μόνο ο άνθρωπος λέγεται άνθρωπος, τότε μόνον τα Κράτη λέγονται Κράτη όταν η προσωπικότης των είναι αναεπτυγμένη καθ' όλας της τας φάσεις, καθ' όλας της τας ιδιότητας. Όταν η προσωπικότης αυτή δεν είναι τοιουτοτρόπως ανεπτυγμένην τότε ο μιν άνθρωπος λέγεται ζών, τα δε νομιζόμενα Κράτη λέγονται απλώς τόποι κατοικημένοι. ό.π., 30/1/49.σ.1.*

³¹⁶ Το άρθρο αυτό έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τις απόψεις γύρω από τον σκοπό και την κατάσταση του Ελληνικού έθνους εκείνη την εποχή, και φυσικά για τη φύση και τον χαρακτήρα της Μεγάλης Ιδέας. Αραγε η υπογραφή Μ. να δηλώνει το Μαυροκορδάτο; Ήταν πολιτικός φίλος του Λεβίδη και το γράμμα κάνει αναφορά σε «όλα όσα κατά καιρούς επροτείναμεν και εσυζητήσαμεν ως τα μόνα σωστικής θεραπείας μέσα, βλέπομεν ήδη με την μεγαλητέραν ενάργειαν ότι δεν εξητήσαμεν ως παρά να διορθώσωμεν τα αδιόρθωτα. Ηλπίσαμεν εκεί όπου δεν έπρεπε να ελπίσωμεν.» Στο ίδιο.

³¹⁷ *Ελπίς, 20/4/49 σ.1.* Και συνέχιζε «καθαρώτερα ας το ειπώμεν, νόθος υιός του ενδοξου αυτοκράτορος Ναπολέοντος,» ο οποίος «αποδείχθη εκ των πραγμάτων ότι είναι και αισχρός διόκτης των λαών, πωλήσας την τιμήν της Γαλλίας δια να στερεωθή δια της υποστηριξεως των άλλων ηγεμόνων στο θρόνον.»

της ψηφοφορίας του Ναπολέοντος.»³¹⁸ Όταν έγινε γνωστή η ανακοίνωση της αποστολής Γάλλων στρατιωτών στη Ρώμη, καλούσε ανοιχτά για την ανατροπή του Ναπολέοντα, ενώ επίχαιρε για τη νίκη των της «έλλογης Δημοκρατικής μερίδας» στις εκλογές του Μαΐου.³¹⁹ Ακόμα και στην απόπειρα πραξικοπήματος του Ιουνίου, δεν καταδίκασε τα γεγονότα. Απλά δημοσίευσε χωρίς σχόλια αποσπάσματα από γαλλικές εφημερίδες που περιέγραφαν τα γεγονότα. Η Ελπίς από την πλευρά της ευχόταν η θεία δίκη και η οργή του Γαλλικού λαού «θέλουν καταφθάσει επί τέλους τον ανάξιον τούτον γόνον του μεγάλου ανδρός».³²⁰ Επίσης, ήταν φιλική προς τη δημοκρατική αντιπολίτευση, σε τέτοιο βαθμό, που να θεωρήσει ως ψεύδη τα νέα ότι αποτόλμησαν πραξικόπημα κατά του Ναπολέοντα.³²¹

Τον Μάιο πάντως τα δύο έντυπα είχαν συνειδητοποιήσει, ότι η επανάσταση στην Ευρώπη βρισκόταν σε αποδρομή. Αυτό φαίνεται από τα κύρια άρθρα που εξέδωσαν αυτόν τον μήνα και στα οποία ανέλυαν την κατάσταση. Ο Αιών στις 20/5 στο κύριο άρθρο παραδεχόταν ότι πλέον τα ευρωπαϊκά πράγματα έχουν περάσει σε μια «νέα φάσι». Ενδιαφέρον έχουν οι αιτίες στις οποίες απέδιδε την ήττα της επανάστασης. Κατ' αυτόν οι σκοποί της επανάστασης του Φεβρουαρίου θα ήταν «τετελεσμένοι ήδη προ τινός καιρού μάλιστα... αν δεν υψούτο επι των οδοφραγμάτων των Παρισίων η σημαία των Κοινοκτημονιστών, αν επαρουσιάζοντο επί της σκηνής οι λαοί της Γερμανίας ως νέος καθ' ολοκληρίαν άνθρωπος, αν η Ιταλία έφερεν εν εαυτή ενότητα γενικωτέραν και ειλικρινεστέραν». Κύρια πηγή των δεινών όμως, θεωρούσε τους «κοινοκτημονιστές» καθώς

*ενσπείραντες φόβους, πανικούς και ανησυχίας τοιαύτας, οποίαι τον μεν Ναπολέοντα Βοναπάρτην έφερον επι της προεδρείας, εσυστηματοποίησαν δε την εναντίον του δημοκρατικού στοιχείου και των εθνικοτήτων αντίδρασιν, προεκάλεσαν ακολούθως την αποτυχίαν του Καρόλου Αλβέρτου, και τέλος πάντων έδειξαν καταβεβλημένον οιονεί το πνεύμα των λαών εν Γαλλία και Γερμανία.*³²²

Παρ' όλα αυτά ακόμη πίστευε ότι υπήρχε μια αμυδρά ελπίδα, για τον αγώνα των Ούγγρων. Υπήρχαν ελπίδες ότι η αγγλική πολιτική θα έβλεπε ως συμφέρουσα τη

³¹⁸ Αιών, 29/3/49 «Η ατυχής Ιταλία», σ.1.

³¹⁹ Ό.π., 18/5/49,σ.1. Ο χαρακτηρισμός «έλλογος» πρέπει να μπήκε για να διαχωρίσει τη δημοκρατική αντιπολίτευση, την οποία αποκαλεί και «Σοσιαλιστές», από τους κοινοκτημονιστές που καταδίκασε. Με λίγα λόγια ήθελε να δείξει ότι «είχαν βάλει μυαλό».

³²⁰ Ελπίς, 20/4/49, σ.1.

³²¹ Ό.π., 25/6/49. Κατ' αυτόν απλώς τα μετριόφρονα μέλη της κυβέρνησης αποσχίστηκαν από το «αντιδραστικό» υπουργείο. Στη συνέχεια, κατά το γνωστό τρόπο της Ελπίδος, δεν έγινε ξανά αναφορά στο θέμα.

³²² Αιών, 20/5/49 «Η Νέα Φάσις», σ.1.

δημιουργία μιας ανεξάρτητης, και συμμαχικής, Ουγγαρίας έξω από τα σύνορα της Ρωσίας, και θα επενέβαινε υπέρ των επαναστατών. Φυσικά κάτι τέτοιο θα λειτουργούσε ευεργετικά για όλους τους εθνικούς αγώνες στην Ευρώπη. Ο ίδιος ο συντάκτης όμως δυσπιστούσε σε μια τέτοια εξέλιξη αφού η Αγγλία είχε μείνει ουδέτερη μέχρι τότε.

Στο αντίστοιχο άρθρο της *Ελπίδος*, οι λόγοι για την ήττα των επαναστατών ήταν διαφορετικοί: Δεν υπήρχε καμία αναφορά σε κοινοκτημονιστές. Κύριοι υπεύθυνοι ήταν οι συντηρητικοί,³²³ οι οποίοι συμάχησαν με τους μονάρχες «δια να καταπολεμήσωσι εκ συμφώνου το στοιχείον εκείνο, το οποίον κρατούν εις χείρας την ιστορίαν, οδηγούμενον, υπό της πείρας, εκηρύχθη κατά των ηγεμόνων, ως ανθρώπων, οίτινες ουδέν έχοντες ιερόν και όσιον καιροφυλακτούσι δια να επαναφέρουσι τον δεσποτισμόν».. Με αυτόν τον τρόπο κάλυπτε τους μοιραίες του ριζοσπάστες και τη μαχητική τους στάση εναντίον των ηγεμόνων. Πάντως ακόμα και οι συντηρητικοί απλώς εξαπατήθηκαν. Οι πραγματικοί κακοί ήταν οι ηγεμόνες οι οποίοι «ερρίφθησαν εις τον κατά των εθνών σατανικόν αγώνα. Θέλουν εξέλθει νικηταί του αγώνος τούτου; ο χρόνος θέλει μας το δείξει. Οι Ούγγροι έδειξαν άχρι τούδε τι δύναται έθνος, αισθανόμενον την ελευθερίαν, αισθανόμενον τον εθνισμό του.»

Παρατηρούμε λοιπόν, ότι οι δύο εφημερίδες, παρά τις ιδεολογικές διαφορές τους, κράτησαν κοινή στάση απέναντι στα γεγονότα. Ενατένιζαν το μέλλον με αγωνία για την έκβαση των επαναστάσεων με τις ελπίδες τους να είναι στραμμένες προς την Ουγγαρία, τη μόνη χώρα που έδειχνε σημάδια επιτυχίας. Εν τέλει όμως, η τελευταία ελπίδα της επαναστατικής υπόθεσης θα αποτελούσε σημείο μεγάλης διαμάχης όπως θα δούμε παρακάτω.

³²³ *Ελπίς*, 10/5/49, σ.1. Το σύστημα της υποκρισίας το οποίον ηκολούθησαν οι εστεμμένοι δολοφόνοι των λαών της Ευρώπης δια να διασωθώσι της τρομερής θυέλλης.. έπαυσεν ήδη. Εξαπατώντες τους ιδιοκτήτας, τους βιομηχανούς, τους εμπόρους, ότι δηθεν ειλικρινώς ενηγκαλίσθησαν τα συμφέροντα του λαού, και ότι το Σύνταγμα θεωρούσιν ως το αδιάσειστο θεμέλιον της βασιλείας των, έπεισαν την συντηρητικήν τάξιν των πολιτών να συνασπισθή περί τους θρόνους των.

3.3. Η διαμάχη γύρω από τον ουγγρικό πόλεμο της Ανεξαρτησίας

Η έριδα μεταξύ Αιώνα και *Ελπίδος* ξεκίνησε στις 10 Μαΐου 1849. Όπως αναφέραμε πιο πάνω, οι Ούγγροι συνέχιζαν να αντιστέκονται στον αυστριακό στρατό και μάλιστα τον Απρίλιο είχαν καταγάγει μια σειρά από νίκες στο πεδίο της μάχης. Αυτές ανάγκασαν τον αυστριακό Αυτοκράτορα να ζητήσει τη βοήθεια του Ρώσου ομόλογου του, την οποία και αποδέχθηκε. Η είδηση της αποδοχής της πρόσκλησης από τον τσάρο έγινε γνωστή στις αρχές Μαΐου. Ο στρατός των Ούγγρων είχε πλέον να αντιμετωπίσει εχθρούς κατά πολύ υπέρτερους αριθμητικά. Όπως καταλαβαίνουμε, το μέλλον προδιαγραφόταν μελανό για την Ουγγαρία αλλά και για την επαναστατική υπόθεση στην Ευρώπη γενικότερα.

Η *Ελπίς* δεν μπορούσε να μείνει αδιάφορη σε αυτήν την εξέλιξη. Στο κύριο άρθρο της στις 10 Μαΐου καταφερόταν εναντίον των «εστεμμένων δολοφόνων της Ευρώπης», οι οποίοι «ερρίφθησαν εις τον κατά των εθνών σατανικών αγώνα».³²⁴ Η πολεμική του άρθρου συνεχιζόταν, στρεφόμενη, όχι εναντίον των ευρωπαϊών ηγεμόνων γενικά αλλά εναντίον της Ρωσίας. Η *Ελπίς* χρησιμοποιώντας ως επιχειρήματα τις εχθρικές επεμβάσεις της Ρωσίας κατά της Ουγγαρίας και κατά των παραδουνάβιων ηγεμονιών το προηγούμενο καλοκαίρι, προσπαθούσε να δείξει ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να προσβλέπει στη Ρωσία για τα εθνικά της συμφέροντα. Δεν ήταν φιλική προς τα μικρά έθνη αλλά προς τους Αυτοκράτορες. Ακόμα και η κοινή ορθόδοξη πίστη ήταν απλά ένα εργαλείο στη πολιτική του Τσάρου. Η στήριξη του προς τον Πάπα, απέναντι στους επαναστάτες, έδειχνε ότι η Ρωσία δεν ήταν ο υπερασπιστής των ορθοδόξων αλλά απλά των συμφερόντων της.

Αυτό όμως που θα αποτελούσε την πέτρα του σκανδάλου θα ήταν ο ισχυρισμός, ότι πλέον όλοι Έλληνες, ακόμα και οι ρωσόφιλοι, μετά την επίθεση στην Ουγγαρία, είχαν μεταστραφεί εναντίον της Ρωσίας:

δεν υπάρχει καρδιά Ελληνική μη πάλλουσα υπέρ των αλλοθρήσκων Ούγγρων, μη καταρωμένη την ομόθρησκον Ρωσίαν». Και μάλιστα υπερθεμάτιζε: «Αν η κυβέρνησις μας δεν ηδιαφύρει, ολόκληρα σώματα εθελοντών ήθελον σχηματισθη δια να τρέξωσι με τας μικράς δυνάμεις των εις τον κοινόν αγώνα της ελευθερίας κατά του απολυτισμού».³²⁵

Έτσι ξεκίνησε η διαμάχη μεταξύ των δύο εφημερίδων, την οποία θα μπορούσαμε να τη χωρίσουμε σε τρεις φάσεις. Η πρώτη φάση είναι από τον Μάιο μέχρι τις αρχές Ιουνίου, η δεύτερη τον Ιούνιο και τον Ιούλιο και τρίτη τον Αύγουστο του 1849. Στην πρώτη φάση της διαμάχης οι εφημερίδες παρουσίαζαν κυρίως τις θέσεις τους γύρω από

³²⁴

³²⁵ Στο ίδιο.

τον πόλεμο, η μεν *Ελπίς* προσπαθώντας να διαβάσει το γόητρο της Ρωσίας, ο δε *Αιών* να το υπερασπίζεται. Οι απευθείας επιθέσεις της μιας εφημερίδας προς την άλλη ήταν λίγες και μετριασμένες. Τις επόμενες ημέρες η *Ελπίς* θα συνέχιζε να εμμένει στον ισχυρισμό της για μεταστροφή της κοινής γνώμης εναντίον της Ρωσίας. Για να τον υποστηρίξει, κάνει αναφορές για πολλά γράμματα αναγνωστών που τη συγχαίρουν για τη στάση της και δημοσιεύει κάποιο από αυτά.³²⁶

Ο *Αιών* βρισκόταν λόγω των εξελίξεων σε μια άβολη κατάσταση. Ήταν διχασμένος ανάμεσα στην υποστήριξη του στη Ρωσία και στην υποστήριξη του στους αγώνες για εθνική ανεξαρτησία. Όπως ανέφερε και ο ίδιος, ήταν «υπέρ της ελευθερίας και των εθνικοτήτων ουχί μόνο της Ελλάδας,.. Ουγγαρίας και όλης της Σλαβικής φυλής αλλά και αυτών των πολλών υστέρων εις τον πολιτισμόν εθνών της Ασίας»,³²⁷ μια πολύ προοδευτική άποψη για εκείνη την εποχή. Άλλωστε τους προηγούμενους μήνες, όπως αναφέραμε παραπάνω, είχε γράψει άρθρα υπέρ των Ούγγρων και παρακολουθούσε στενά τις εξελίξεις. Έτσι ποτέ δεν επιτίθεται στον αγώνα τους. Μάλιστα δήλωνε υπέρ τους. Το μόνο καλό που έβρισκε να πει αρχικά για τους Ρώσους είναι ότι ήταν τίμιοι και σταθεροί στις απόψεις τους, καθώς είχαν εκδηλωθεί κατά των επαναστατικών κινήσεων εξαρχής.³²⁸

Για να σώσει κάπως τα πράγματα και να αποτρέψει την εξάπλωση της επιρροής των άλλων κομμάτων, επέλεξε να επιτεθεί στις άλλες δύο Προστάτιδες Δυνάμεις, τη Γαλλία και την Αγγλία, κατηγορώντας τις ότι ουσιαστικά έκαναν τα ίδια, απλά δεν το παραδέχονταν. Το ίδιο υποκριτική ήταν και η *Ελπίς*, η οποία υπάκουε τυφλά τους Άγγλους και έβαζε τα συμφέροντά τους πάνω από αυτά της Ελλάδας. Επίσης, εμμέσως, κατηγορούσε το Αγγλικό Κόμμα, ότι ήθελε να αλλάξει τον χαρακτήρα της Ελλάδας: «προτίθεται να πείσει, ότι δυτικίζοντες και ιδίως αγγλίζοντες μάλιστα, σωζόμεθα, μεγαλυνόμεθα... εν έλειψε να προσθήση: Γενήτε διαμαρτυρόμενο». ³²⁹ Σε επόμενα φύλλα θα παρουσιάζονταν κάπως πιο επεξεργασμένες απόψεις. Η Ρωσία παρ' ότι είχε κηρύξει ουδετερότητα, αναγκάστηκε να επέμβει, γιατί η διάλυση Αυστρίας θα έθετε ζήτημα γερμανικής και πολωνικής εθνότητας και δε θα ήθελε στα σύνορά της τέτοια εξέλιξη.³³⁰

Κατά τη δεύτερη φάση του Ιουνίου-Ιουλίου, δεν έχουμε μεγάλα άρθρα γνώμης για τον πόλεμο ούτε αναλύσεις. Υπάρχει όμως πυκνή ειδησεογραφία. Η κάλυψη του πολέμου

³²⁶ Βλ. *Ελπίς* 13/5/49, σ.4 όπου δημοσιεύει γράμμα από τα Καλάβρυτα.

³²⁷ *Αιών*, 14/5/49 «Η βλασφημία», σ.1.

³²⁸ Στο ίδιο.

³²⁹ Στο ίδιο.

³³⁰ Ο.,π. 21/5/49 σ.1, 6/8/49, 11/8/49.

ήταν συχνή, σχεδόν σε κάθε φύλλο με άρθρα μεγάλης έκτασης στα εσωτερικά φύλλα της εφημερίδας. Στη μετάδοση των ειδήσεων βλέπουμε μια διαφορά οπτικής. Η *Ελπίς* παρουσίαζε τους Ούγγρους κάτω από ένα ηρωικό φως. Πάντα γενναίοι, δίνεται έμφαση στις νίκες τους και όταν δέχονται ήττες, μειώνεται η σημασία τους. Ηττώνται αφού προκαλέσουν μεγάλες απώλειες στον αντίπαλο. Δινόταν έτσι μια εντύπωση ότι οι Ούγγροι όχι απλώς είχαν τον έλεγχο της κατάστασης, αλλά νικούσαν κιόλας. Πώς ήταν αυτό δυνατόν, όταν υστερούσαν τόσο πολύ σε αριθμούς; Η πλαστή αυτή εικόνα γίνεται κατανοητή αν κοιτάξουμε την εξέλιξη του πολέμου στο τακτικό επίπεδο.

Εκείνη την περίοδο³³¹ ο ρωσικός στρατός δεν είχε φτάσει ακόμα στην Ουγγαρία. Η ρωσική στρατιωτική μηχανή ήταν κάπως δυσκίνητη στο να συγκεντρώσει στρατιώτες. Ο ρωσικός στρατός θα εισέβαλε μόλις στα μέσα Ιουλίου στην Τρανσυλβανία και θα προχωρούσε με αργό ρυθμό λόγω μιας επιδημίας χολέρας στις τάξεις του. Ακόμα και τότε δε θα έδινε κάποια μάχη με ουγγρικές δυνάμεις, γιατί απλά αυτές δε βρίσκονταν εκεί. Είχαν εκμεταλλευθεί την απουσία του ρωσικού στρατού για να στρέψουν όλες τις δυνάμεις τους εναντίον των Αυστριακών. Θα έδιναν αρκετές μάχες, όμως τελικά θα αναγκάζονταν να υποχωρήσουν. Στις 13 Ιουλίου 1849 οι αυστριακές δυνάμεις κατέλαβαν τη Βουδαπέστη. Παρ' όλα αυτά οι ουγγρικές δυνάμεις είχαν σημειώσει κάποιες νίκες και δεν είχαν χάσει καμία μεγάλη μάχη. Η υποχώρησή τους ήταν τακτική και διατηρούσαν το μεγαλύτερο μέρος των στρατευμάτων τους, αν και ήταν εξαντλημένα και με λίγα εφόδια. Μένοντας λοιπόν μόνο στο τακτικό επίπεδο του πολέμου, το γεγονός ότι δύο μήνες μετά την είσοδο της Ρωσίας στο πόλεμο δεν είχαν χάσει καμία μεγάλη μάχη και αποκρύπτοντας το στρατηγικό επίπεδο, όπου η ήττα των Ούγγρων ήταν απλά θέμα χρόνου, η *Ελπίς* έδινε την εντύπωση αν όχι ότι οι Ούγγροι νικούσαν, τουλάχιστον ότι είχαν τον έλεγχο της κατάστασης, πράγμα το οποίο απείχε πολύ από την πραγματικότητα.

Ο *Αιών* από την άλλη κάλυπτε τα γεγονότα με μια ψυχρή παράθεση γεγονότων, χωρίς πολλά σχόλια. Βασιζόταν στις ειδήσεις γερμανικών εφημερίδων και όχι σε γράμματα Ελλήνων φίλων της εφημερίδας, όπως η *Ελπίς*. Δεν εναντιωνόταν στους Ούγγρους, αλλά δεν έτρεφε αυταπάτες για την επιτυχία του αγώνα τους. Είχε οπτική γωνία που ταυτιζόταν με αυτήν των Ρώσων και των Αυστριακών, παρακολουθώντας τις κινήσεις του ρωσικού στρατοπέδου κυρίως και όχι των επαναστατών.

Η τρίτη φάση της διαμάχης έρχεται τον Αύγουστο του 1849. Η κορύφωση του αγώνα συναντά και την κορύφωση της αντιπαράθεσης. Οι Ούγγροι, αντιμέτωποι με δύο

³³¹ Λεπτομέρειες για τον πόλεμο της Ουγγρικής ανεξαρτησίας βρίσκουμε στο Gagno Gabor, «1848-1849 in Hungary», *Hungarian Studies*, τ.15. Budapest: Akademiai Kiado 2001, σ. 39-48.

πλέον αντίπαλους στρατούς, μετά από συνεχείς υποχωρήσεις ήταν αναγκασμένοι να δώσουν την τελική μάχη στις 9 Αυγούστου στην Τιμοσοάρα, εναντίον των Αυστριακών, στην οποία και ηττήθηκαν. Ο πρόεδρος της ουγγρικής κυβέρνησης Λάγιος Κοσσούθ, διέφυγε στην Τουρκία και ο αρχιστράτηγος Γκεοργκέυ παραδίδει τον ουγγρικό στρατό στους Ρώσους στις 13 Αυγούστου.

Σε αυτή τη φάση και οι δύο εφημερίδες επανέρχονται με κύριο θέμα σε άρθρα γνώμης τον ουγγρικό αγώνα. Η αντιπαράθεση των δύο εφημερίδων οξυνόταν με απευθείας επιθέσεις και προσβολές για προδοσία και ανθελληνισμό.³³² Γιατί άραγε αυτή η επιστροφή του ουγγρικού αγώνα στην επικαιρότητα, όταν η επανάσταση έπνεε τα λοίσθια; Η παράδοση αυτή εξέλιξη εξηγείται αν λάβουμε υπόψη μας τη στάση της αγγλικής κοινής γνώμης. Ο αγώνας των Ούγγρων είχε δημιουργήσει μεγάλη συμπάθεια, αφενός λόγω του φιλελεύθερου χαρακτήρα του, αφετέρου, και κυρίως, λόγω της αντιπαράθεσης του με τη Ρωσία, τον κατεξοχήν ανταγωνιστή της Βρετανικής Αυτοκρατορίας εκείνη την εποχή. Πέρα από τον φόβο για την εδαφική εξάπλωση της Ρωσίας, υπήρχε και η απέχθεια για το αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης. Οι Ρώσοι δεν θεωρούνταν ότι ανήκαν στην Ευρώπη αλλά στη βάρβαρη Ασία.³³³ Η στερεοτυπική απεικόνιση τους ήταν αυτή του αγροίκου Κοζάκου, στερεότυπο και στάση που υιοθετεί και η αγγλόφιλη *Ελπίς*.³³⁴ Υπήρχε επομένως ρεύμα υπέρ της Ουγγαρίας και μάλιστα έγινε συζήτηση στη βουλή των κοινοτήτων για αναγνώριση ή όχι της Ουγγρικής κυβέρνησης. Αυτή η συζήτηση υπήρξε και το έναυσμα για τη νέα σειρά άρθρων από την *Ελπίδα*, καθώς είχε αποκτήσει την εντύπωση ότι η Αγγλία θα επενέβαινε υπέρ των Ούγγρων.³³⁵

Σε αυτό το κλίμα ενθουσιασμού - η *Ελπίς* μαζί με φύλλο της πούλαγε και χάρτη της Ουγγαρίας-³³⁶ η ψυχρή στάση του Αιώνα δε γινόταν ανεχτή. Κατηγορούνταν ευθέως ότι δεν είχε ελληνική συνείδηση, αφού όλοι οι Έλληνες ήταν υπέρ της ελευθερίας και ότι ήταν όργανο του ρωσικού κόμματος. Τον παρομοίαζε με τον αντίστοιχο αυστριακό τύπο, που ήταν κατά της Ελληνικής επανάστασης, ενώ οι οπαδοί του ρωσικού κόμματος ήταν «κάποιοι φανατικοί αναγνώστες του Αγαθάγγελου και κανένα συναξαριστήν του

³³² Βλ. *Αιών*, 11/8/49, 20/8/49, *Ελπίς*, 3/8/49, 14/8/49.

³³³ Λούβη, ό.π., σ. 21.

³³⁴ *Ελπίς*, 10/5/49. Κατηγορούσε τους Γάλλους ότι η κυβέρνησις τους είναι υπέρ του Κοζακικού δεσποτισμού. 4/9/49, σ.1 «Βλέπει τις τον Ιούδα Αιώνα αναπετάσσοντα την σημαίαν του Κοζακικού απολυτισμού».

³³⁵ Βλ. ό.π. 3/8 σ.3 «Τα γιγαντιαία έργα των ανδρείων αδελφών μας Ούγγρων ήτο επόμενον ότι ήθελον επισύρει την προσοχήν του Αγγλικού έθνους. Απανταχόθεν στέλνονται αναφορές εις το Κοινοβούλιον δι' ων ζητείται αναγνώρισις της Ουγγρικής εθνικότητος και η αποστολή διπλωματικών πρακτόρων. διάφορα εσυστήθησαν Κομιτάτα, ως και επι ημερών του ενδόξου αγώνος ημών».

³³⁶ *Ελπίς*, 8/8/49.

μεσαίωνος».³³⁷ Ανέφερε μάλιστα ότι κάποιοι φοιτητές έκαψαν ένα αντίτυπο του Αιώνα σε ένα καφενείο.³³⁸

Ο *Αιών* πλέον ήρε την υποστήριξη του στους Ούγγρους και υποστήριζε χωρίς επιφυλάξεις τη ρωσική επέμβαση. Οι Ρώσοι υπακούοντας στον «νόμο της ανάγκης» όπως ανέφερε,³³⁹ επενέβησαν για να αποτρέψουν ένα αντιρωσικό σχηματισμό υπό την Αγγλία στα σύνορά τους. Κάτι που συνέφερε την Ελλάδα, εφόσον οι Ούγγροι θα ήταν αυτομάτως σύμμαχοι των Τούρκων σε αυτόν το σχηματισμό. Οι Ούγγροι ανακηρύσσονταν έτσι εμμέσως ως εχθροί της Ελλάδας. Πέρα όμως από τα κρατικά συμφέροντα, την επέμβαση την επέτασσε ο ανθρωπισμός και η θρησκεία. Οι Ούγγροι, «οι παλαιοί ούτοι Ούννοι και Άβαροι»,³⁴⁰ όπως του αποκαλούσε πια, καταπίεζαν τους ορθόδοξους Ρουμάνους της Τρανσυλβανίας διαπράττοντας σφαγές. Αυτό το γεγονός του επέτρεψε να αμφισβητήσει και τον ίδιο τον φιλελεύθερο χαρακτήρα της επανάστασης, επομένως και την κύρια πηγή συμπάθειας προς τους Ούγγρους. Πάνω απ' όλα όμως, η επέμβαση αυτή της Ρωσίας συνέφερε την Ελλάδα, γιατί προστάτευε το ανατολικό πνεύμα έναντι του δυτικού:

Αλλ' η Ελλάς ωφελήθη; Ναι λέγομεν, διότι η Τουρκία εξημιώθη, διότι το δυτικόν πνεύμα απέτυχε. Πάσα αποτυχία της Τουρκίας, πάσα οπισθοδρόμησις του δυτικού πνεύματος εν τη Ανατολή σώζει την Ελλάδα. και γιατί; .. Αδιάφορον δι αυτήν, αν η αποτυχία και η οπισθοδρόμησις τούτων υπαγορεύονται υπό .. του συμφέροντος της Ρωσίας. Αν η Αγγλία, ή η Γαλλία ελέγετο Ρωσία, αν ως ορθόδοξος και ανατολική Δύναμις υπηρετεί αυτή το πνεύμα της Ανατολής, διότι ως ορθόδοξος και ανατολική δύναμις υπηρετεί αυτή το πνεύμα της Ανατολής, το πνεύμα άλλως του Ελληνισμού, εφαρμογή του οποίου υπάρχει το Ρωσικόν κατά των ορδών της Ασίας και των ραδιουργιών της Δύσεως. την ίδιαν και περί αυτή ηθέλαμεν μεταχειρίζεσθαι γλώσσαν, τας ιδίας και προς αυτήν αισθάνεσθαι η Ελλάς συμπαθείας, ευγνωμοσύνας και υποχρεώσεις.³⁴¹

Εδώ πρόκειται για μια πραγματικά αξιοπρόσεκτη θέση του Αιώνα. Ο ελληνισμός ταυτίζεται με το πνεύμα της ανατολής. Και η Ρωσία, ως ορθόδοξο και ανατολικό κράτος, είναι αυτή που το προστατεύει τόσο από τον βαρβαρισμό της Ασίας όσο και από τις ραδιουργίες της Δύσης. Ανεξαρτησία της Ουγγαρίας θα σήμαινε ότι η Δύση, η Αγγλία δηλαδή, θα εισέβαλε στον χώρο της Ανατολής και θα την απειλούσε.

³³⁷ *Ελπίς*, 20/8/49 σ.1.

³³⁸ *Ο.π.*, 3/8 σ.1.

³³⁹ *Αιών*, 6/8/49 «Ο νόμος της ανάγκης» σ.1.

³⁴⁰ Στο ίδιο.

³⁴¹ Στο ίδιο.

Όσο για την *Ελπίδα*, ξεκάθαρα και σχεδόν σε κάθε άρθρο την κατηγορούσε για εθελοδοουλία στους Άγγλους. Το ενδιαφέρον της για τους αγώνες υπέρ της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας των εθνών ήταν υποκριτικό. Απλή κάλυψη για να εξυπηρετήσει ξένα συμφέροντα, μη διστάζοντας να διχάσει τον ελληνικό λαό, όπως ακριβώς έκανε και στους εμφυλίους πολέμους στη διάρκεια της επανάστασης η αγγλόφιλη παράταξη.³⁴²

Τι μπορούμε να προσθέσουμε στην κατανόηση του ιδεολογικού πεδίου της περιόδου από αυτήν την αντιπαράθεση; Καταρχάς διαφαίνεται η σύνδεση των κομμάτων και των οπαδών τους με τις Προστάτιδες Δυνάμεις, καθώς και τα όρια αυτής. Οι ίδιες οι εφημερίδες ισχυρίζονταν ότι δεν υπάκουαν στις ξένες δυνάμεις και έβαζαν τα ελληνικά συμφέροντα πάνω απ' όλα.³⁴³ Στήριζαν μια συγκεκριμένη Προστάτιδα Δύναμη, γιατί πίστευαν ότι τα συμφέροντά της συνάδουν με τα ελληνικά και μπορούσαν να τα εξυπηρετήσουν και δε δίσταζαν να τις κριτικάρουν όταν ένιωθαν ότι αυτά απειλούνται ή ότι κάνουν κάτι λάθος. Η διαμάχη αυτή μας δείχνει ότι αυτή η σχέση δεν ήταν τόσο ευθεία και απόλυτη όσο ήθελαν να τη παρουσιάσουν οι συντάκτες των εφημερίδων. Και οι δύο απέφευγαν να κριτικάρουν τις Προστάτιδες Δυνάμεις, ενώ προσπαθούσαν να υποστηρίξουν τις επιλογές τους πάση θυσία. Τέτοια παθιασμένη θα λέγαμε στήριξη δεν μπορεί να εδράζεται απλά στη διπλωματία. Πρέπει να υπάρχουν βαθύτεροι δεσμοί.

Στην περίπτωση της *Ελπίδος* οι δεσμοί αυτοί είναι εμφανείς. Ο χαρακτήρας της εφημερίδας και του αρχισυντάκτη της Κωνσταντίνου Λεβίδη, ήταν ξεκάθαρα ριζοσπαστικά φιλελεύθερος. Η απέχθεια του για τους βασιλείς ήταν έντονη. Σε άρθρο του αντιπαρέθετε τους βασιλείς της Ευρώπης με τον Ροβεσπιέρο και τον Δαντόν, τους οποίους έβλεπε με συμπάθεια και αποφαινόταν, ότι οι πρώτοι είναι πολύ χειρότεροί τους.³⁴⁴ Οι υπεύθυνοι του Μεγάλου Τρόμου την περίοδο της γαλλικής επανάστασης, θα μπορούσαν να είναι αντικείμενο επαίνου παρά μόνο από έναν γνήσιο ριζοσπάστη. Λογικό ήταν λοιπόν να νιώθει κοντά στην Αγγλία, την κοιτίδα των φιλελεύθερων αξιών, που διέθετε ένα πρότυπο και το κυριότερο σταθερό, κοινοβουλευτικό σύστημα, στο οποίο δεν επενέβαινε καθόλου ο βασιλιάς. Πέρα όμως από την αντίθεση του στη βασιλική εξουσία, σε αυτήν τη διαμάχη, διαφαίνεται και ένα άλλο σημείο σύνδεσης με την Αγγλία: ο σεκιουλαρισμός (secularism), δηλαδή η αντίληψη ότι το κράτος έπρεπε να έχει καθαρά κοσμικό χαρακτήρα και να μη συνδέεται με κάποια οργανωμένη θρησκεία. Στα άρθρα της

³⁴² Στο ίδιο. «ανήκοντες εις την ιδίαν ξενίζουσαν φατρίαν, εκράτει διά της μιας μεν χειρός τον δαυλόν του εμπρησμού του εθνικού στόλου, δια της άλλης δε δολοφόνον μάχαιραν κατά του σωτήρος Κυβερνήτου».

³⁴³ Βλ. ενδεικτικά *Αιών*, 14/5/49, σ.1, *Ελπίς*, 20/8/49, σ.1.

³⁴⁴ *Ελπίς*, 28/5/49, σ.2.

Ελπίδος εκφράζεται η άποψη ότι η θρησκεία πρέπει να μένει εκτός πολιτικής. Το δήλωνε καθαρά όταν εξέθετε τους λόγους για τους οποίους η Ρωσία δεν έκανε για προστατίης των Ελλήνων: «η θρησκεία δεν είναι το μέσον συνδέσμου των εθνών».³⁴⁵

Όσον αφορά στον Αιώνα, του Ιωάννη Φιλήμονα, δεν μπορούμε να πούμε ότι ήταν γενικά λιγότερο φιλελεύθερος από την *Ελπίδα*, πόσο μάλλον συντηρητικός. Πίστευε στην ίδια «πρόοδο του αιώνα», όπως και η αντίπαλη του εφημερίδα. Επομένως τι τον χώριζε από την *Ελπίδα*; Ειδικά αν σκεφτούμε ότι οι δυο αντίπαλοι αρχισυντάκτες είχαν λάβει και οι δυο μέρος στην επανάσταση, ήταν μέλη της Φιλικής Εταιρείας, είχαν ίδια ηλικία και γεννήθηκαν στην Κωνσταντινούπολη. Και πώς μπορεί ο φιλελευθερισμός του Φιλήμονα να διαλέγει για προστατίη ένα τόσο αυταρχικό καθεστώς, όπως ήταν η τσαρική Ρωσία;

Την απάντηση θα μπορούσαμε να τη βρούμε στον ρόλο που δίνει στη θρησκεία. Η θρησκεία, η ορθοδοξία βασικά, θεωρείται βασικό συστατικό του κράτους, του ίδιου του χαρακτήρα του έθνους και έπρεπε να προστατευτεί από τον προτεσταντισμό και τον καθολικισμό. Επρόκειτο άλλωστε για την εποχή της αποικιοκρατίας, όπου η ευρωπαϊκή δύση εξήγε πέρα από τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και τον πολιτισμό της. Ο *Αιών* επομένως ένιωθε ότι απειλείται το έθνος στη βάση του από την επιρροή της Αγγλίας και της Γαλλίας, ειδικά της πρώτης. Ίσως αυτό εξέφραζε, όταν έγραφε ότι το πνεύμα της Δύσης απειλούσε το πνεύμα της Ανατολής, στο οποίο άνηκε ο Ελληνισμός. Γι' αυτό και επέλεξε να συμβαδίσει με τη Ρωσία. Γιατί θα προστάτευε όχι απλώς το κράτος αλλά τον ελληνισμό τον ίδιο από την αλλοίωση και την καταστροφή. Δεν ήταν τυχαίοι οι ηθικοί χαρακτηρισμοί που απέδιδε στις δύο δυνάμεις. Η Ρωσία μπορεί να ήταν υπανάπτυκτη, ήταν όμως τίμια και ειλικρινής σε αντίθεση με τη ραδιουργία και τη διαφθορά της ανεπτυγμένης δύσης. Εν τέλει όμως, ποια είναι αυτή η Ανατολή για την οποία μιλούσε; Την τοποθετεί ανάμεσα στις ορδές της Ασίας και τις δολοπλοκίες της Δύσης. Άρα ανήκει στην Ευρώπη ή αυτή ταυτίζεται με τη Δύση; Εντάσσεται σε αυτή η Οθωμανική Αυτοκρατορία; Ποιο είναι ακριβώς το πνεύμα της; Αυτά τα ερωτήματα χρήζουν περισσότερης διερεύνησης.

³⁴⁵ *Ελπίς*, 10/5/49, σ.1.

3.3. Οι εξεγέρσεις στα Ιόνια νησιά 1848-1849³⁴⁶

Το επαναστατικό κύμα μπορεί να μην έφτασε στο ίδιο το Ελληνικό κράτος, δεν άφησε όμως ανέγγιχτο όλο τον υπόλοιπο ελληνισμό. Η υπό αγγλική προστασία Ιόνιος Πολιτεία, και συγκεκριμένα η Κεφαλονιά, συνταράχθηκε από ταραχές κατά τη διάρκεια του 1848 και του 1849. Οι εξεγέρσεις επιλέχθηκε να διερευνηθούν σε δικό τους κεφάλαιο, καθώς έλαβαν ξεχωριστή μεταχείριση από τις Ελληνικές εφημερίδες, συγκριτικά με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές επαναστάσεις, αφού επρόκειτο για γεγονότα που αφορούσαν ομοεθνείς.

Ήδη από τον Μάρτιο του 1848, όταν έφτασαν οι ειδήσεις για την επανάσταση του Φεβρουαρίου στο Παρίσι και τη πτώση του Γάλλου Μονάρχη, οι ριζοσπάστες στο Αργοςτόλι σχεδίαζαν διαδηλώσεις κατά της προστασίας και υπέρ της ένωσης με την Ελλάδα. Τα αιτήματα αυτά εκδηλώθηκαν κατά τη διάρκεια των εορτασμών της 25^{ης} Μαρτίου και του επιταφίου της Μεγάλης Παρασκευής στις 9 Απριλίου. Αυτές οι ταραχές ήταν σύντομες και δεν είχαν βίαιο χαρακτήρα. Ωστόσο, ήταν αρκετές να κάνουν φανερό τον αναβρασμό που υπήρχε στην περιοχή, τη δυσαρέσκεια με το υπάρχον καθεστώς της Προστασίας. Το Υπουργείο Αποικιών αντέδρασε, δεχόμενο τις διατυπωμένες ήδη προς αυτό από το 1844 προτάσεις του αρμοστή λόρδου Seaton για φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις. Συγκεκριμένα, τον Μάιο του 1848 εισάγεται η ελευθεροτυπία καθώς και το δικαίωμα της Ιονίου Βουλής να καθορίζει τις έκτακτες δαπάνες του κράτους. Τον Ιούλιο ορίστηκε ότι θα γίνονταν κοινοτικές εκλογές με ελεύθερη εκλογή αντιπροσώπων, χωρίς την επέμβαση της εκτελεστικής εξουσίας.³⁴⁷

Τα φιλελεύθερα αυτά μέτρα δεν ήταν αρκετά για να κατασιγάσουν τον αναβρασμό. Στις 14 Σεπτεμβρίου, ανήμερα της γιορτής του Σταυρού, εκδηλώθηκε ένοπλη εξέγερση στην Κεφαλονιά, οργανωμένη από τους ριζοσπάστες του νησιού σε συνεργασία με τους χωρικούς. Σκοπός ήταν η κατάληψη του Ληξουρίου και του Αργοςτολίου και η ανακήρυξη της ένωσης με την Ελλάδα. Η εξέγερση κατεστάλη από τον τοποτηρητή του

³⁴⁶ Οι εξεγέρσεις της Κεφαλονιάς έχουν αποτελέσει αντικείμενο αυτοτελής έρευνας στο Μιράντα Παξιμαδοπούλου Σταυρινού, *Οι Εξεγέρσεις της Κεφαλληνίας 1848-1849*, Αθήνα: χ.ε, 1980. Στο Πλουμίδης Γ. Σπυρίδων, «Οι εξεγέρσεις της Κεφαλονιάς στον Αθηναϊκό Τύπο 1848-1849», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, Τ.17. Αργοςτόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών 2017, ερευνάται η απήχηση των εξεγέρσεων στον Ελληνικό Τύπο, ενώ στο David Hannell, «A Case of Bad Publicity: Britain and the Ionian Islands, 1848-51». *European History Quarterly*, τ. 17, αρ.2. New York: SAGE publications 1987, σ. 131-143, παρουσιάζεται η απήχηση των γεγονότων στην αγγλική δημόσια σφαίρα και στη δημόσια εικόνα της Αγγλίας ως φιλελεύθερης δύναμης.

³⁴⁷ Μιράντα Παξιμαδοπούλου Σταυρινού, *Οι Εξεγέρσεις της Κεφαλληνίας 1848-1849*, Αθήνα: χ.ε, 1980, σ.44-45.

νησιού D' Everton και ακολουθήθηκε από αθρόες συλλήψεις υπόπτων. Αυτό δεν ήταν το τέλος των αναταραχών. Στις 15 Αυγούστου με επικεφαλής τον ληστή Θεόδωρο Βλάχο και τον ιερέα Γρηγόρη Ζαπάντη Νοδάρo, επονομαζόμενο «παπά-ληστή», σημειώνεται εξέγερση χωρικών στην περιοχή της Σκάλας. Ο ταξικός χαρακτήρας αυτής της εξέγερσης ήταν οξύτερος από την προηγούμενη. Πολλές οικίες ευγενών λεηλατήθηκαν και πυρπολήθηκαν, ενώ φονεύτηκε και ο ευγενής Νικόλαος Μεταξάς Τζανάτος, μέλος της επιφανούς οικογένειας των Μεταξάδων. Η εξέγερση κατεστάλη από τον Αρμολή Ward, διάδοχο του Seaton, ο οποίος εφάρμοσε στρατιωτικό νόμο στο νησί και σκληρά αντίποινα. Συνολικά 21 άτομα εκτελέστηκαν, 34 φυλακίσθηκαν και 87 μαστιγώθηκαν.³⁴⁸

Το μεγαλύτερο μέρος των άρθρων προέρχεται από τον *Αιώνα* και την *Ελπίδα*. Ο *Αίολος* δεν παρακολούθησε ιδιαίτερα τα γεγονότα των Επτανήσων. Ασχολήθηκε ελάχιστα με τα τεκταινόμενα στα Επτάνησα, αν και κάλυπτε με μεγάλο ενδιαφέρον τις επαναστάσεις στην Ευρώπη και ειδικά τις πολιτικές εξελίξεις στη Γαλλία. Η αδιαφορία αυτή ίσως εξηγείται από τον εμπορικό χαρακτήρα της πόλης, όπου εκδιδόνταν. Οι επαναστάσεις στην Ευρώπη επηρέαζαν περισσότερο το εμπόριο απ' όσο κάποιες εξεγέρσεις στην Κεφαλονιά, επομένως ενδιέφεραν περισσότερο τους αναγνώστες του *Αιόλου*. Όταν ο *Αιώνας* και η *Ελπίς* είχαν ως κύρια άρθρα τους, τις διώξεις του Ward, ο *Αίολος* παραθέτει αποσπάσματα από ξένες εφημερίδες, με αναλύσεις για τα ευρωπαϊκά τεκταινόμενα ή δικές του αναλύσεις για αλλαγές που κρίνονται αναγκαίες στη χώρα και το πολιτικό σύστημα, προκειμένου να προχωρήσει μπροστά η χώρα.

3.3.1. Οι πρώτες αναταραχές

Τα Επτάνησα αρχίζουν να απασχολούν τον ελληνικό Τύπο στα τέλη Μαρτίου του 1848, όταν θα φτάσουν στον Πειραιά τα πρώτα γράμματα από την Πάτρα που μιλούσαν για ταραχές στη Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο. Ωστόσο, ούτε οι διαδηλώσεις της 25^{ης} Μαρτίου ούτε της Μεγάλης Παρασκευής στις 9 Απριλίου στην Κεφαλονιά θα αποτελέσουν το επίκεντρο της δημοσιογραφικής κάλυψης. Μάλιστα, τα γεγονότα του επιταφίου δεν αναφέρονται σε καμία εφημερίδα, ενώ η διαδήλωση της 25^{ης} αναφέρεται μόνο στον *Αιώνα* και τον *Αίολο*.³⁴⁹ Εκεί που δόθηκε έμφαση ήταν στην επιστολή των φιλελεύθερων της Κέρκυρας προς τη βασίλισσα Βικτωρία, με την οποία ζητούσαν

³⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 215.

³⁴⁹ *Αιών*, 27/3/1848, *Αίολος*, 3/4/48.

ελευθεροτυπία, άμεση και μυστική εκλογή των αντιπροσώπων του λαού και οργάνωση ιονικού στρατού. Όλες οι εφημερίδες, εκτός του *Αιόλου*, φιλοξενούσαν στις σελίδες τους ολόκληρη την επιστολή. Η *Ελπίς* και ο *Αιών* εξέφραζαν την πεποίθηση τους ότι η αγγλική κυβέρνηση θα δεχόταν τα αιτήματα των Ιονίων.³⁵⁰

Η απόκρυψη των ταραχών στη Κεφαλονιά και η προώθηση της επιστολής προς τη βασίλισσα Βικτώρια, εντάσσονται σε μια προσπάθεια παρουσίασης των επτανήσιων ως οργανωμένων πολιτών, πολιτισμένων, ικανών να αυτοκυβερνηθούν. Γι' αυτό το λόγο, οι ειδήσεις περί ταραχών αποφεύγονται προκειμένου να μη σχηματιστεί η εικόνα, ότι τα αιτήματα προέρχονται από έναν βίαιο, άναρχο όχλο.

Το επόμενο γεγονός που θα απασχολούσε τις εφημερίδες είναι το δείπνο που παρέθεσαν μέλη της Αναγνωστικής Εταιρείας Κερκύρας προς τιμήν του αρμοστή Seaton στις 27 Μαρτίου. Κατά τη διάρκεια του δείπνου, έγιναν προπόσεις στο όνομα του ιονικού λαού, κάτι που προκάλεσε την έντονη διαμαρτυρία των Κεφαλήνων ριζοσπαστών, την οποία εξέφρασαν με γραπτή ανακοίνωση. Το δείπνο αυτό αποτέλεσε αφορμή για σύγκρουση μεταξύ του *Αιώνα* και της *Ελπίδος*. Ο *Αιών* σε πρωτοσέλιδο του στις 16/4 με τίτλο «*Τα Επτάνησια*» καταφέρεται τόσο κατά της φιλαναγνωστικής εταιρείας, όσο και κατά της ανακοίνωσης των ριζοσπαστών. Το δείπνο υπέρ του αρμοστή ήταν «κωμωδία» και «τεχνούργημα της εξουσίας» των «προστατευόμενων δούλων». Από την άλλη η ανακοίνωση των ριζοσπαστών, με την οποία ζητούσαν την παροχή ελευθεροτυπίας, αντιμετωπιζόταν ως αφελής. Η ελευθεροτυπία δεν είχε κανέναν νόημα, ενόσω βρίσκονταν υπό αγγλική κυριαρχία. Δε θα οδηγούσε στην καλύτερευση της κατάστασης των Επτανήσιων, ενώ θα βοηθούσε τη διασπορά της προπαγάνδας της Αναγνωστικής Εταιρείας και των ομοίων της: «*Νήπιοι! Όσοι φαντάζεσθε ότι ο Άγγλος θέλει εισακούσει ποτέ τας ευχάς σας και ανακουφίσει τον ζυγόν σας! Προς τι λοιπόν να κλίνωμεν γόνυν ικετικόν ενώπιον του άσπλαγχνου κυρίου μας; Η σιωπή μας είναι η καταλληλοτέρα έκφρασις των αισθημάτων μας.*» Η μόνη λύση ήταν η απόταξη του Αγγλικού ζυγού και η ένωση με την Ελλάδα, της οποίας «η ώρα δεν είναι μακράν».³⁵¹

³⁵⁰ «Δε θέλει αρνηθεί βεβαίως η συνταγματική Προστάτις Δύναμις, καθ' ήν εποχήν δεν αρνούνται εις τους λαούς των τα δίκαια ταύτα ούδε αυτοί οι προ ένδεκα Αιώνων απόλυτοι Αυτοκρατορες» σημειώνει ο *Αιών* στις 31/3/1848, σ.2 ενώ η *Ελπίς* «δεν έχομεν καμμίαν αμφιβολίαν ότι το Αγγλικόν υπουργείον θέλει δεχθή ασμένως τας προτάσεις των ως δικαίας και συμφερούσας εις την ανάπτυξιν του τόπου» στις 10/4/1848, σ.2.

³⁵¹ *Αιών*, 16/4/48, σ.1.

Η *Ελπίς* με αφορμή αυτό το επικριτικό άρθρο του *Αιώνα*, ανταπάντησε σε τελείως αντίθετο πνεύμα.³⁵² Η Εταιρεία ήταν «συγκειμένη από ευυπόληπτους πολίτας.. εθνοφελούς και πατριωτικού χαρακτήρα». Οι εχθροί της, ανάμεσά τους ο *Αιών*, προσπαθούσαν να τη δυσφημήσουν στους Έλληνες ως δουλοπρεπή. Ταυτοχρόνως, «κρυφίως υπεκίνησαν και ηρέθησαν τα πνεύματα των Κεφαλήνων. Εκτείναντες δε τας παγίδας των και μέχρι Ζακύνθου κατώρθωσαν ώστε να συκοφαντηθή αδίκως ο ελληνικότατος, αλλά εν ταυτώ φιλήσυχος και ειρηνικός εκείνος λαός». Έβλεπαν ότι οι φιλελεύθερες προτάσεις του αρμοστή επιτέλους θα εφαρμόζονταν και θα έχαναν την επιρροή που είχαν στον λαό. Έτσι είχαν σκοπό να «ερεθίσωσι του άγγλους κατά των ιονίων και να αποδείξωσιν ότι ο ιονικός λαός είναι ανάξιος ελευθέρων θεσμών... θέλουν πηγάσει ειμή συγκρούσεις και εχθροπραξίαι».

Στο απαντητικό αυτό άρθρο της *Ελπίδος* δε δόθηκε συνέχεια. Ωστόσο, αποτελεί ένα προανάκρουσμα της σφοδρής διαμάχης που θα επακολουθήσει μεταξύ των δυο εφημερίδων τα επόμενα χρόνια, και θα κορυφωθεί στα τέλη του 1849 μετά την εξέγερση της Σκάλας. Ο φιλορωσικός *Αιών* ήταν λάβρος κατά της αγγλικής προστασίας και στήριζε τα αιτήματα των Επτανήσιων για πλήρη ανεξαρτησία και ένωση με την Ελλάδα. Η *Ελπίς* ως υποστηρικτής του αγγλικού κόμματος, ήταν φιλική προς το καθεστώς της προστασίας. Παρακινούσε τους Επτανήσιους να δεχθούν τις φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις που προσέφερε ο αρμοστής και να απέχουν οποιονδήποτε επαναστατικών κινημάτων και «οχλαγωγειών»³⁵³, τα οποία θεωρούσε επιζήμια για την υπόθεσή τους. Επιθυμούσε και αυτή την ανεξαρτησία και ένωση με την Ελλάδα, η οποία όμως δε θα ερχόταν με επαναστάσεις, αφού ο λαός «δεν έχει την δύναμιν να κερδίσει αφ' εαυτού την ανεξαρτησία,» αλλά με ειρηνικό τρόπο «διά εκείνας τας μεταβολάς αίτινες δεν εξαρτώνται ειμή από τας βουλάς του Υψίστου».³⁵⁴

Αυτή η μοιρολατρική τοποθέτηση, που εξαρτούσε την ένωση από τη θεϊκή βούληση, φανερώνει την αμήχανη κατάσταση στην οποία βρισκόταν η εφημερίδα. Όντας ριζοσπαστικών φιλελεύθερων πεποιθήσεων, ήταν υπέρ της αυτοδιάθεσης των λαών ακόμα και με επαναστατικό τρόπο. Και ως ελληνική εφημερίδα σίγουρα ήθελε την ελευθερία των ομοεθνών. Όμως, ως υποστηρικτής του αγγλικού κόμματος, δεν μπορούσε να καταγγείλει δημόσια τους Άγγλους, ούτε να τους κάνει να φανούν, ότι καταπίεζαν την ελληνική εθνότητα. Γι' αυτό το λόγο μετέθετε την ένωση σε ένα απώτερο μέλλον.

³⁵² *Ελπίς*, 6/5/48.,σ.3

³⁵³ *Ελπίς*, 6/5/48, σ.3.

³⁵⁴ Ο.,π.

Ενδεικτικό της αμηχανίας της εφημερίδας είναι και το γεγονός, ότι καθυστέρησε να καλύψει τα γεγονότα και όταν το έκανε, γίνεται κατόπιν δημοσιευμάτων του *Αιώνα*.

Σε αντίθεση με την *Ελπίδα*, ο *Αιών* ασχολείται περισσότερο με το θέμα σε κύριο άρθρο.³⁵⁵ Η φιλορωσική εφημερίδα βρήκε στη σύγκρουση των Επτανήσιων με την αρμοστεία, μια πρώτης τάξεως ευκαιρία να επιτεθεί στους Άγγλους, αποδεικνύοντας πόσο ανθελληνική πολιτική έχουν. Έτσι θα επέκτεινε την επιρροή του ρωσικού κόμματος και κατ' επέκταση θα μείωνε την επιρροή του αγγλικού.

Η κάλυψη των εξελίξεων στα Επτάνησα ήταν μικρή τόσο σε απόλυτο αριθμό αναφορών όσο και σε έκταση.³⁵⁶ Οι ταραχές στα Επτάνησα είχαν την «ατυχία» να συναγωνιστούν τόσο με τις καταγιστικές μεταβολές που συνέβαιναν στην Ευρώπη όσο και με την εισβολή των ληστών Παπακώστα και Βελέντζα στη Λαμία τον Απρίλιο, η οποία απειλούσε όχι μόνο να ανατρέψει την κυβέρνηση Γεωργίου Κουντουριώτη, αποτελούμενη κυρίως από μέλη του γαλλικού κόμματος, αλλά και να επιφέρει αλλαγή πολιτειακού καθεστώτος. Οι επαναστάσεις στην Ευρώπη και οι δύο ληστές θα μονοπωλήσουν την προσοχή των εφημερίδων αυτή την περίοδο. Τα Επτάνησα πέρασαν στην αφάνεια μέχρι οι εξεγέρσεις του Σταυρού και της Σκάλας να τα επαναφέρουν στο προσκήνιο.

3.3.2. Οι Εξεγέρσεις

Αναφορικά με τις εξεγέρσεις αυτές καθ' αυτές, οι κρίσεις των εφημερίδων ήταν κοινές. Στην εξέγερση του Σταυρού εξέφραζαν τη συμπάθεια τους για τη θέληση των Επτανήσιων να ενωθούν με την Ελλάδα, όμως θεωρούσαν ότι ήταν αδύνατον να την επιτύχουν: «Λυπηρόν, ότι συμβαίνει αδελφικού αίματος χύσις άνευ αποτελέσματος»³⁵⁷ σημείωνε ο *Αιών*, ενώ η *Ελπίς* σχολίαζε «ελυπήθουμεν δια τα τελευταία των εν Κεφαληνία κινήματα...[οι Κεφαλήνες] λαβόντες όπλα κατά της προστατιδος δυνάμεως δεν δύνανται παρά να γενώσι θύματα της απερισκεψίας των.. άκουσαν το αίσθημα της ελευθερίας χωρίς να ερωτήσωσι την σύνεσιν, χωρίς να ιδώσι και τον προφανή τάφον».³⁵⁸

Αντίθετα, οι εφημερίδες προς την εξέγερση της Σκάλας ήταν εξ αρχής εχθρικές. Οι εξεγεγερμένοι δε χαρακτηρίζονταν επαναστάτες, όπως στην περίπτωση του Σταυρού, αλλά

³⁵⁵ *Αιών*, «Τα Επτάνησια» 16/4/48,σ.1.

³⁵⁶ Ο *Αίολος* θα αναφερθεί μία φορά (3/4/48), η *Ελπίς* δύο (10/4/48, 6/5/48), η *Συντηρητική* δύο (2/4/48, 20/6/48) και ο *Αιών* πέντε φορές (27/3/48, 3/4/48, 1/5/48, 5/5/48).

³⁵⁷ *Αιών*, 29/9/48,σ.3.

³⁵⁸ *Ελπίς*, 7/10/48,σ.2.

κακούργοι «άξιοι αγχόνης των οποίων τας σάρκας και αυτοί οι σκώληκες θέλουν αποστραφή».³⁵⁹ και ο χαρακτήρας της εξέγερσης «ληστρικός».³⁶⁰ Αναγνώριζαν όμως και την κοινωνική διάσταση της εξέγερσης, που προερχόταν από τη σύγκρουση μεταξύ χωρικών και ευγενών.³⁶¹

Η εχθρική στάση προς την έντονα ταξικού χαρακτήρα εξέγερση στη Σκάλα, αλλά και σε οποιαδήποτε ένοπλη εξέγερση, ήταν σύμφωνη με τη φιλελεύθερη ιδεολογία των εφημερίδων. Οι φιλελεύθεροι γενικότερα ήταν υπέρ σταδιακών αλλαγών που θα γίνονταν μέσω πολιτικών διαπραγματεύσεων. Αντιτίθονταν σε δραστικές βίαιες αλλαγές και ιδιαίτερα απέναντι στη μαζική λαϊκή συμμετοχή, αφού ξυπνούσε μνήμες από την ιακωβίνικη τρομοκρατία κατά τη διάρκεια της Γαλλικής επανάστασης.³⁶² Υπήρχε ο φόβος, ότι τα χαμηλά στρώματα της κοινωνίας θα έβρισκαν ευκαιρία μέσα στην επαναστατική αναταραχή να ανατρέψουν το κοινωνικό καθεστώς. Στη συγκεκριμένη συγκυρία υπήρχε και η εμπειρία των επαναστάσεων του 1848. Οι φτωχοί των πόλεων που επάνδρωναν τα οδοφράγματα στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες με τα κοινωνικά αιτήματα τους για αναδιανομή του πλούτου, έφεραν ξανά στο προσκήνιο τον φόβο της οχλοκρατίας. Το κάψιμο των σπιτιών των αρχόντων από τους χωρικούς, οι οποίοι είχαν για αρχηγό έναν ληστή και όχι τους ριζοσπάστες, γόνους ευυπόληπτων οικογενειών, όπως στην εξέγερση του Σταυρού, φάνηκαν να απειλούν τη Κεφαλονιά με μια παρόμοια εξέλιξη.

Οι εξεγέρσεις αυτές καθ' αυτές λίγο απασχόλησαν τον Τύπο. Η *Ελπίς* αφιέρωσε μόλις ένα άρθρο για την εξέγερση του Σταυρού και κανένα για την εξέγερση της Σκάλας. Ο *Αίολος* με τη σειρά του δεν αφιέρωσε κανένα άρθρο για τις εξεγέρσεις στη Κεφαλονιά. Μόνο όταν έγινε γνωστή η άγρια καταστολή που επακολούθησε μετά την εξέγερση του 1849, οι εφημερίδες έστρεψαν την προσοχή τους στα Επτάνησα.

Ο *Αιών* ασχολήθηκε εκτεταμένα, γράφοντας πύρινα άρθρα για τα δεινά των Κεφαλήνων,³⁶³ περιγράφοντας με δραματικές λεπτομέρειες την καταστολή των Άγγλων, που επακολούθησε μετά την εξέγερση της Σκάλας: καταστροφές οικιών, αμπέλων, μαστιγώσεις, ραβδισμοί και απαγχονισμοί. Στις διώξεις εισάγεται και το θρησκευτικό στοιχείο. Περιγράφονταν διώξεις κατά ιερέων και βεβηλώσεις εκκλησιών. Ο αρμοστής

³⁵⁹ *Ελπίς*, 10/10/49.σ.2.

³⁶⁰ *Αιών*, 27/8/49.σ.4.

³⁶¹ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, «Οι εξεγέρσεις της Κεφαλονιάς στον Αθηναϊκό Τύπο 1848-1849», ό.,π., σ. 230-231.

³⁶² Jonathan Sperber . *The European Revolutions, 1848 -1851*. Ο.π., σ. 71.

³⁶³ Ενδεικτική είναι σειρά άρθρων με τον τίτλο «Τα Μαρτύρια των Κεφαλλήνων», *Αιών*, 1/10/49, 5/10/49.

Ward έλαβε «το πρόσωπον του ειδωολάτρου Νέρωνος τη Ρώμης κατά των Ορθοδόξων Χριστιανών.... πρόφασιν εύρε του να εκδικηθή τους Ανατολικούς Έλληνας Ιονίους ως Διαμαρτυρόμενος».³⁶⁴ Οι ενέργειες τους χαρακτηρίζονταν ως «ωμότητες», «κανιβαλικές πράξεις» και «αθλιότητες». Ευθύνη για αυτά δεν είχε μόνο ο αρμοστής Ward αλλά όλη η αγγλική κυβέρνηση. Ο αρμοστής δε θα έπραττε όσα έκανε «αν δεν εγνώριζεν ότι υπηρετεί ούτω το πνεύμα της Κυβερνήσεώς του, αν δεν ήξευρεν, ότι θέλει ακούσει παρ' αυτής το “Ευ δούλε πιστέ!”».³⁶⁵ Οι Άγγλοι παρουσιάζονταν ως βάρβαροι τύραννοι, οι οποίοι εχθρεύονταν τους ορθόδοξους Έλληνες και σκοπό είχαν να διαλύσουν το εθνικό φρόνημα των επτανήσιων και την επιθυμία τους για ένωση. Η θρησκευτική διάσταση των κατηγοριών αναδεικνύουν τη σημασία που απέδιδε το Ρωσικό κόμμα στη θρησκεία και την απειλή που ένιωθε από τους προτεστάντες Άγγλους. Η θρησκεία, η ορθοδοξία βασικά, θεωρούνταν βασικό συστατικό του κράτους, του ίδιου του χαρακτήρα του έθνους και έπρεπε να προστατευτεί από τον προτεσταντισμό και τον καθολικισμό.³⁶⁶

Ωστόσο, δεν έμενε μόνο σε αυτούς τους χαρακτηρισμούς. Η εφημερίδα προσπαθούσε να διαλύσει και τη φήμη της Αγγλίας ως «καλής» φιλελεύθερης δύναμης, η οποία προωθούσε την ευημερία και την πρόοδο των λαών που έχει υπό την προστασία της.³⁶⁷ Ο φιλελευθερισμός ήταν απλώς ένα προσωπείο, που το χρησιμοποιούσε, προκειμένου να επεκτείνει την κυριαρχία της και να αποπροσανατολίσει τους Επτανήσιους από τη διεκδίκηση της ελευθερίας τους. Σε αυτή τη προσπάθεια, βοηθούσε και το γεγονός ότι, ο αρμοστής Ward, είχε υπάρξει φιλελεύθερος βουλευτής στη Βουλή των Κοινοτήτων.³⁶⁸ Στις 24/9 ειρωνευόταν τα φιλελεύθερα διαπιστευτήρια του Αρμοστή «Ίδού εξευγενισμός και δικαιοσύνη! Τί περισσότερον έκαμον και κάμνουσιν οι Τούρκοι

³⁶⁴ *Αιών*, 15/10/49.σ.1

³⁶⁵ *Ο.,π.*, 12/10/49.σ.1

³⁶⁶ Λίνα Λούβη, *Η Ευρώπη των Ελλήνων*, σ. 129, Gunar Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, σ. 224-225.

³⁶⁷ Η εικόνα της Αγγλίας ως φιλελεύθερης αυτοκρατορίας και «ηθικού στοιχείου» στη διεθνή σκηνή ήταν αρκετά διαδεδομένη τον 19^ο *Αιών*. βλ. Richard Whatmore, «Neither Masters nor Slaves» : Small States and Empire in the Long Eighteenth Century», Duncan Kelly (επιμ.) *Lineages of Empire. The Historical Roots of British Imperial Thought*. Λονδίνο: British Academy 2009, σ. 54-55.

³⁶⁸ Ο Henry George Ward (1797-1860), γιός επιφανούς δικηγόρου, είχε διαγάγει αρχικά καριέρα διπλωμάτη. Από το 1832 μέχρι το 1849 υπήρξε βουλευτής στη Βουλή των Κοινοτήτων. Στήριξε το φιλελεύθερο κόμμα και θεωρούταν ακραιφνής φιλελεύθερος (advanced liberal), στενά προσκολλημένος στις επιταγές του κλασσικού οικονομικού φιλελευθερισμού. Εναντιώθηκε στην επιβολή της δεκάωρης εργασίας και στο κίνημα των χαρτιστών. Είχε υπάρξει μέλος κοινοβουλευτικών επιτροπών υπεύθυνων για τον αποικισμό της Αυστραλίας. Το 1849 με 1855 είχε το αξίωμα του Λόρδου Υπατού Αρμοστή των Ιονίων Νήσων. Το 1855 ορίστηκε κυβερνήτης της Κεϋλάνης. Το 1860 ορίστηκε κυβερνήτης του Μαντράς, όπου και πέθανε. Charles Alexander Harris, «Ward, Henry George» *Dictionary of National Biography*, τ.33. Λονδίνο: Smith, Elder & Co. 1885-1900, σ. 316.

εν τοιαύταις περιστάσεσιν...όταν είς Αρμωστής, και ούτος Λόρδος, και ούτος φιλελεύθερος άλλοτε Βουλευτής, πράττη τα χείρω». ³⁶⁹

Αξίζει να παραθέσουμε εδώ εκτεταμένα αποσπάσματα από το άρθρο της 1^{ης} Οκτωβρίου στο οποίο καταφέρεται κατά της υποκρισίας των Άγγλων.

Ο Πάλμερστον είχε άλλοτε την αναίδειαν να παρίσταται προστάτης της ανθρωπότητας, ... υπερασπιστής των ευρωπαϊκών ελευθεριών.. πώς συμβιβάζονται ταύτα με την αποτρόπαιον διαγωγήν της Κυβερνήσεώς του εν τη Επτανήσω; ... Αλλ', αν τοιαύτη εστί η ελευθερία και τοιαύτας συνεπιφέρη συνεπείας, ανάθεμα έστω εις πάντα φιλελεύθερον! Εάν τοιαύτα περιέχη αρχάς το ιερόν του Χριστού Ευαγγέλιον, ερρέτω ο Χριστιανισμός! Εάν τοιούτους παράγη καρπούς το δένδρον της προόδου και του εξευγενισμού, ξηρανθήτω ταχύτερον δια την ειρήνην και το καλόν της ανθρωπότητας! Ότε όμως έχουσιν άλλως τα πράγματα, ότε οι λεγόμενοι Χριστιανοί και φιλελεύθεροι Άγγλοι δεν φέρουσιν εις τα άλλα έθνη ειμή δολιότητα και ψεύδη, τυρρανίαν και απανθρωπίαν, καπηλευόμενοι και αρχάς και συνθήκας και νόμους, τότε πάς άνθρωπος οφείλει να λέγη, ανάθεμα εις τον εγωισμόν Κυβερνήσεως τοιαύτης!³⁷⁰ Ανάθεμα εις την προστασίαν και την φιλίαν της! Ανάθεμα εις τα όργανα της τυρρανίας της και εις τα απανταχού το πρόσχημα φέροντα φίλου ανδράποδά της!³⁷¹

Στην τελευταία πρόταση του αποσπάσματος φαίνεται και ο δεύτερος στόχος του Αιώνα, να καταστρέψει την υπόληψη όχι μόνο των Άγγλων, αλλά και των υποστηρικτών τους. Η καταστολή στα Επτάνησα ήταν πρόγευση του τι θα επακολουθούσε αν και το Αγγλικό Κόμμα έρχονταν στην εξουσία

Τρομάρα σας Ακαρνάνα!... Λαχτάρα σας Ρουμελιώται!.... Εάν εν Αθήναις εκυβέρνα κυβέρνησις αγγλική, καμτσίκι αγγλικόν, πλήθος εξ υμών ήθελον αφεύκτως θερίσει ο στρατιωτικός νόμος, αι λόγχοι, οι δήμιοι! Πλήθος εξ' υμών ήθελεν πλημμυρεί τας φυλακάς!

³⁶⁹ Αιών, 24/9/1848.σ.1.

³⁷⁰ Ο εγωισμός σε αυτό το συγκείμενο θα υποστηρίξαμε ότι έχει την έννοια του ιμπεριαλισμού. Η Αγγλία ήθελε να κυριαρχεί παντού και να επεκτείνεται συνέχεια, κοινώς «τα ήθελε όλα δικά της». Επομένως, χαρακτηρίζεται ως «εγωιστική», αφού την ένοιαζε μόνο ο «εαυτός» της και όχι οι υπόλοιποι λαοί. Παρόμοια χρήση της λέξης «εγώ», ως έκφρασης της «εγωιστικής» διάθεσης της Αγγλίας, και ενταγμένης σε μια γενικότερη κριτική του αγγλικού ιμπεριαλισμού και του αφηγήματος «δύναμη-προστάτης» του φιλελευθερισμού, υπάρχει στο έργο «Του Κουτρούλη ο Γάμος» του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή. Ο υποστηρικτής του Αγγλικού Κόμματος ομιλεί εκ μέρους της Αγγλίας στον Κουτρούλη: *Έχω την ελευθερίαν παρ' εμέ συγκάθεδρον, ευτυχή θνητέ, σοι φέρω τον προστάτην μου ζυγόν.. και συ μέν θα είσαι δούλος, αλλ' ελεύθερος εγώ, συ πτωχός και ρακενδότης, λόρδος πλούσιος εγώ, επειδή αγενής είσαι και τρισεύγενος εγώ... και συ νάνος, εγώ γίγας, συ μηδέν, το παν εγώ. Πλήν ανίσως δεν κύψης εις την προστασίαν μου, με τους γρόνθους μου κλεισμένους θα σε μάθ' οδάξ και πύξ, ως των Ινδιών Ναβάβης [σ.σ. εξελληνισμός του τίτλου Nabab, που αποδιδόταν στους Άγγλους κυβερνήτες στην Ινδία] να με προσκυνής, γκοδδέμ!* Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή, *Του Κουτρούλη ο Γάμος*, Αθήνα: Τύποις Διονυσίου Κορομηλά 1861 (1845), σ. 43.

³⁷¹ Αιών, 1/10/49.σ.1.

Όλας υμών τας περιουσίας, το εμπόριον και την βιομηχανίαν ήθελον καταστρέφει αι πολιορκίαι, αι απαγορεύσεις των συγκοινωνιών, αι διηνεκείς στρατιωτικάι κινήσεις! Συνεπεία δε τούτων η μέλλουσα κατάστασις υμών ουδόλως έμελλε να διαφέρη της των αποθνησκόντων εκ της πείνης Ιρλανδών και των ανυποδήτων Μαλτέζων!³⁷² Τούτο έστιν αγγλική πολιτική, αγγλική κυβέρνησις εις το εξωτερικόν. Γνωρίσετε αυτήν την αναντίρρητον αλήθειαν και αν σας αρέσκη, πιστεύετε πλέον εις τα ψευδή κηρύγματα και τας αγυρτείας των κεκηρυγμένων υπέρ του επαράτου Αγγλισμού ανδραπόδων.³⁷³

Στη συνέχεια του ίδιου άρθρου στρεφόταν κατά των υποστηρικτών τους και τους κατηγορούσε για υποκρισία, αφού απέστρεφαν τα μάτια από τη καταπίεση που ασκούσαν οι Άγγλοι όχι μόνο στον Επτάνησα, αλλά και σε όλο τον κόσμο.

Λησμονούσι ή προσποιούνται λησμονούντες, τι εστί κυβέρνησις Αγγλική και με την κυνικωτέραν αναισχυντίαν κηρύττουσι τον Λόρδον Παλμερστώνα άγγελον σωτηρίας δια τον κόσμον άπαντα και την Ελλάδα. Λησμονούσι οι τοιούτοι της Πάργας την πώλησιν εις το θηρίον της Ηπείρου και τας εν τη Επτανήσω συμβάσας τρομακτικάς σκηνάς τω 1817, 1821 και 1840; όχι! Λησμονούσι τας σφαγάς των Ινδών, τας φαρμακεύσεις των Κινέζων και τας διά την πείναν αποβιώσεις μυριάδων Ιρλανδών; Όχι! ... Και μολαταύτα, πάσαν αλήθειαν, πάσαν συνείδησιν εκπορνεύοντες οι άνθρωποι ούτοι, τολμώσι λέγοντες και γράφοντες την Μ. Βρετανίαν προστάτιδα της ελευθερίας, κοιτίδα του συνταγματισμού, κήρυκα του Ιερού Ευαγγελίου, και μόνην φίλην της Ελλάδος.»

Είναι ενδιαφέρον ότι στη πολεμική του κατά των Άγγλων ο Αιών, θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρουσιάζει δείγματα εναντίωσης στην αποικιοκρατία. Παραθέσαμε παραπάνω τα αναθέματα του αρθρογράφου κατά του «εγωισμού», δηλαδή του ιμπεριαλισμού της αγγλικής κυβέρνησης. Επιπλέον, οι τύχες του Κεφαληνιακού λαού ταυτίζονταν με τις τύχες των υπόλοιπων λαών που είχαν πέσει κάτω από την κυριαρχία των Άγγλων.³⁷⁴ Το επιχείρημα αυτό χρησιμοποιείται, όχι για να δώσει έμφαση στην

³⁷² Ο αρθρογράφος αναφέρεται στον μεγάλο λιμό της Ιρλανδίας που διήρκεσε από το 1845 μέχρι το 1848. Προκλήθηκε από μια ασθένεια της πατάτας, βασικού διατροφικού είδους των Ιρλανδών και επιτάθηκε από τις πολιτικές της αγγλικής κυβέρνησης, η οποία δε φρόντισε για τη διατροφική ασφάλεια του πληθυσμού. Η Μάλτα ήταν προτεκτοράτο της Αγγλίας και το 1848 βίωσε και αυτή αναταραχές που στρέφονταν κατά των Άγγλων. Ως αποτέλεσμα, το 1849 δόθηκαν μεγαλύτερες εξουσίες στην τοπική βουλή. Miles Taylor, «The 1848 Revolutions and the British Empire», *Past and Present*. τ. 166. Οξφόρδη: Oxford Unibersity Press 2000, σ. 171, 176.

³⁷³ Αιών, ό.π.

³⁷⁴ Είναι ενδιαφέρον ότι και οι ίδιοι οι Άγγλοι προέβαλλαν στον Επτανήσιους τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά άλλων αποικιοκρατούμενων λαών, όπως έχει καταδείξει ο Thomas Gallant στο έργο του *Η εμπειρία της αποικιακής κυριαρχίας. Πολιτισμός και εξουσία στα Επτάνησα 1817-1864*. Μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2014, ιδιαίτερα στο κεφάλαιο «Οι Αβορίγινες της Ευρώπης και οι Ιρλανδοί της Μεσογείου», ό.π., σ. 35-79. Με αυτόν τον τρόπο οι Άγγλοι κυρίαρχοι απεδείκνυαν την

αθλιότητα της κατάστασης των Κεφαλήνων αλλά για να αποδείξει το ψευδές της «φιλελεύθερης» εξωτερικής πολιτικής των Άγγλων απέναντι στις άλλες χώρες.

Η *Ελπίς* από την πλευρά της, δεν ήταν υπέρ της κριτικής στην αγγλική κυβέρνηση ή στο σύστημα της προστασίας. Όσοι ασκούσαν κριτική ήταν «υλόφρονες»,³⁷⁵ που προσπαθούσαν να δυσφημήσουν τα φιλελεύθερα μέτρα του αρμοστή για να μη χάσουν τα προνόμιά τους. Ταύτιζε έτσι τους επικριτές των Άγγλων, με όσους ήθελαν τη διατήρηση του παλιού πολιτειακού καθεστώτος στην Ιόνιο Πολιτεία και προέκρινε την υποστήριξη της αγγλικής προστασίας, ως τη μοναδική επιλογή που εξυπηρετούσε τις φιλελεύθερες αρχές. Η ευθύνη των αγριοτήτων, τις οποίες καταδίκασε απερίφραστα, αποδιδόταν στον αρμοστή Ward. Προκειμένου να σώσει την τιμή και την υπόληψη της Αγγλίας στα μάτια των Ελλήνων, προσπάθησε όσο το δυνατόν περισσότερο να διαχωρίσει τη θέση της από τον αρμοστή: «η από μέρους του Κ. Ουάρδ εφαρμογή τοιούτων ποινών, είναι έγκλημα..., κατά της υγιούς πολιτικής την οποίαν η Αγγλία κηρύττει από του βήματος των Βουλών της».³⁷⁶ Τον κατηγορούσε ότι «παρέστησε την Μεγάλη Βρετανία αρνούμενη εις αυτά (σ.σ. τα Επτάνησα) τη φιλανθρωπίαν την οποίαν δεικνύει προς τους Μαύρους της Αφρικής δια των κατά της σωματεμπορείας αξιέπαινων και πολυδάπανων προσπαθειών της.»³⁷⁷ Αυτή του η συμπεριφορά ήταν επιζήμια προς την ίδια την Αγγλία, αφού τη δυσφημούσε μπροστά στους Έλληνες και τους οδηγούσε στην αγκαλιά της Ρωσίας. «Πολιτική φιλελεύθερος, φιλόφρωνος, χριστιανική, συνετή εν Επτανήσω ήθελεν ισοδυναμεί με εκατόν λαμπράς κατά της Ρωσίας νίκας της Αγγλίας».³⁷⁸ Ενδεικτική της αντίληψης της *Ελπίδος*, η οποία ταύτιζε τον φιλελευθερισμό με την Αγγλία είναι το σχόλιο, ότι ο Ward με τη διαγωγή του έδειξε ότι «ελησμόνησεν ότι είναι Άγγλος».³⁷⁹

Η *Ελπίς* προσπαθούσε να ρίξει και έως ένα βαθμό το βάρος της ευθύνης στον Επτανησιακό Τύπο και στην «κατά της προστασίας μανιώδη καταφορά του τύπου».³⁸⁰ Οι

«εγγενή» κατωτερότητα των κυριαρχούμενων και νομιμοποιούσαν την εξουσία τους. Επομένως ο συντάκτης των Αιώνος σχολίαζε μια υπαρκτή κατάσταση.

³⁷⁵ *Ελπίς*, 10/10/49, σ.2.

³⁷⁶ Ο.,π.

³⁷⁷ Ο.,π., 17/10/49.σ.1.

³⁷⁸ Ο.,π.

³⁷⁹ Ο.,π. Παρόμοιες παρατηρήσεις εξέφρασαν και αγγλικές εφημερίδες. Ενδεικτικά η λονδρέζικη εφημερίδα *Morning Chronicle* σχολίαζε ότι ο Ward «forgot that he was an Englishman, and a servant of the Crown». Hannell, «A case of bad publicity», ό.π., σ. 134. Γενικότερα υπήρχε η αντίληψη ότι ο φιλελεύθερος χαρακτήρας της Βρετανικής Αυτοκρατορίας οφειλόταν στον μετριοπαθή και «ηθικό» εθνικό χαρακτήρα των Άγγλων. Richard Whatmore, «Neither Masters nor Slaves: Small States and Empire in the Long Eighteenth Century», σ. 53.

³⁸⁰ *Ελπίς*, 10/10/1849.σ.2.

τοπικές εφημερίδες καταχράστηκαν το δικαίωμα τους και επιτέθηκαν αναίτια στην αρμοστέια, μην αφήνοντας να εφαρμοστούν οι φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις του Seaton.

*Ο δούλος όταν αποτινάξει τα δεσμά του, εν τη πρώτη ορμή της νέας του θέσεως καταχράται της ελευθερίας του, εωσού παρέλθη η πρώτη ορμή και επέλθη η φρόνησις το αίσθημα της ίδιας συντηρήσεως. Εις τοιαύτην θέσιν ο επτανησιακός Τύπος, ύστερον από τόσων ετών αισχράν δέσμευσιν εναντίον των αρχών υγιούς πολιτικής.*³⁸¹

Δεν ήταν η πρώτη φορά που καταφερόταν κατά των επτανήσιων εφημερίδων. Τον Απρίλιο του ίδιου έτους σχολίαζε ότι «έργον προέθεντο να εξυβρίζωσι την Αγγλίαν».³⁸² Αυτή τους η στάση, όπως και η υποστήριξη τους προς τον βασιλιά Όθωνα και το υπάρχον πολίτευμα, ζημίωνε την υπόθεση της ένωσης, γιατί προωθούσε την εικόνα, ότι οι Έλληνες είναι φιλικοί προς τη Ρωσία. Έτσι η Αγγλία θα συνέχιζε να διάκειται αρνητικά προς την Ελλάδα και προς μια ενδεχόμενη ένωση της Επτανήσου.

Οι εκ διαμέτρου αντίθετοι στόχοι των δύο εφημερίδων, ο *Αιών* να επιτεθεί στην υπόληψη της Αγγλίας, ενώ η *Ελπίς* να την υπερασπιστεί, τις έφεραν σε ανοιχτή σύγκρουση μεταξύ τους. Η «Τουρκο-Ελπίς»,³⁸³ όπως τη χαρακτήριζε ο *Αιών*, ήταν «ανάξια προσοχής ένεκα των συστηματικών ψευδολογιών και των χαμερπεστέρων βαναυσολογιών της».³⁸⁴ Εμφορείτο από «το αποτρόπαιον πνεύμα της επιβουλής κατά της Ελληνικής ενότητος και υπέρ του Αγγλό-Τουρκισμού... εναντίον του εθνικού πνεύματος της ενώσεως».³⁸⁵ Η *Ελπίς* από την πλευρά της καταφερόταν κατά του «βάνουσου και αργυρώνητου οπαδού του Κοζακισμού»³⁸⁶ Αιώνα, τον οποίο χαρακτηρίζει «Ιούδα ... αναπετάσσοντα την σημαίαν του Κοζακικού απολυτισμού».³⁸⁷ Υποβίβαζε την αξία του λόγου του καθώς «γνωρίζει τα πράγματα της Ευρώπης όπως γνωρίζομεν ημείς τα πράγματα της Σελήνης»,³⁸⁸ ενώ οι οπαδοί του ρωσικού κόμματος γενικά ήταν «μόνο κάποιιοι φανατικοί αναγνώστες του Αγαθάγγελου και κανένα συναξαριστήν του μεσαίωνος».³⁸⁹ Ταυτόχρονα διατράνωνε την αφοσίωσή της στα εθνικά δίκαια.³⁹⁰

³⁸¹ Ο.,π.

³⁸² Ο.,π., 6/5/49.σ.1.

³⁸³ *Αιών*, 19/11/49, σ.1 Η Αγγλία εκείνη την εποχή θεωρούνταν ότι ασκούσε φιλοτουρκική πολιτική.

³⁸⁴ Ο.,π., 5/10/49.σ.1.

³⁸⁵ *Αιών*, 19/11/49,σ.1.

³⁸⁶ *Ελπίς*, 10/10/49.σ.2.

³⁸⁷ *Ελπίς*, 20/8/49.σ.1.

³⁸⁸ *Ελπίς*, 17/10/49.σ.1.

³⁸⁹ Ο.,π., 20/8/49.σ.2.

³⁹⁰ Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης, ό.,π., σ. 231-232.

Όσον αφορά στον *Αίολο*, έγραψε ένα κύριο άρθρο στις 16/10, με το οποίο καταδίκασε τις αγριότητες των Άγγλων.³⁹¹ Για άλλη μια φορά ο ερευνητής καλείται να ερμηνεύσει όχι το ενδιαφέρον που έδειξε αλλά μάλλον την απουσία του. Αναφερθήκαμε στην αρχή στο ιδιαίτερο, ιδεολογικό υπόβαθρο του εμπορικού κέντρου της Ανατολικής Μεσογείου, ως αιτία για αυτή τη συμπεριφορά. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε εδώ κάποιες επιπλέον προτάσεις, οι οποίες σχετίζονται με τον κομματικό ανταγωνισμό. Η γαλλόφιλη εφημερίδα δεν ασχολήθηκε περεταίρω, επειδή η φίλια Προστάτιδα Δύναμη, η Γαλλία, δεν είχε λόγο σε αυτά τα γεγονότα. Ο Λαμαρτίνος, υπουργός εξωτερικών της πρώτης Γαλλικής κυβέρνησης μετά την επανάσταση του Φεβρουαρίου, ήδη από τον Μάρτιο του 1848 είχε σπύσει να καθησυχάσει την υπόλοιπη Ευρώπη, δηλώνοντας ότι η Γαλλία δεν πρόκειται να αμφισβητήσει τα υπάρχοντα σύνορα.³⁹² Ο πρώτος πρόεδρος της γαλλικής Δημοκρατίας, Λουδοβίκος Βοναπάρτης, διέλυσε κάθε αμφιβολία για τον σεβασμό που θα έδειχνε η Γαλλία στο υπάρχον status quo, όταν όχι μόνο δεν παρείχε κάποια βοήθεια στους επαναστάτες στην Ιταλία ή την Αυστριακή Αυτοκρατορία, αλλά έστειλε στρατιωτικές δυνάμεις τον Απρίλιο του 1849 να πολεμήσουν τους επαναστάτες στη Ρώμη, που είχαν ιδρύσει τη Ρωμαϊκή Δημοκρατία, και να επαναφέρουν τον Πάπα.

Επομένως, ο *Αίολος* δεν είχε να υποστηρίξει κάποια πολιτική της Γαλλίας στα Επτάνησα. Μια σειρά άρθρων κατά της Αγγλίας απλά θα βοηθούσε στην αύξηση της επιρροής του Ρωσικού κόμματος, ενώ η υπεράσπιση της Αγγλίας θα βοηθούσε το Αγγλικό Κόμμα. Έτσι στο άρθρο του για τα αγγλικά αντίποινα φρόντισε να δώσει αρνητική εικόνα και για τις δύο δυνάμεις. «Δεν ηξεύρομεν αν υπάρχει ή δύναται να υπάρξει πλέον κανείς εκ των Ελλήνων όστις να φέρη την παραμικράν εις το μέγα έθνος των Άγγλων κλίσιν ή συμπάθειαν», δήλωνε όμως για να δείξει πόσο σκληρά ήταν τα αντίποινα τα συνέκρινε με τον ήδη σκληρό «Ρωσικό Κνούτον».³⁹³

Από την εξέταση της αρθρογραφίας γύρω από τις εξεγέρσεις του 1848-49 στα Επτάνησα, γίνεται φανερό ότι ένα εξωτερικό πολιτικό, και συνάμα εθνικό, θέμα χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο του εσωτερικού πολιτικού και κομματικού ανταγωνισμού. Ο φιλορωσικός *Αιών* επιτίθονταν στην Αγγλία, επειδή ήξερε ότι με αυτόν τον τρόπο, θα μείωνε την επιρροή του Αγγλικού κόμματος στην Ελλάδα, Για τον ίδιο λόγο, η *Ελπίς* προσπαθούσε να την υπερασπιστεί. Ο *Αιών* προσπαθούσε να παρουσιάσει την Αγγλία ως εχθρική προς τους Ορθόδοξους Έλληνες και αντιμαχόμενη τα εθνικά δίκαια. Από την

³⁹¹ *Αίολος*, 16/10/1849.σ.1.

³⁹² Rapport, 1848 Year of Revolution, ό.π., σ. 115.

³⁹³ *Αίολος*, ό.π.

πλευρά της *Ελπίδος*, παρουσιάζεται ως θύμα της προκατάληψης ότι όλοι οι Έλληνες ήταν φιλικοί προς τη Ρωσία.

Παρατηρείται όμως και μια άλλη διάσταση στον λόγο των εφημερίδων που δεν αφορά την εξωτερική πολιτική ή τους διπλωματικούς χειρισμούς της Προστάτιδας Δύναμης. Ειδικά μετά την καταστολή του αρμοστή Ward, ο δημοσιογραφικός λόγος επικεντρώνεται γύρω από το φιλελεύθερο χαρακτήρα της Αγγλικής πολιτικής. Ο *Αιών* είδαμε να υποστηρίζει ότι η προστασία των φιλελεύθερων αρχών από τους Άγγλους ήταν πρόσχημα, για να αυξήσουν την επιρροή τους και ότι δεν τις τηρούν απέναντι στους άλλους λαούς, φερόμενοι ως τύραννοι. Αντίθετα, η *Ελπίς* προσπαθούσε να αναδείξει τις φιλελεύθερες πολιτικές που ακολουθούσε στο εξωτερικό, όπως η απαγόρευση της δουλείας και καταλογίζει την ευθύνη για τα άγρια αντίποινα μόνο στον Αρμοστή.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέσα από αυτή τη διαμάχη για τον ιδεολογικό χαρακτήρα της αγγλικής εξωτερικής πολιτικής, ανακύπτει ότι στην εκάστοτε Προστάτιδα Δύναμη αποδίδονταν από τους οπαδούς των κομμάτων συγκεκριμένα ιδεολογικά χαρακτηριστικά. Στα παραπάνω άρθρα διακρίνουμε μια ταύτιση της Αγγλίας με τον φιλελευθερισμό και της Ρωσίας με τον απολυτισμό, από τη μεριά της φιλοαγγλικής *Ελπίδος*. Από τη πλευρά του φιλορωσικού *Αιώνας*, η Αγγλία ήταν ταυτισμένη με μια αποικιοκρατική πολιτική, τυραννική προς τους λαούς που υποτίθεται ότι προστάτευε. Θα είχε ενδιαφέρον μια περαιτέρω διερεύνηση του ιδεολογικού φορτίου που έφερε η κάθε Προστάτιδα Δύναμη από τα ελληνικά κόμματα.

Επίλογος

Κοιτάζοντας τη συνολική πορεία της δημοσιογραφικής κάλυψης των γεγονότων από τον Φεβρουάριο του 1848 μέχρι και τον χειμώνα του 1849, παρατηρούμε ότι μόνο δύο φορές όλες οι υπό εξέταση εφημερίδες κράτησαν κοινή στάση: απέναντι στις Ιταλικές επαναστάσεις του Φεβρουαρίου του 1848, το πρελούδιο της γενικότερης ευρωπαϊκής αναταραχής και στην παρισινή εργατική εξέγερση του Ιουνίου 1848. Απ' όλο το πολιτικό φάσμα εκφράστηκαν θετικά υπέρ των εξεγερθέντων Ιταλών, ενώ καταδίκασαν απερίφραστα τους εξεγερθέντες εργάτες. Αντίθετα, όλες οι υπόλοιπες επαναστάσεις αντιμετωπίστηκαν διαφορετικά από τα έντυπα και πολλές φορές αποτέλεσαν αφορμή διαμάχης. Η επανάσταση του Φεβρουαρίου στο Παρίσι και το επαναστατικό ντόμινο που δημιουργήθηκε, αντιμετωπίστηκε με ενθουσιασμό από τα έντυπα της αντιπολίτευσης και με αρνητισμό από τη συμπολίτευση. Η καταστολή των επαναστάσεων στην Αυστρία και την Ιταλία, άφησαν παγερά αδιάφορο τον *Αίοιο*, ενώ συγκίνησαν την *Ελπίδα* και τον *Αιώνα*. Ο πόλεμος της ουγγρικής ανεξαρτησίας, ακόμα και οι εξεγέρσεις των ομοεθνών Επτανήσιων, αποτέλεσαν πεδίο έντονης σύγκρουσης μεταξύ του *Αιώνα* και της *Ελπίδος*.

Τι μας δείχνει αυτή η συμπεριφορά για τα χαρακτηριστικά της ελληνικής δημόσιας σφαίρας της περιόδου; Τι ήταν αυτό που ένωνε και που χώριζε τις εφημερίδες στην αντιμετώπιση των γεγονότων; Αρχικά, ως ενοποιητικούς παράγοντες μπορούμε να εντοπίσουμε την εθνική διάσταση των επαναστάσεων. Καθώς η ίδια η ελληνική δημόσια σφαίρα ήταν αποτέλεσμα μιας εθνικοαπελευθερωτικής επανάστασης και διακατεχόταν ακόμα από το όνειρο της συμπερίληψης όλου του Ελληνισμού σε ένα κράτος, δε γινόταν να υπάρχουν στον έντυπο λόγο αρνητικές αντιδράσεις για την επιθυμία, των Ιταλών, των Γερμανών και των Ούγγρων να σχηματίσουν δικό τους έθνος.

Ενδιαφέρον είναι ότι, σε αντίθεση με τους ευρωπαίους ομοϊδεάτες της, η *Συντηρητική*, δεν απέρριπτε τις εθνικές επιδιώξεις ως ασύμβατες προς το αριστοκρατικό φρόνημα ή ως απειλή προς τα μοναρχικά καθεστώτα. Αντίθετα, είχε συνδέσει την εθνικιστικές επιδιώξεις με τη μοναρχική ιδεολογία της. Στην Ευρώπη μια τέτοια σύνθεση μοναρχίας και εθνικισμού, θα γινόταν σταδιακά μετά το τέλος των επαναστάσεων του 1848, όταν πλέον συνειδητοποίησαν ότι δεν μπορούσαν να αγνοούν το εθνικό αίσθημα. Το συγκεκριμένο χρονικό προβάδισμα δείχνει το νεωτερικό εκ βάθρων πλαίσιο του νεοελληνικού κράτους. Ακόμα και οι συντηρητικοί στην Ελλάδα ήταν αναγκασμένοι να

εκφράζουν νεωτερικές απόψεις, αφού και οι ίδιοι ήταν αποτέλεσμα μιας νεωτερικής επανάστασης και δεν είχαν να αναδιπλωθούν σε κάποιο ancien régime.³⁹⁴

Ενδεικτικό της διάχυσης νεωτερικών απόψεων σε όλο το πολιτικό φάσμα, είναι η θέση που κατέχει το Σύνταγμα του 1844, απότοκο της επανάστασης της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843, στον δημόσιο λόγο. Για όλες τις εφημερίδες, το γεγονός ότι η Ελλάδα διαθέτει Σύνταγμα, και μάλιστα αρκετά πιο πριν από αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες, αποτελεί σημείο υπερηφάνειας και υπεροχής. Ο *Αιών* συμβούλευε τους Ιταλούς πώς να διαχειριστούν τις νεοαποκτηθείσες ελευθερίες τους, η *Ελπίς* ειρωνευόταν του Γερμανούς για την δουλικότητά τους προς τους Μονάρχες, ο *Αίολος* και η *Συντηρητική* διαλαλούσαν ότι στην Ελλάδα δεν υπήρχε λόγος για αναταραχή, αφού δεν υπήρχε η ανελευθερία και η καταπίεση που υπήρχε στην Ευρώπη.

Ο δεύτερος ενοποιητικός παράγοντας ήταν ο αστικός χαρακτήρας της δημόσιας σφαίρας στον έντυπο λόγο. Ανεξαρτήτως πολιτικών θέσεων, όλοι οι συντάκτες ήταν μέλη της αστικής τάξης. Επομένως όλοι τους καταδίκάζαν τις εξεγέρσεις στις οποίες δεν ηγούνταν αστοί, αλλά αποτελούσαν ανεξάρτητα κινήματα των υπάλληλων τάξεων, όπως ήταν η εξέγερση του Ιουνίου στο Παρίσι και η εξέγερση του Σταυρού στην Κεφαλονιά. Ακόμα και η *Ελπίς* θεωρούσε τους εξεγερθέντες στη δεύτερη περίπτωση ταραχοποιούς και εγκληματίες, καθώς δεν εντάσσονταν σε κάποιο ριζοσπαστικό πολιτικό κίνημα. Ο κοινωνικός χαρακτήρας των επαναστάσεων επομένως όταν έβγαινε βίαια στο προσκήνιο, προκαλούσε την επιθετική αντίδραση όλου του Τύπου.

Υπήρχε άραγε φόβος μήπως τα τεκταινόμενα της εξέγερσης των χωρικών της Κεφαλονιάς ή των εργατών του Παρισιού να εξαπλωθούν και στην Ελλάδα; Κοινώς, ανησυχούσαν οι ελληνικές άρχουσες τάξεις μη «μπουν ιδέες» στους Έλληνες χωρικούς να στραφούν κατά των αρχόντων; Από τις πηγές δεν προκύπτει κάτι τέτοιο. Εκείνο που φοβούνταν οι συντηρητικοί -και ήλπιζαν οι φιλελεύθεροι της αντιπολίτευσης- ήταν μήπως οι επαναστάσεις δώσουν ιδέες για ανατροπή του πολιτικού, και όχι του κοινωνικού, καθεστώτος. Όλοι περίμεναν να δουν αν η πτώση των συντηρητικών μοναρχικών κατεστημένων, επιφέρει την πτώση του «Κωλεττικού συστήματος» στην Ελλάδα. Δεν υπήρχε όμως κάποια ανησυχία για κοινωνική εξέγερση. Όπως είδαμε, ακόμα και η ριζοσπαστική *Ελπίς* παραδεχόταν ότι οι σοσιαλιστικές ιδέες σε τίποτα δεν αφορούσαν την Ελλάδα. Η «αλληλεγγύη» που επεδείκνυαν οι Έλληνες αστοί για τους ευρωπαίους ομολόγους τους καταδικάζοντας τους κοινοκτημονιστές και στηρίζοντας τα αστικά

³⁹⁴ Βλ. Hering, ό.π., σ.272.

καθεστώτα, αποτελεί ένδειξη για την ύπαρξη και τον χαρακτήρα αστικής ταξικής συνείδησης στα πρώτα χρόνια του Ελληνικού κράτους. Άραγε θα μπορούσαμε να προβούμε σε μια ιεράρχηση των επαναστατικών αιτημάτων, ως προς το ενδιαφέρον που τους έδειξαν οι εφημερίδες; Πιστεύουμε πως όχι, καθώς και οι τρεις διαστάσεις των επαναστάσεων, η κοινωνική, η εθνικιστική και η πολιτειακή ήταν πάντα παρούσες στον δημοσιογραφικό λόγο. Ο εθνικός αγώνας των Ούγγρων και των Ιταλών είχε συγκινήσει, όμως το ίδιο είχε κάνει και η επανάσταση του Παρισιού, με τον αμιγώς πολιτειακό χαρακτήρα της. Η στάση των δημοσιογραφικών εντύπων απέναντι στις επαναστάσεις διαφοροποιούνταν, ανάλογα με την εγχώρια πολιτική συγκυρία. Οι εφημερίδες προέβαλαν περισσότερο την διάσταση που εξυπηρετούσε το αφήγημά τους τη δεδομένη στιγμή. Έτσι την άνοιξη του 1848, όταν υπήρχε δυναμική για ανατροπή του Κωλεττικού συστήματος, τα έντυπα, συμπολιτευόμενα και αντιπολιτευόμενα, εστίαζαν στις πολιτειακές και πολιτικές αλλαγές που επέφεραν οι επαναστάσεις, ειδικά η Γαλλική. Το 1849 η Ελπίς προέβαλε τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Ούγγρων και τις μάχες τους κατά των Ρώσων, ώστε να πλήξει τη δημοφιλή της Ρωσίας και του Ρωσικού κόμματος. Ως αποτέλεσμα, σχεδόν καθόλου δεν ασχολήθηκε με τις εξελίξεις που αφορούσαν τη Δημοκρατία τη Ρώμης.

Επίσης, η στάση των εντύπων καθοριζόταν και από την πολιτική τους ιδεολογία. Τα αιτήματα των Ευρωπαίων επαναστατών για παραχώρηση Συντάγματος και την εγκαθίδρυση ενός κοινοβουλευτικού, ενίοτε αβασιλεύτου, πολιτεύματος, όπως ήταν φυσικό, δε συνάντησαν την ίδια ανταπόκριση από όλο το πολιτικό φάσμα της Ελλάδας. Συγκεκριμένα, η *Συντηρητική* ήταν αντίθετη σε οποιοδήποτε κίνημα στοχοποιούσε τους μονάρχες, τους οποίους θεωρούσε πλασματικά ως ενσάρκωση της θέλησης του έθνους, ενώ ο κοινοβουλευτισμός ήταν συνώνυμος με τον κομματισμό, τη διαφθορά και την έλλειψη πατριωτισμού.

Ο φιλογαλλικός *Αίολος* συγκινούταν από τις φιλελεύθερες αρχές της ελευθεροτυπίας και των ατομικών δικαιωμάτων. Πάνω απ' όλα όμως, ενδιαφερόταν για την υλική ευημερία και την κοινωνική σταθερότητα, αξίες που θεωρούσε ότι μπορούσε να εφαρμόσει μόνο μια ισχυρή κεντρική κυβέρνηση. Το φιλελεύθερο κοινοβουλευτικό πολίτευμα ήταν κάτι το επιθυμητό, όμως δεν ήταν αυτοσκοπός ούτε ταίριαζε σε όλες τις χώρες. Γενικά θεωρούσε ότι προκαλούσε αναταραχές και ειδικά η Ελλάδα δεν ήταν ώριμη γι' αυτού του είδους το πολίτευμα. Γι' αυτό το λόγο μπροστά στο φάσμα της αναρχίας στήριζε τις μοναρχικές κυβερνήσεις.

Ο *Αιών*, το εμβληματικό έντυπο του ρωσικού κόμματος, έδειχνε ενθουσιασμένος με τις επαναστάσεις τις οποίες θεωρούσε κομβικό σημείο στην ιστορία της ανθρωπότητας. Έδινε έμφαση στα συνταγματικά αιτήματά τους, και δε στρεφόταν εκ των προτέρων κατά του θεσμού της μοναρχίας, καθώς πίστευε ότι μπορούσε να συνδυαστεί με τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς.

Από την άλλη η *Ελπίς*, το φιλοαγγλικό, ριζοσπαστικών ιδεών εμπορούμενο, έντυπο, είχε εξ αρχής έντονα καταγγελλικό λόγο κατά των μοναρχών, ενώ δεν αισθανόταν αμήχανα με τη μαζική συμμετοχή του λαού, όπως ο *Αιών*, αντίθετα την υποστήριζε εφόσον είχαν ριζοσπαστική καθοδήγηση.

Αν επιχειρήσουμε μια σκιαγράφηση του πολιτικού, ιδεολογικού τοπίου της Ελλάδας εκείνο τον καιρό, όπως προκύπτει από τον λόγο των εφημερίδων, θα υποστηρίζαμε πως ο *Αιών*, εξέφραζε μετριοπαθείς φιλελεύθερες απόψεις, ή σύμφωνα με την ορολογία της εποχής, συνταγματικές μοναρχικές, ενώ η *Ελπίς* εξέφραζε ένα ξεκάθαρα ριζοσπαστικό φιλελεύθερο λόγο. Συντηρητικές απόψεις εντοπίζουμε στον *Αίοιο* και σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό, στα όρια του αντιδραστικού, στη *Συντηρητική*. Το τοπίο αυτό όμως δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες που θα είχαμε με βάση την ελληνική ιστοριογραφία. Ο *Αιών* δεν εκφράζει συντηρητικές απόψεις, όπως θα περίμενε κανείς από τη ναυαρχίδα του ρωσικού κόμματος, του κατεξοχήν συντηρητικού/αντιδυτικού/αντιδιαφωτιστικού κόμματος. Αν μη τι άλλο, προκύπτει ότι αν έπρεπε να δώσουμε κάπου τον χαρακτηρισμό του συντηρητικού, αυτός θα αποδιδόταν δικαιωματικά στα έντυπα που πρόσκεινταν στο Γαλλικό Κόμμα, το οποίο περιλαμβάνεται στις όχθες των φιλοδυτικών/φιλελεύθερων.

Εν κατακλείδι, η μελέτη του Τύπου της περιόδου 1848-1849, αναδεικνύει την ανάγκη περαιτέρω έρευνας των ιδεολογικών χαρακτηριστικών των ξενικών κομμάτων και των εντύπων τους, πέρα από τα αυστηρά δίπολα Ανατολή/Δύση, συντηρητισμός/φιλελευθερισμός, Διαφωτισμός/Αντιδιαφωτισμός. Ήδη έχουν επισημανθεί οι αδυναμίες αυτού του ερμηνευτικού πλαισίου, ειδικά όσον αφορά στη σχηματικότητα του και την αδυναμία να εξηγήσει πλήρως τις πολιτικές διαφοροποιήσεις της εποχής. Κύρια επίσης διαφορά που εντοπίζεται μεταξύ των εν λόγω εφημερίδων εμφανίζεται να είναι αφενός η άποψη για τη μορφή και την ισχύ της εκτελεστικής εξουσίας, αφετέρου μια γενικότερη διαμάχη για την ίδια τη φύση του Ελληνισμού, αν δηλαδή ανήκε στο δυτικό πνεύμα ή το ανατολικό. Η ακριβής σημασιολογία των όρων «ανατολικό» και «δυτικό πνεύμα» και η φύση των αντιθέσεών τους χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης. Στον λόγο

των εφημερίδων οι παραπάνω όροι δε φαίνεται να χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο μιας ανελαστικής διαμάχης μεταξύ φιλελεύθερων και συντηρητικών γύρω από τη μορφή του πολιτεύματος ή τις αξίες του Διαφωτισμού, αλλά μάλλον ως μια αντιμαχία γύρω από τη θέση της θρησκείας στη ζωή του έθνους. Πιστεύουμε ότι μέσα από την παρούσα εργασία φάνηκε ότι οι εφημερίδες ανοίγουν νέες διόδους για τη διερεύνηση αυτών των ερωτημάτων, που παραμένουν ακόμη ανοικτά στην έρευνα.

Πηγές

Εφημερίδες

- *Αίολος* 1848-1849.
- *Αιών* 1848-1849.
- *Ελπίς* 1848-1849.
- *Συντηρητική* 1848.

Πρωτογενής βιβλιογραφία

- Ρίζος Ραγκαβής Αλέξανδρος, *Του Κουτρούλη ο Γάμος*. Αθήνα: Τύποις Διονυσίου Κορομηλά 1861 (1845).
- Φλογαΐτης Ν. Θεόδωρος, *Εγχειρίδιον συνταγματικού δικαίου υπό Θεοδώρου Ν. Φλογαΐτη*. Αθήνα: Εκ του Τυπογραφείου Ν. Γ. Πάσσαρη 1879.

Δευτερογενής Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Benedict Anderson, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*. Μτφρ. Ποθητή Χατζαρούλα. Αθήνα: Νεφέλη 1997.
- Berstein Serge, Pierre Milza, *Ιστορία της Ευρώπης. Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και η Ευρώπη των Εθνών 1815-1919*, τ. 2. Μτφρ. Αναστάσιος Κ. Δημητρακόπουλος. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια 1997.
- Dakin Douglas, *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*. Μτφρ. Α. Ξανθόπουλος. Αθήνα: MIET 2012.
- De Tocqueville Alexis, *Μνημόνιο για τη φτώχεια*. Αθήνα: Πόλις 2005.
- Fergus Fleming (επιμ.) *Παγκόσμια Ιστορία: Ο παλμός των επιχειρήσεων 1800-1850*. Μτφρ. Δ. Θεοδορακάτος. Αθήνα: Κ. Καπόπουλος 1992.
- Hobsbawm E.J., *Η εποχή των επαναστάσεων 1789-1848: Β' έκδοση αναθεωρημένη*. Μτφρ. Μαριέτα Οικονομοπούλου. Αθήνα: MIET 1992.

- Hobsbawm E .J., *Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1875*. Μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ. Αθήνα: ΜΙΕΤ 1994.
- Kocka Jürgen, «Το ευρωπαϊκό πρότυπο και η Γερμανική περίπτωση», *Αναζητήσεις της νεότερης γερμανόφωνης ιστοριογραφίας*. Μτφρ. Κώστας Ράπτης. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων 2004.
- Thomas Gallant, *Η εμπειρία της αποικιακής κυριαρχίας. Πολιτισμός και εξουσία στα Επτάνησα 1817-1864*. Μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου. Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2014.
- Αλιβιζάτος Νίκος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*. Αθήνα: Πόλις 2011.
- Αναστασιάδου Γ. Ελισώ, *Ελευθερία του Τύπου. Σύγχρονες κανονιστικές διατάξεις ενός κλασικού δικαιώματος*. Διδακτορική διατριβή. Νομική ΑΠΘ 2010.
- Ανωνύμου, *Περί της Οικογενείας Λεβίδη: Σύντομον ιστορικών απάνθισμα*. Αθήνα: χ.ε. 1929.
- Βουρνάς Τάσος, *Το Ελληνικό 1848. Αγώνες για κοινωνικό και πολιτικό μετασχηματισμό*. Αθήνα: Συλλογή- Αφοί Τολίδη. 1983.
- Δερτιλής Β. Γεώργιος, *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2018.
- Δημάκης Ιωάννης, «*Η πολυφωνία του σοσιαλισμού*», *Φιλελευθερισμός, Σοσιαλισμός και Εθνικισμός στη Νεότερη Ευρώπη*. Αθήνα: Παπαζήσης 1983.
- Διαμαντούρος Νικηφόρος, «Περίοδος συνταγματικής μοναρχίας» *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΓ'. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1977, σ. 105-132.
- Δρούλια Λουκία, Κουτσοπανάγου Γιούκα (επιμ.), *Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784 – 1974*. τ.Α'. Αθήνα: ΙΝΕ/ΕΙΕ 2008.
- Δρούλια Λουκία (επιμ.), *Ο ελληνικός τύπος 1784 έως σήμερα. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: ΕΙΕ/ΙΝΕ 2005
- Θεοχαράκης, Νίκος, Ψαλιδόπουλος, Μιχάλης. «Το παπί του οικονομολόγου: Μια σάτιρα της φιλελεύθερης οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.» (Επιμ. Αλεξία Αλτουβά, Καιτή Διαμαντάκου) *Πρακτικά Ε' Πανελλήνιου Θεατρολογικού Συνεδρίου*. Αθήνα: Τμήμα Θεατρικών Σπουδών ΕΚΠΑ 2018.
- Θεοδωρακόπουλος, Ι. Ν. (επιμ.), *Σύγχρονος Εγκυκλοπαίδεια επιστημών*, τ.5. Αθήνα: Γιοβάνης 1969.
- Καραφουλίδου, Βίκυ, *Η γλώσσα του σοσιαλισμού. Ταξική προοπτική και εθνική ιδεολογία στον ελληνικό 19^ο αιώνα*. Αθήνα: Βιβλιόραμα 2011.

- Καραφουλίδου Βίκυ, *Όψεις της εθνικής ιδεολογίας 1770-1854*. Αθήνα: Πόλις 2018.
- Κιτρομηλίδης Μ. Πασχάλης, *Νεοελληνικός διαφωτισμός: Οι πολιτικές και κοινωνικές ιδέες*. Αθήνα: ΜΙΕΤ 1999.
- Κιτρομηλίδης Μ. Πασχάλης. *Πολιτικοί στοχαστές των νεότερων χρόνων. Βιογραφικές και ερμηνευτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Πορεία 2007.
- Κορδάτος Γιάννης, *Η Κοινωνική σημασία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*. Αθήνα: Συλλογή 2008.
- Κουμαριανού Αικατερίνη, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου 18^{ος} -19^{ος} αι.* Αθήνα: Ερμής 2010.
- Κουμαριανού Αικατερίνη, «Προεπαναστατικός Τύπος», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, τ.2, Μέρος Α. Αθήνα: Το Βήμα 2019, σ. 101-121.
- Κωστής Κώστας, *«Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας»: Η διαμόρφωση του Ελληνικού κράτους 18^{ος} -21^{ος} αιώνας*. Αθήνα: Πατάκης 2018.
- Λάμπας Κώστας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα*. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε 2004.
- Λίνα Λούβη, *Η Ευρώπη των Ελλήνων. Πρότυπο, απειλή, προστάτις 1833-1857*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια 2019.
- Λιάκος Αντώνης, *Η Ιταλική Ενοποίηση και η Μεγάλη Ιδέα*. Αθήνα: Θεμέλιο 1985.
- Λούκος Χρήστος, *Η αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια 1828-1831*. Θεμέλιο: Αθήνα 1988.
- Λούκος Χρήστος, «Η δίωξη της εφημερίδας “Ο Απόλλων”», *Ο Εραμιστής*, τ.9: Αθήνα 1971, σ. 200-218.
- Λούκος Χρήστος, «Ένας Έλληνας στο Παρίσι επιδοκιμάζει τη 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη», *Μνήμων*, τ. 33. Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού 2016, σ. 77-102.
- Λυριντζής Χρήστος, «Κράτος, εξουσία, πολιτική (1830-1880)», Λιάκος Αντώνης (επιμ.), *Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους: Διεθνές πλαίσιο, εξουσία και πολιτική τον 19ο αιώνα*. Αθήνα: Νεφέλη 2008, σ. 69-82.
- Μάγερ Κώστας, *Ιστορία του Ελληνικού Τύπου*. τ. Α. Αθήνα: Α. Δημόπουλος 1957.
- Μιράντα, Παξιμαδοπούλου Σταυρινού, *Οι Εξεγέρσεις της Κεφαλληνίας 1848-1849*, Αθήνα: χ.ε. 1980.

- Μουζέλης Νίκος, *Εκβιομηχάνιση και Κοινοβουλευτισμός στην Ημιπεριφέρεια. Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*. Αθήνα: Θεμέλιο 1987.
- Μπρέκης Λ. Σπύρος, *Το 1848 στην Ελλάδα* Αθήνα [χ.ο.] 1982.
- Πιζάνιας Πέτρος, «Ο αγροτικός κόσμος», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-1871*, τ.4, μέρος Α. Αθήνα: Το Βήμα 2019, σ. 85-104.
- Πετρόπουλος Ιωάννης, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο 1833-1843*. Αθήνα: ΜΙΕΤ 1985.
- Πλουμίδης Γ. Σπυρίδων, «Οι εξεγέρσεις της Κεφαλονιάς στον Αθηναϊκό Τύπο 1848-1849», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τ.17. Αργοστόλι: Εταιρεία Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών 2017.
- Πολίτης Αλέξης, *Η Ρομαντική Λογοτεχνία στο Εθνικό Κράτος: 1830-1880*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017.
- Πολίτης Αλέξης, «Ποίηση στην Ερμούπολη, 1830-1880. Από την ισχυρή έξαρση στη σταδιακή εξαφάνιση», Χριστίνα Αγριαντώνη, Δημήτρης Δημητρόπουλος (Επιμ.), *Σύρος και Ερμούπολη: Συμβολές στην ιστορία του νησιού, 15^{ος} -20^{ος} αι.* Αθήνα: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών/ΕΙΕ 2008, σ. 201-251.
- Ράπτης Κώστας, «Αστικές τάξεις και Αστικότητα στην Ευρώπη 1789-1914: Προσανατολισμοί της σύγχρονης ιστοριογραφίας», *Μνήμων*, τ. 20. Αθήνα: Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού 1998.
- Σινιόσογλου Νικήτας, *Αλλόκοτος Ελληνισμός: Δοκίμιο για την οριακή εμπειρία των ιδεών*. Αθήνα: Κίχλη 2016.
- Σκοπετέα Έλλη, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του Εθνικού Προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*. Αθήνα: Πολύτυπο 1988.
- Σκοπετέα Έλλη, «1848: Η Ευρωπαϊκή Επανάσταση και Ελληνικές Ιστοριογραφικές Αδράνειες (με αφορμή δύο μελέτες)». *Μνήμων*. τ. 11. Αθήνα: ΕΜΝΕ 1987, σ. 287-310.
- Σφυρόερας Βασίλειος, «Περίοδος εσωτερικών ανωμαλιών και εξωτερικών πιέσεων: 1847-1853», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός από το 1833 ως το 1881*, τ. ΙΓ', Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών 1977, σ. 132-137.
- Τσουκαλάς Κωνσταντίνος, *Κοινωνική ανάπτυξη και κράτος*. Αθήνα: Θεμέλιο 1981.
- «Φιλήμων Ιωάννης», Πάπυρος Larrouse Britannica. τ.59. Αθήνα: Πάπυρος 1994, σ. 283.

- Φραγκιάδης Αλέξης, *1932: Η Χρεοκοπία και το τέλος του βενιζελισμού*. Αθήνα: Καθημερινές Εκδόσεις 2019.

Αγγλόγλωσση

- Bingham Adrian, «The Digitization of the Newspaper Archives: Opportunities and Challenges for Historians», *Twentieth Century British History* τ. 21, αρ. 2. Oxford: Oxford University Press 2010, σ. 225-231.
- Conboy Martin, *The language of newspapers. Socio-Historical Perspectives*. London: Continuum 2010.
- Conboy Martin, *Journalism: A critical History*. London: Sage Publications 2004.
- Habermas Jürgen, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge, Massachusetts: The MIT press 1991.
- Habermas Jürgen, «Further Reflections on the Public Sphere», (επιμ.) Graig Calhoun, *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T Press 1992.
- David Hannell, «A Case of Bad Publicity: Britain and the Ionian Islands, 1848-51». *European History Quarterly*, τ. 17, αρ.2. New York: SAGE publications 1987, σ. 131-143.
- Harris Charles Alexander, «Ward, Henry George» *Dictionary of National Biography*, τ.33. London: Smith, Elder & Co. 1885–1900, σ. 316.
- Gabor Gagno, «1848-1849 in Hungary», *Hungarian Studies*, τ.15. Budapest: Akademiai Kiado 2001, σ. 39-48.
- Goldstone A. Jack, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World: Population Change and State Breakdown in England, France, Turkey, and China 1600-1850*. New York: Routledge 2016.
- Kocka Jürgen, «The Middle Classes in Europe» *The Journal of Modern History*, τ.67, Αρ.4. Chicago: University of Chicago Press 1995, σ. 783- 806.
- Liakos Antonis, «Modern greek historiography (1974-2000).The Era of Transition from Dictatorship to Democracy», Ulf Brunnbauer (επιμ.) *Writing History-Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Munster: LIT Verlag, 2004, 351-378.

- Miles Taylor, «The 1848 Revolutions and the British Empire», *Past and Present*. τ. 166. Oxford: Oxford University Press 2000.
- Pasley Jeffrey L., *The Tyranny of the Printers: Newspaper Politics in the Early American Republic*. Charlottesville and London: University Press of Virginia 2001.
- Rapport Mike, *1848 Year of Revolution*. New York: Basic Books, 2009.
- Roberts James, *The Counter-Revolution in France 1787-1830*. Basingstone, Hampshire: Palgrave 1990.
- Rock K., «Schwarzenberg versus Nicholas I. Round One: The Negotiation of the Habsburg-Romanov Alliance against Hungary in 1849», Vienna: *Austrian History Yearbook*, τ. 6, σ. 109-141 1970.
- Siegrist Hannes, «The Professions in Nineteenth Century Europe», Hartmut Kaelbe (Επιμ.), *The European Way: European Societies in the Nineteenth and the Twentieth Centuries*. Oxford: Berghahn Books 2004, σ. 68-88.
- Sperber Jonathan, *The European Revolutions, 1848 -1851*. Cambridge: Cambridge University Press 2005.
- Tyrrell Alexander, «Making the Millennium: The Mid-Nineteenth Century Peace Movement», *The Historical Journal*, τ. 21, αρ. 1. Cambridge Cambridge University Press 1978, σ. 75-95.
- Whatmore Richard, «Neither Masters nor Slaves»: Small States and Empire in the Long Eighteenth Century», Duncan Kelly (επιμ.) *Lineages of Empire. The Historical Roots of British Imperial Thought*. London: British Academy 2009.